

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Юлія ВЯЛОВА

**Леон Василевський (1870–1936):
постать політика у контексті
польсько-українського діалогу**

Київ – 2019

УДК 327.7:32 (Л. Василевський) “1870/1936”

Вялова Юлія

Леон Василевський (1870–1936): постать політика у контексті польсько-українського діалогу. — К.: Інститут історії України НАН України, 2019. — 268 с.

Монографія є першим в українській історіографії комплексним дослідженням життя та діяльності польського політика, науковця та публіциста Леона Василевського. На основі широкого кола історичних джерел й наукової літератури розкрито основні етапи біографії та світоглядні позиції Л. Василевського, визначено його роль і місце у процесі відновлення незалежності Польщі, висвітлено діяльність на посаді міністра закордонних справ першого уряду Другої Речі Посполитої та під час підписання Ризького мирного договору 1921 р. Значну увагу приділено аналізу проблематики та ступеню розробки питань, досліджуваних Л. Василевським, а також маловідомим сторінкам його біографії, які дозволяють визначити роль політика у спробі налагодження польсько-українського діалогу міжвоєнного періоду.

Для науковців, викладачів і широкого загалу, який виявить зацікавлення історією Польщі та польсько-українських взаємин.

Відповідальний редактор доктор історичних наук, професор
О.С. Рубльов

Рецензенти: член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор *С.В. Віднянський*;
доктор історичних наук, професор *С.В. Кульчицький*.

Друкується за рішенням Вченої Ради Інституту історії України
НАН України (протокол № 2 від 28 лютого 2019 р.).

ISBN 978-966-02-8882-9

© Вялова Ю.В., 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Розділ I. ЖИТТЄСПИС ЛЕОНА ВАСИЛЕВСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ, НАУКОВОЇ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	40
1.1 Становлення особистості та формування суспільно- політичних поглядів	40
1.2 Участь у боротьбі за відродження Польської держави	69
1.3 Ризький мирний договір 1921 р.	99
1.4 Суспільно-політична діяльність міжвоєнного періоду	115
Розділ II. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ЛЕОНА ВАСИЛЕВСЬКОГО	126
2.1 Погляди щодо проблем націй та національного розвитку	126
2.2 Л. Василевський про національну асиміляцію	138
Розділ III. ЛЕОН ВАСИЛЕВСЬКИЙ ПРО ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ	147
3.1 Етнотопонім «Україна» та етнонім «український»	147
3.2 Чисельність українського населення в Другій Речі Посполитій.....	160
РОЗДІЛ IV. РОЛЬ ЛЕОНА ВАСИЛЕВСЬКОГО У НАЛАГОДЖЕННІ ПОЛЬСЬКО- УКРАЇНСЬКОГО ДІАЛОГУ	173
4.1 Проблеми польсько-українського порозуміння	173
4.2 Національна політика Другої Речі Посполитої в оцінці Л. Василевського.....	188
ПІСЛЯМОВА.....	218
Вибрана бібліографія	223
Іменний покажчик	255

ПЕРЕДМОВА

Вивчення історії суспільства не може бути повним без вивчення історії життя конкретних людей. Своєю чергою унікальність долі кожної людини багато в чому визначається історичною епохою. Ці висловлювання найбільшою мірою можуть стосуватись такої непересічної особистості, як Леон Василевський. Адже він належить до найбільш знаних постатей польської історії XX століття. Це, насамперед, спричинено тією роллю, а скоріше багатьма ролями, які він у цій історії відіграв. Його сміливо можна віднести до співтворців незалежності Польщі, адже він брав участь майже в усіх подіях, пов'язаних з її відродженням. Він був одним з найближчих соратників Юзефа Пілсудського і виконавцем його політичних проєктів у першому, найважчому періоді формування незалежної держави. Також зазвичай його ім'я пов'язують із діяльністю Польської соціалістичної партії. У перші роки незалежності він впритул займався міжнародною політикою, обіймаючи посаду міністра закордонних справ у першому польському уряді та представляючи інтереси Польщі на міжнародній арені. Останні роки його життя були присвячені публіцистичній та науковій роботі. Кожне з цих завдань заповнювало фрагменти його 66-річного життя, яке становило водночас істотну частину польської історії.

У сучасній українській історіографії наявна гостра потреба у поверненні свідомо й несвідомо замовчуваних непересічних постатей минулого та переосмисленні ролі особистості в історії. Попри суттєві досягнення останніх двох десятиліть у галузі історичної просопографії та біографістики, цей напрям залишається одним з найактуальніших і перспективних. Саме тому на сучасному етапі розвитку історичної науки особливої актуальності набуває дослідження життя та діяльності Леона Василев-

ського (1870–1936) — видатного польського політика, соціаліста, науковця, публіциста та громадського діяча.

Потреба вивчення означеної теми обумовлена відсутністю в сучасній українській історіографії спеціального дослідження, яке б комплексно висвітлювало життя та діяльність Л. Василевського. Окремі напрями його діяльності як публіциста, історика та громадсько-політичного діяча донині залишилися маловивченими. Актуальність обраної теми зумовлена також необхідністю неупередженого висвітлення його багатогранної наукової та громадсько-політичної спадщини, з'ясування його ролі у подоланні стереотипів у польсько-українських відносинах і впливу на ставлення польського суспільства до українських громадян Другої Речі Посполитої, України та української державності загалом.

Відтак, висвітлення життєвого шляху, наукової та публіцистичної спадщини Леона Василевського дозволяє не лише повернути з небуття ім'я видатного польського патріота, а й сприяє відтворенню більш повної картини перебігу суспільно-політичних процесів під час відновлення незалежності Польщі, становлення її як держави, міжнаціональних відносин у Другій Речі Посполитій.

На сучасному етапі виникає інтерес до вивчення творчої спадщини діячів, які тим чи іншим чином впливали на перебіг історичних подій та суспільну думку, а також відіграли особливу роль на історичній сцені. Біографічний принцип передбачає дослідження історичних явищ та процесів крізь призму життя й творчості окремих помітних представників епохи. Тим більше це має відношення до постаті Леона Василевського, ім'я якого понад сімдесят років у радянській історіографії традиційно пов'язувалося з прізвиськом іншого відомого поляка — Юзефа Пілсудського та з діяльністю Польської соціалістичної партії. Леон Василевський належить до тих політичних діячів та теоретиків, діяльність яких постійно перекручувалась, або ж взагалі була заборонена для дослідження в радянській історіографії. Публіцистична та наукова спадщина Л. Василевського тривалий час залишалася невідомою для широкого загалу.

Здійснений аналіз історіографії проблеми дає змогу поділити наукову літературу на три групи: публікації про Л. Василевського міжвоєнної доби; праці зарубіжних, насамперед, польських науковців; вітчизняні публікації сучасних дослідників.

Спеціальні ґрунтовні дослідження, присвячені діяльності Л. Василевського, з'явилися ще у міжвоєнній Польщі невдовзі після смерті політика і вченого. Грудневий номер часопису «*Niepodleglosc*» за 1937 р. вийшов на пошану пам'яті Леона Василевського й містив широкий спектр оцінок його політичної, наукової та публіцистичної діяльності. Однією з центральних була стаття історика В. Побуг-Малиновського¹ «Леон Василевський. Біографічний нарис»², яка і сьогодні залишається найґрунтовнішим його життєписом. Події до 1904 р., представлені в цьому нарисі, є лише докладним викладом щоденника, який був майже повністю підготовлений Л. Василевським до друку³, але побачив світ тільки в 2014 р.⁴

Стаття А. Прухніка «Леон Василевський в польському соціалістичному русі» охарактеризувала його діяльність в ППС, членом якої він був майже сорок років⁵. У цьому ж номері журналу міститься стаття Є. Морачевського «Спомини співпраці з Леоном Василевським», в якій прем'єр-міністр першого

¹ *Pobóg-Malinowski W.* Najnowsza historia polityczna Polski. — Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990. — Т. 1: 1864–1919; Т. 2: 1919–1939; Т. 3: 1939–1945.

² *Pobóg-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny // *Niepodleglosc*, Т. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 11–106.

³ *Archiwum Główny Akt Nowych.* — Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 1, 2.

⁴ *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. *Diariusz podróży po kresach 1927.* (Wstęp i opracowanie J. Dufurat, P. Cichoracki). — Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2014.

⁵ *Próchnik A.* Leon Wasilewski w polskim ruchu socjalistycznym // *Niepodleglosc*, Т. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 107–163.

уряду відродженої Польської Республіки згадує недовготривалий період їхньої співпраці⁶.

Події, які супроводжували підписання Ризького мирного договору 1921 р., та роль, яку відіграв у цей час Л. Василевський, докладно описані в нарисі польського дипломата А. Ладоса «Василевський на Ризьких переговорах»⁷. У цьому ж номері «*Niepodleglosci*» містилися нариси Ю. Скшипєка «Українське питання в працях Леона Василевського»⁸, В. Липинського «Леон Василевський як організатор та дослідник новітньої історії Польщі»⁹, Г. Верещицького «Леон Василевський як історик польського соціалізму»¹⁰, Я. Креславського «Леон Василевський в Кельцях в 1914 р.»¹¹, Х. Радлінської «Леон Василевський в Кракові»¹² та повна бібліографія друкованих праць Л. Василевського¹³. Грудневий номер часопису «*Niepodleglosc*» за 1937 р. і сьогодні залишається одним з важливих джерел для дослідження громадсько-політичної, наукової та публіцистичної діяльності Л. Василевського.

У спеціальному виданні Інституту вивчення національних справ, присвяченому пам'яті Л. Василевського, було опублі-

⁶ *Moraczewski J.* Wspomnienia współpracy z Leonem Wasilewskim // *Niepodleglosc*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 210–220.

⁷ *Ladoś A.* Leon Wasilewski w rokowaniach ryskich // *Niepodleglosc*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 230–250.

⁸ *Skrzypek J.* Zagadnienie ukraińskie w pracach Leona Wasilewskiego // *Niepodleglosc*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 193–201.

⁹ *Lipiński W.* Leon Wasilewski jako organizator i badacz najnowszej historii Polski // *Niepodleglosc*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 164–179.

¹⁰ *Wereszycki H.* Leon Wasilewski jako historyk socjalizmu polskiego // *Niepodleglosc*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 180–192.

¹¹ *Krzestawski J.* Leon Wasilewski w Kielcach // *Niepodleglosc*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 202–209.

¹² *Radlińska H.* Leon Wasilewski w Krakowie // *Niepodleglosc*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 221–229.

¹³ Bibliografia prac Leona Wasilewskiego. Zestawil *W. Pobog-Malinowski* // *Niepodleglosc*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 279–320.

ковано текст доповіді директора Українського наукового інституту в Варшаві проф. О. Лотоцького з пам'ятної академії 20 лютого 1937 р., присвяченої Л. Василевському¹⁴. О. Лотоцький висвітлив у ній прихильне ставлення Л. Василевського до української проблематики та постановя в Польщі Українського наукового інституту. Учений зауважив, що відправною точкою в польсько-українських відносинах Л. Василевський бачив наступну засаду: «більше ширших поглядів, які б вибігали за рамки провінційного бачення, більше розуміння інтересів цілої Польщі та цілої України»¹⁵.

Після 1944 р. й проголошення так званої «народної Польщі» з ідеологічних причин дослідження наукового доробку «пілсудчика Василевського» як у радянській історіографії, так і в історіографії Польської Народної Республіки (ПНР) стало неможливим. У післявоєнній польській історіографії з'явилася, а згодом й домінувала традиція протиставляти міжвоєнну «буржуазно-шляхетську» Польщу Польщі комуністичній. Лише з початку 1970 р. виклад історії Другої Речі Посполитої поступово втрачає політичне забарвлення, а в 1978 р. навіть гучно святкується 60-річчя Незалежності¹⁶. Водночас, з 1989 р. не з'являється жодної спроби синтезу історії міжвоєнної Польщі, що істотно відрізнялася б від попередніх інтерпретацій доби та її значення¹⁷.

На особливу увагу заслуговують дослідження М. Папержинської-Турек та Р. Тожецького. Монографія М. Папержинської-Турек «Українська справа в Другій Речі Посполитій: 1922–

¹⁴ *Łotocki O.* Leon Wasilewski o sprawie ukraińskiej // *Ku czci Leona Wasilewskiego*. — Warszawa: Instytut Badań Spraw Narodowościowych, 1937. — S. 25–29.

¹⁵ *Ibid.* — S. 29.

¹⁶ *Mędrzecki W.* Druga Rzeczpospolita w historiografii polskiej po 1989 roku // *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku* / Pod red. P. Kosiewskiego, G. Motyki. — Kraków: Universitas, 2000. — S. 12.

¹⁷ *Ibid.* — S. 13.

1926», що вийшла друком 1979 р.¹⁸, розглядає демографічні, правові, господарські й культурні аспекти життя українців у міжвоєнній Польщі. Окрему увагу дослідниця приділила дискусіям навколо «українського питання» в Сеймі (на підставі сеймової документації, яка вперше вводилася до наукового обігу). Дослідниця наголошувала на неможливості успішного вирішення національного питання, додаючи, що задоволення українських вимог суперечило інтересам «правлячих класів», і лише польські комуністи виступали за повне самовизначення націй, аж до відокремлення від Польщі Східної Галичини та приєднання її до УРСР¹⁹. Певну увагу дослідниця приділила програмі пілсудчиків (згадавши ім'я Т. Голувка та Л. Василевського) щодо вирішення питань національних меншин²⁰. Спеціальний розділ присвячено проблемі існування української мови в Другій Речі Посполитій, назвам «руські» й «українські» та проблемі українського шкільництва²¹. Монографія Р. Тожецького «Українське питання в Польщі в 1923–1929 роках»²² залишається найдосконалішим і найвиваженішим синтетичним дослідженням проблеми. В ній розглянуто політичне, економічне й культурне життя українців у Другій Речі Посполитій, національні програми й урядову політику, а також ставлення до неї меншин і польської більшості. Автор не лише критично проаналізував політику уряду, а й зауважив, що ендецька політична діяльність «зробила все, аби до краю посварити два братні народи — українців і поляків»²³.

¹⁸ *Papierzyńska-Turek M.* Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej: 1922–1926. — Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979.

¹⁹ *Ibid.* — S. 281.

²⁰ *Ibid.* — S. 49–50.

²¹ *Ibid.* — S. 220–236.

²² *Torzecki R.* Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. — Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989.

²³ *Ibid.* — S. 131.

Монографія А. Хойновського «Концепції національної політики польських урядів в 1921–1939 роках»²⁴ і сьогодні залишається найкращим узагальнюючим дослідженням концепцій і практик національної політики польських урядів. Автор наголошує на об'єктивному характері національних конфліктів у Другій Речі Посполитій, що впливав з неможливості дотримання за тодішніх умов етнічного принципу визначення державних кордонів, накладання суспільних суперечностей на національні. Ретельно розглянувши підходи до національного питання різних польських урядів, відмінності у трактуванні ними меншин й відмінності в прагненнях самих меншин (для українців і білорусів — національне визволення, для німців — збереження упривілейованого становища, для євреїв — задоволення економічних, а не територіально-державних вимог), автор зазначає, що влада боялася політичних рішень, волюючи вгамувати суспільне невдоволення репресіями, що було приречене на невдачу через саму територіальну, економічну й суспільну структуру держави²⁵.

Монографії Е. Коко «Вільні з вільними: Польська соціалістична партія по відношенню до українського питання в 1918–1925 роках»²⁶, П. Окулевича «Концепція «міжмор'я» в політичній думці і на практиці табору Юзефа Пілсудського в 1918–1926 роках»²⁷, В. Паруха «Від державної консолідації до консолідації національної: національні меншини в політичній думці

²⁴ *Chojnowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. — Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979; *Chojnowski A.* Piłsudzczy u władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. — Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolineum, 1986.

²⁵ *Chojnowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. — S. 240–241.

²⁶ *Koko E.* Wolni z wolnymi: Polska Partia Socjalistyczna wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925. — Gdańsk: Uniwersytet Gdański, 1991.

²⁷ *Okuliewicz P.* Koncepcja «międzymorza» w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1920. — Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2001.

табору пілсудчиків (1926–1939)»²⁸ присвячені аналізу національної програми соціалістичного табору — пілсудчиків, провідним представником якого був Л. Василевський. Ці дослідження вперше розглядають ті аспекти «українського питання», які раніше майже не бралися до уваги польською історіографією. Монографія С. Мікуліча розглядає «прометеїзм» як явище в політиці Другої Речі Посполитої²⁹. У монографії В. Паруха «Політична думка табору пілсудчиків 1926–1939»³⁰, що вийшла 2005 р., детально проаналізовано геополітичну концепцію пілсудчиків зі створення Польської держави як держави-федерації, її еволюцію в часи Другої Речі Посполитої. Верхня хронологічна межа співпадає з 1926 р. — початком «санації» Ю. Пілсудського. На окрему увагу заслуговує монографія Л. Капральської «Плюралізм культурний та етнічний та регіональна автономія південно-східних кресів в 1918–1939 рр.»³¹, яка є узагальнюючим дослідженням національно-культурної політики Другої Речі Посполитої. Авторка подає етимологію поняття «креси» та характеристику «кресів» Другої Речі Посполитої³².

Лише після політичних подій кінця 1980-х років у Польщі з'являються перші наукові праці, в яких аналізується науковий доробок Леона Василевського. Особливо слід відзначити дослідження Б. Сточевської з Ягеллонського університету³³, на-

²⁸ *Paruch W.* Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej: Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939). — Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 1997.

²⁹ *Mikulicz S.* Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. — Warszawa: Książka i wiedza, 1971.

³⁰ *Paruch W.* Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939. — Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005.

³¹ *Kapralska Ł.* Pluralizm kulturowy i etniczny a odrębność regionalna Kresów południowo-wschodnich w latach 1918–1939. — Kraków, 2000.

³² *Ibid.* — S. 68–84.

³³ *Stoczewska B.* Antykomunizm w polskiej myśli socjalistycznej do roku 1939 // Przegląd Socjalistyczny. — nr. 4/5 [3/4]. — Warszawa, 2005. — S. 121–135; *Stoczewska B.* Kwestia ukraińska w poglądach Leona Wasilewskiego // Zeszyty Naukowe UL. Prace z Nauk Politycznych. — Z. 49. —

самперед її ґрунтовну монографію «Литва, Білорусь, Україна в політичній думці Леона Василевського»³⁴. Дослідниця зараховує Л. Василевського до найвідоміших постатей польської історії ХХ ст. та констатує, що він був не лише одним з найвидатніших діячів ППС та близьким співпрацівником Ю. Пілсудського, але й співтворцем незалежності Польщі. У декількох розділах монографії дослідниця аналізує проблеми литовського, білоруського та українського питання від початку Першої світової війни до міжвоєнного періоду та ставлення до цієї проблематики Л. Василевського. На думку Б. Сточевської, ділянкою, яка викликала його найбільше зацікавлення, і якій він залишився вірним до кінця життя, була національна проблематика. У межах цієї проблеми Л. Василевського цікавили питання, що стосувалися єврейського, словенського, сербського, хорватського, латиського та фінського народів, але найбільше уваги він присвятив литовцям, білорусам, а особливо українцям. Хоча Василевський не був оригінальним теоретиком чи професійним дослідником, його доробок переважно мав новаторський характер, а авторський стиль був у тогочасній політологічній та історичній літературі відносно рідко вживаним. Тому його численні праці часто та охоче використовували не лише сучасні йому дослідники тих проблем, а й політики.

Б. Сточевська констатує, що притаманний Л. Василевському підхід до вивчення національних проблем характеризували дві основні прикмети. По-перше, його праці про Литву, Білорусь та Україну, надруковані у 1900–1912 рр., були в той час єдиними,

Kraków, 1993. — S. 97–113; *Stoczewska B.* Kwestia żydowska w poglądach Leona Wasilewskiego // *Studia Judaica* — nr. 1. — Kraków, 1999. — S. 61–80; *Stoczewska B.* Leon Wasilewski o mniejszościach narodowych II Rzeczypospolitej // *Sprawy Narodowościowe*. — Z. 1. — Poznań–Warszawa, 1995. — S. 37–50; *Stoczewska B.* Problematyka narodowa w myśli politycznej Leona Wasilewskiego // *Prawa mniejszości narodowych*. (red.) T. Gardocka, J. Sobczak. — Toruń, 2010, S. 288–302.

³⁴ *Stoczewska B.* Litwa, Białorus, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. — Kraków, 1998.

які відображали розвиток національних рухів на широкому історичному та суспільному тлі. Його книжки враховували також багато інших чинників — статистичні, етнографічні, культурно-літературні та політичні. Л. Василевський у своїх працях зібрав багатий матеріал, який базувався найчастіше на багаторічних дослідженнях та джерелах, нагромаджених під час численних подорожей. По-друге, праці, написані до Першої світової війни та в роки незалежної Польщі, характеризувалися об'єктивним поглядом на деякі дражливі проблеми, які викликали негативні емоції у литовського, білоруського та українського народів. На думку дослідниці, сьогодні можна говорити про створену Л. Василевським своєрідну «школу» чи стиль політичної думки.

У монографії Б. Сточевської зазначається, що до кожної з національних проблем він ставився дещо по-різному. Чимало уваги присвятив вивченню виникнення та розвитку литовського національного руху. Ще до Першої світової війни він опублікував дві праці, присвячені цій проблемі. Василевський багаторазово у працях того періоду виявляв пошану до литовських національних прагнень, зберіг поміркованість та об'єктивність оцінок суперечливих відносин між поляками та литовцями. Проте в роки Першої світової війни, а також після неї, він, за дорученням Ю. Пілсудського, був заангажований у «розв'язання литовської проблеми» й відтоді змінив своє ставлення до Литви: її закордонну політику називав «загарбницькою», а литовських провідників — «шовіністами». У роки Другої Речі Посполитої Василевський не вбачав у литовському питанні серйозної проблеми, а також загрози для стабілізації польської держави. Він вважав, що права литовської меншини у Польщі, які стосуються культури й передусім народного шкільництва, реалізовані належним чином. На його думку, у набагато гіршому становищі опинилася польська меншина в Литві.

Білоруський національний рух перебував, на думку Л. Василевського, лише на початку розвитку. Все ж таки, як один з перших дослідників білоруської народної творчості, він скрупульозно аналізував її скромні прояви та заперечував спроби білорусів створити самостійну державу в роки Першої світової

війни, мотивуючи це їхньою незрілістю. Л. Василевський вважав, що політику Другої Речі Посполитої щодо білоруської національної меншини визначали такі фактори, як незначна чисельність цієї меншини, суворе обмеження її прав — до розвитку народної культури та шкільництва, значна податливість до комуністичної пропаганди, а також деструктивний вплив радянської Білорусі. Він наголошував, що білорусам та іншим етнічним меншинам у Польщі треба створити кращі умови для розвитку національної культури, ніж їх мають народи, які живуть у Радянському Союзі. Він вірив, що колись ця держава впаде, розірвана зсередини національними суперечностями, отже ці народи саме в Польщі повинні шукати підтримки для своїх майбутніх планів.

На думку Б. Сточевської, Л. Василевського вважали знавцем, а також прихильником українського національного руху. Вона зазначає, що в українському питанні він виділяв два аспекти. Одним чином він оцінював прагнення й незрілість підросійських українців, інакше — їхніх галицьких земляків, яким він приписував високий рівень національної свідомості. Одночасно він вважав, що ідея самостійної України виникне в її підросійській частині, де мешкала переважна більшість українців. Однак, на думку Л. Василевського, здійснення цієї ідеї в роки Першої світової війни було неможливим, тому що український національний і політичний рух не сягнув ще достатнього ступеня зрілості, а українська інтелігенція в Росії, рушійна сила цього руху, була малочисельною та надто проросійською. Всупереч цьому він вірив, що в майбутньому Україні вдасться здійснити ідею суверенної держави. Як пілсудчик він вважав, що виникнення самостійної України буде на користь Польщі, тому що в цей спосіб забезпечується її незалежність від Росії.

Б. Сточевська також виступила упорядником збірника «Шляхи порозуміння. Вибрані твори Леона Василевського»³⁵, до якого увійшли публіцистичні твори Л. Василевського, присвя-

³⁵ *Leon Wasilewski. Drogi porozumienia. Wybor pism.* (Wybor dokonana, wstepem i przypisami opatrzyła B. Stoczewska). — Osrodek Mysli Politycznej, Krakow, 2001.

чені національним питанням, процесам творення націй, головним чином литовської, української та білоруської, польській національній політиці та проектам розв'язання складних між-етнічних відносин на польських землях. При підготовці цього видання дослідниця застосувала хронологічний порядок подання творів, не тільки з метою демонстрації еволюції поглядів Василевського з цих питань, але й для презентації розвитку національних рухів, політичних прагнень та вжитих ними спроб створення незалежних державних організмів.

Стаття Б. Сточевської «Аналіз фундаментальних понять етнічної проблематики Леона Василевського»³⁶ присвячена теоретичним дослідженням Л. Василевського в області етнонаціональної проблематики.

Дослідження Б. Сточевської, насамперед монографія «Литва, Білорусь, Україна в політичній думці Леона Василевського», залишаються єдиним ґрунтовним та неупередженими висвітленням творчості Л. Василевського в сучасній польській історіографії.

У збірнику «Міністри закордонних справ Другої Речі Посполитої»³⁷ міститься стаття П. Хаузера, присвячена Л. Василевському як першому міністрові закордонних справ новоствореної польської держави. В ній зацентовано на важкості та відповідальності ролі, яка випала на долю першого міністра закордонних справ держави, що, по-суті, державою ще й не встигла стати, бо не мала ані армії, ані кордонів. Під час нетривалого перебування Л. Василевського на посаді міністра, в незнайомій

³⁶ *Stoczewska B.* Leona Wasilewskiego analiza podstawowych pojęć z zakresu problematyki narodowościowej // *Myśl polityczna. Od historii do współczesności.* Księga dedykowana Prof. M. Waldenbergowi / Pod red. B. Stoczewskiej i M. Jaskólskiego. — Kraków: Księgarnia akademicka. — 2000. — S. 413–427.

³⁷ *Hauser P.* Leon Wasilewski (18.XI.1918 r. — 16.I.1919 r.) // *Ministrowe spraw zagranicznych II Rzeczypospolitej* / Pod red. J. Pajewskiego. — Szczecin, 1992. — S. 17–37.

йому досі царині, він зарекомендував себе талановитим та далекоглядним дипломатом.

Стаття М. Димарського «Слов'янщина в політичній думці Яна Людвіка Поплавського³⁸ та Леона Василевського»³⁹ присвячена, зокрема, й слов'янознавчій спадщині Л. Василевського. У розвідці наголошується, що він вивчав слов'янські питання заради ідеї зближення цих народів. Слов'янській проблематиці він надавав зовсім іншого звучання, ніж це мало місце у слов'янофільстві, панславізмі, австрославізмі або москвофільстві. На думку М. Димарського, українська проблематика знаходилась на окремому місці у творчості публіциста⁴⁰.

У книзі В.Ольшевського «Патріотизм і толерантність»⁴¹, присвяченій гуманістичній течії у польській етнологічній думці міжвоєнного періоду, в окремій статті йдеться про теоретичні розробки Л. Василевського у вивченні проблем національного розвитку. Автор зробив акцент на думках Василевського про те, що насильницька асиміляція та політичний тиск не мають у перспективі жодного шансу на успіх⁴².

Заслуговує на увагу збірник наукових праць «Ризький договір через 75 років», який містить статті сучасних польських істориків З. Карпуся, Е. Вішки, Я. Бруського, С. Александро-

³⁸ Поплавський Ян Людвік (1854–1908) — польський публіцист, політик, один з головних творців польської ідеології національної демократії (ендеції). Докладніше про нього див., напр.: *Kulak T. Jan Ludwik Popławski. Biografia polityczna.* — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1994.

³⁹ *Dymarski M. Słowiańszczyzna w myśli politycznej Jana Ludwika Popławskiego i Leona Wasilewskiego // Europa Środkowo-Wschodnia w polskiej myśli politycznej / Pod red. M. Dymarskiego i J. Juchnowskiego.* — Wrocław: Wydawnictwo uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. — S. 7–26.

⁴⁰ *Ibid.* — S. 23.

⁴¹ *Olszewski W. Patriotyzm i tolerancja. Nurt humanistyczny w polskiej myśli etnologicznej do drugiej wojny światowej wobec procesów etnicznych na Kresach.* — Torun. — 2001.

⁴² *Ibid.* — S. 91–110.

вича, А. Айненкеля⁴³. У статті цього ж збірника «Леон Василевський на конференції в Ризі» дослідниця Б. Петшак на основі архівних матеріалів проаналізувала основні завдання, якими керувався польський політик під час мирних переговорів й підписання Ризького мирного договору 1921 р.⁴⁴.

У публікаціях польського дослідника К. Бжехчина, присвячених Л. Василевському, розглянуто його погляди на роль України в майбутній федерації з Польщею⁴⁵ та місце «українського питання» в творчості публіциста⁴⁶. Учений наголошує, що Л. Василевський був єдиним тогочасним польським автором, у політичних концепціях якого Україна посідала найважливіше місце. На думку К. Бжехчина, саме Л. Василевському належить авторство другого пункту політичної програми ППС, який декларував «цілковиту рівноправність національностей, що увійдуть до складу Речі Посполитої на умовах федерації». Йому ж відводилася і роль головного пропагандиста ППС з національного питання⁴⁷. Л. Василевський, пропагуючи незалежність України, усвідомлював недостатній рівень розвитку національної свідомості українців, малочисельність та проросійськість української інтелігенції, майже відсутність політичної думки. Його публіцистичні твори початку ХХ ст. мали на меті лише одне —

⁴³ Traktat ryski 1921 roku po 75 latach. Studia pod redakcją M. Wojciechowskiego. — Toruń, 1998.

⁴⁴ Pietrzak B. Leon Wasilewski na konferencji w Rydze // Traktat ryski 1921 roku po 75 latach. Studia pod redakcją M. Wojciechowskiego. — Toruń, 1998. — S. 347–353.

⁴⁵ Brzechczyn K. Ukraina w koncepcjach federacyjnych Leona Wasilewskiego // Zagadnienie rosyjskie. Myślenie o Rosji: oglądy i obrazy spraw rosyjskich. Praca zbiorowa pod red. M. Bohuna i J. Goćkowskiego. — Kraków: Wydawnictwo i drukarnia «Secesja», 2000. — S. 57–68.

⁴⁶ Brzechczyn K. Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego // Porównanie jako dowód. Polsko-ukraińskie relacje kulturalne, literackie, historyczne 1890–1999. — Poznań: Wydawnictwo naukowe Uam, 2001. — S. 53–67.

⁴⁷ Brzechczyn K. Ukraina w koncepcjach federacyjnych Leona Wasilewskiego. — S. 62.

пошук союзників для Польщі в боротьбі проти царської Росії⁴⁸. На думку К. Бжехчина, Росія для Л. Василевського завжди залишалася агресором, який незалежно від політичного устрою та домінуючої ідеології, неодмінно прагнутиме повернення територій, які вийшли з-під його контролю, і однією з головних причин цих зазіхань буде економічна⁴⁹. Недорозвиненість національного руху та несприятлива політична кон'юнктура — головні чинники, внаслідок яких спроби реалізації планів української самостійності закінчилися нічим⁵⁰.

Відаючи Л. Василевському належне як науковцю, К. Бжехчин висвітлює концепції ученого з розв'язання проблеми національних меншин на всьому європейському континенті. На думку автора, Л. Василевський виявився провісником майбутнього Європейського Союзу: за задумом Л. Василевського, в Європі ідеалом державного устрою мали б стати Об'єднані Штати Європи — союз демократичних держав, в складі яких окремі національні групи отримали б широку територіальну та культурну автономію. Автор додає, що свій проект Л. Василевський трактував лише як теоретичну можливість розв'язання національних проблем, не вірячи в шанси її практичної реалізації у політичних реаліях міжвоєнного періоду⁵¹.

У статті польського дослідника Р. Томчика⁵² йдеться про те, що період Другої Речі Посполитої виявився найбільш активним у житті Л. Василевського, коли він цікавився Україною та брав участь у дискусії на тему політики польської держави щодо

⁴⁸ Ibid. — S. 63.

⁴⁹ *Brzechczyn K.* Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. — S. 61.

⁵⁰ Ibid. — S. 60.

⁵¹ Ibid. — S. 66.

⁵² *Tomczyk R.* W kręgu publicystyki polityczno-historycznej — Leon Wasilewski i sprawa ukraińska. Zarys problemu // *Biuletyn ukrainoznawczy.* — Nr. 5. — Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu, 1999. — S. 37–45.

національних меншин⁵³. Автор констатував, що національне питання, зокрема й насамперед українське, були найбільшим зацікавленням Л. Василевського. Упродовж усього свого життя, що припало на бурхливий історичний період, він не залишав поза увагою цих проблем. На сторінках своїх праць публіцист представив історію українських земель, культурно-господарські надбання, демографічні дані, процес розвитку політичних структур українців, намагався осмислити причини невдач незавершеної Української революції 1917–1921 рр. В часи Другої Речі Посполитої виступав за справедливе розв'язання «українського питання»⁵⁴.

2018 р. виповнилося 100 років з часу відродження Польської держави. Музей польської історії у Варшаві присвятив знаменному ювілею низку публікацій, зосередивши у них увагу на особах, які були активними учасниками тих бурхливих листопадових подій. Першим томом цієї серії стало перевидання праці Л. Василевського «Піلسудський, якого я знав» з розлогою біографічною статтею про автора А. Фрішке⁵⁵. Останній зазначив, що Л. Василевський, як дослідник, а не лише політичний діяч, був несправедливо обійдений увагою. У радянські часи його постать трактувалася виключно негативно, з огляду на його антирадянськість, антикомунізм та тісні зв'язки з Ю. Пілсудським. На еміграції про нього писали автори, які висвітлювали відбудову держави та боротьбу за її кордони, та історик В. Побуг-Малиновський (автор «Новітньої політичної історії Польщі»)⁵⁶, який вважав себе учнем Л. Василевського. Ім'я доньки — Ванди Василевської, яка стала в Польщі символом колабораціонізму, кидало тінь на його світле ім'я. На думку автора, саме цей факт не дозволив дослідникам вже відновленої,

⁵³ Ibid. — S. 42–43.

⁵⁴ Ibid. — S. 44–45.

⁵⁵ Leon Wasilewski. Piłsudski jakim go znałem. (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — Warszawa: Muzeum Historii Polski, 2013.

⁵⁶ *Pobóg-Malinowski W.* Najnowsza historia polityczna Polski. — Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990. — T. 2: 1919–1939.

некомуністичної Польщі, приділяти його особі достатньо уваги. Цей своєрідний вакуум перервала наприкінці 1990-х рр. Барбара Сточевська, яка дослідила його наукову спадщину⁵⁷.

2014 р. вперше побачили світ щоденники Л. Василевського «Леон Василевський. Спогади 1970–1904 (1914). Фрагменти щоденника 1916–1926. Щоденник з подорожі по кресах 1927» (упорядники Й. Дуфрат, П. Ціхорацький)⁵⁸. Всі опубліковані в цьому виданні матеріали зберігаються у фонді Леона Василевського в Архіві Актів Нових у Варшаві: спомини періоду 1870–1904 рр. (машинописний варіант), рукописні фрагменти щоденника 1916–1926 рр., записи січня 1927 р.

Опубліковані матеріали не мають однорідного характеру й укладені в хронологічному порядку: спогади від народження і до 1904 р.; відомості про його участь в експедиції Польської військової організації (POW) в Кельце під проводом Ю. Пілсудського влітку 1914 р.; короткі фрагменти щоденника з 1916, 1918, 1922, 1925 та 1926 рр.; нарешті, щоденник з подорожі Східними воєводствами Польщі на початку 1927 р.

У спогадах Л. Василевського, які стосуються періоду до вибуху Першої світової війни, найбільше приділено уваги питанням, які цікавили його протягом всього життя, а саме, характеристиці розвитку національних рухів східноєвропейських народів. Дуже цінним, на наш погляд, видається залишений ним опис взаємовідносин окремих слов'янських груп Петербурга на переломі XIX та XX ст. Л. Василевський, який завжди називав себе прихильником слов'янофільської ідеології, а також противником панславізму та панрусизму, шукав серед слов'ян союзників для прийдешньої боротьби з Росією (у цій ролі, насамперед, бачив українців). Утім, він не цурався й контактів з російською ліберальною інтелігенцією, спостерігаючи з

⁵⁷ Leon Wasilewski. Piłsudski jakim go znałem. (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — S. 108.

⁵⁸ Leon Wasilewski. Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927. (Wstęp i opracowanie J. Duftrat. P. Cichoracki). — Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2014.

прискіпливою увагою за наявним серед її лав поділом щодо ставлення до інших слов'янських народів та їхніх політичних устремлінь. Водночас, він помічав всередині слов'янської спільноти — серед чехів, болгар, хорватів та сербів — прояви взаємного упередження та конфліктів (між іншим, і щодо Росії та панславізму). Характерним для Л. Василевського було те, що він спромігся зав'язати контакти з представниками кожної з цих національних груп, а в їх рамках і з представниками різних, почасти протилежних політичних концепцій, намагаючись з'ясувати, а потім об'єктивно оцінити їхні погляди на ті чи інші питання. Наприклад, у своїх щоденниках він дуже ретельно описав та проаналізував поділ чеського національного руху.

Завдяки спогадам Л. Василевського можна побачити широку та об'єктивну панораму тогочасного українського національного руху, який розвивався на теренах Російської та Австро-Угорської імперій. Василевський цікавився процесом пробудження української національної свідомості, ставленням українців до української мови, поділом на групи та дискусіями, що точилися між представниками різних ідейно-політичних угруповань. Під час своїх спостережень намагався бути безстороннім, хоча (як прихильник суверенної української держави) не приховував своєї симпатії до радикального крила галицьких українців. Можна навіть стверджувати, що перебуваючи в Петербурзі, він намагався виконувати роль своєрідного посередника між українцями Галичини та українцями, що мешкали в Російській імперії, використовуючи зростаючу зацікавленість останніх власною національною ідентичністю. Був для них, за його власним ствердженням, «енциклопедією відомостей про Галичину»⁵⁹. Ця частина його споминів має велике інформаційне значення.

Спомини Л. Василевського видаються цікавими також і з іншого погляду. Фрагменти його щоденника, що охоплюють період від виїзду з Петербурга і до формального початку його активної участі в ППС, цікаві змалюванням реалій суспільного

⁵⁹ Ibid. — S. 60.

та інтелектуального життя покоління так званих «непокірних» того періоду, коли його представники розпочинали доросле життя та перебували ще на етапі своїх ідейних пошуків. Л. Василевський, який тоді мав можливість вибору поміж декількома європейськими університетськими осередками, ймовірно є особливо вражаючим прикладом пошуку світоглядного шляху тої генерації. А особливо ролі ППС в історії Польщі перелому XIX та XX ст. З його спогадів ми можемо з'ясувати такі питання внутрішньопартійного життя, як функціонування друкованого органу польських соціалістів «Przedświt», вирішення тактичних завдань та наростання внутрішніх конфліктів. Л. Василевський не лише докладно змалював персонажі й дискусії, що точилися всередині Закордонного союзу польських соціалістів (ZZSP), а й фундаментальну ідеологічну проблему — ставлення до гасла про незалежність Польщі. Він яскраво, можливо навіть і занадто емоційно, описав залаштункову боротьбу з Соціал-демократичною партією Королівства Польського і Литви, яка точилася також всередині Другого Інтернаціоналу. Крізь призму спогадів Л. Василевського проходить ціла галерея портретів головних діячів польської незалежницької лівиці, а також внутрішньопартійної групи, пов'язаної з Розою Люксембург. Окрім того, в щоденнику можна знайти опис розлогих дискусій між представниками ППС та її політичними партнерами, насамперед репрезентантами різних гілок російського революційного руху, Загальним єврейським робітничим союзом у Литві, Польщі і Росії (Бундом), зрештою — австрійською та німецькою соціал-демократією.

Фрагменти щоденника Л. Василевського нерівноцінні. Щоденникові записи, на жаль, невеликі за розміром й з великими часовими пропусками. Варто також наголосити, що записи, зроблені у березні та серпні 1916 р., в листопаді та грудні 1918 р., грудні 1922 р., грудні 1925 р., травні 1926 р., та врешті на початку 1927 р., обіймають такі хронологічні періоди, які сміливо можна визнати за важливі й навіть доленосні для історії Польщі першої чверті XX ст. Літо 1916 р. — період, що був передумовою видання так званого Акту 5 листопада.

Листопад та грудень 1918 р. — перші тижні існування незалежної Польщі. Своєю чергою, наприкінці 1922 р. відбулася низка подій, що їхнім підсумком стала трагічна загибель першого президента Польщі Габріеля Нарутовича. 1925 р. — криза Кабінету Міністрів. Травень 1926 р. — травневий переворот та початок санації. Все це — найважливіші події в історії польської держави, а залишені Л. Василевським нотатки є важливим свідченням тяжкої атмосфери, яка панувала в той час у країні.

Натомість нотатки з об'їзду Східних воєводств у січні 1927 р. мають дещо інший характер. Їх можна також трактувати як свідчення еволюції поглядів Л. Василевського на національну політику польської держави, під час спостереження за політичним та суспільним життям територій, де поляки становили етнічну меншість, натомість домінуючи політично. Для упорядників залишилися нез'ясованими обставини їх підготовки. Прискіплива реєстрація Л. Василевським зустрічей з місцевими політиками, представниками урядової адміністрації та самоврядування, занотовування даних, які дозволяють оцінити стан національного шкільництва на «Східних Кресах», свідчать про те, що створювалися вони з якоюсь конкретною метою. У той же час Л. Василевський не обіймав жодної державної посади, його експедиція на креси мала лише зв'язок з його роботою в Інституті національних справ.

Водночас, щоденники Л. Василевського є безцінним джерелом для розуміння життя польського політичного діяча, його світоглядних позицій і тогочасних історичних реалій.

Постать Л. Василевського не обійдена увагою й російських дослідників⁶⁰. Так, наприклад, у збірнику «Версаль и новая

⁶⁰ *Матвеев Г.Ф.* Последняя попытка польско-украинского военного взаимодействия в 1920 г. // Версаль и новая Восточная Европа. — Москва, 1996. — С. 176–186; *Михутина И.В.* Некоторые проблемы истории польско-советской войны 1919–1920 гг. // Версаль и новая Восточная Европа. — Москва, 1996. — С. 159–175; *Скляр С.А.* Определение польско-украинской границы на Парижской мирной конференции // Версаль и новая Восточная Европа. — Москва, 1996. — С. 136–158.

Восточная Европа» (1996) міститься стаття М. Кучинської «Теоретические взгляды Леона Василевского на проблемы наций, национального развития»⁶¹. Дослідниця дійшла висновку, що Л. Василевського, як і будь-якого іншого політика, який звертався до національної проблематики, цікавили насамперед конкретні актуальні питання, а ті чи інші наукові узагальнення обов'язково мали вихід у практичну площину. Не випадково його найбільш репрезентативна в теоретичному плані праця має назву «Національні питання в теорії та житті». На думку авторки, будь-які визначення за Л. Василевським мали підпорядкований характер, бо «динамічний, бурхливий та постійно мінливий розвиток фактів, який заперечує насилу вироблені концепції, робить їх застарілими та суб'єктивними, завжди випереджає будь-яку теорію»⁶². Як історик позитивістської школи він надавав великого значення фактам, якими блискуче володів та оперував. Його інтерпретація проблеми міжнаціональних відносин має нерозривний зв'язок з ліберальними ідеями, які він поділяв упродовж усього свого життя⁶³.

У публікаціях українських істориків, присвячених історії польсько-українських взаємин міжвоєнного періоду та національної політики Польщі, неодноразово зустрічається ім'я Леона Василевського. Не можна не згадати видані за радянських часів монографії С.А. Макаrchука⁶⁴ та Ю.Ю. Сливки⁶⁵, які стосуються проблем національних відносин у Західній Україні і

⁶¹ *Кучинская М.* Теоретические взгляды Леона Василевского на проблемы наций, национального развития // Версаль и новая Восточная Европа. — Москва, 1996. — С. 239–253.

⁶² *Wasilewski L.* Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu. — Warszawa–Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicz, 1929. — S. 2.

⁶³ *Кучинская М.* Теоретические взгляды Леона Василевского на проблемы наций, национального развития. — С. 251.

⁶⁴ *Макарчук С.* Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. — Львов: Вища школа, 1983.

⁶⁵ *Сливка Ю.Ю.* Борьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. — К.: Наукова думка, 1973.

внутрішньої політики міжвоєнної Польщі. Написані на основі доступних на той час архівних матеріалів, вони не втратили актуальності за своїм фактографічним наповненням.

Із відновленням державної незалежності України значно активізувалися дослідження українсько-польських взаємин міжвоєнної доби. До наукового обігу залучаються недоступні в радянські часи архівні документи. Серед них варто зазначити дослідження С. Макарчука⁶⁶, М. Швагуляка⁶⁷, Л. Зашкільняка⁶⁸,

⁶⁶ *Макарчук С.А.* Ставлення української громадськості Галичини до польської держави (1918–1923) // Вісник Львівського університету Серія історична. — Львів, 1995. — Вип. 30. — С. 63–74; *Його ж:* Населення Західної України за переписом 1931 р. // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 1993. — Вип. 29. — С. 56–65; *Його ж:* ЕтнODEMOграфічні процеси в Галичині у ХХ ст. — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. — С. 130–164.

⁶⁷ *Швагуляк М.* До історії українсько-польських переговорів у 1921 році. Місія Тита Войнаровського // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. — Праці історично-філософської секції. — Львів, 1997. — Т. ССXXXIII. — С. 126–147; *Його ж:* Польсько-український конфлікт на зламі 20–30-х рр. ХХ ст.: Проблеми історіографії // Проблеми слов'янознавства. — Львів, 1996. — Вип. 48. — С. 53–61; *Його ж:* Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. — Праці історично-філософської секції. — Львів, 1997. — Т. ССXXII. — С. 111–145; *Його ж:* Українці і Польська держава: між конфронтацією та порозумінням (кінець 1920-х — 1935 роки) // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 38. — Львів, 2003. — С. 368–405.

⁶⁸ *Зашкільняк Л.* Українсько-польські стосунки у ХХ ст.: традиції і сучасність // Проблеми слов'янознавства. — Львів, 1996. — Вип. 49. — С. 71–76; *Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. — Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002; *Зашкільняк Л.О.* Методологія історії від давнини до сучасності. — Львів: Львівський державний університет ім. Івана Франка, 1999; *Його ж:* Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939 рр.) // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939): Матеріали між-

О. Красівського⁶⁹, Б. Гудя⁷⁰, М. Гетьманчука⁷¹, В. Комара⁷², що висвітлюють ставлення українського населення Західної України до новопосталої польської держави, українського політичного та парламентського життя, спроб налагодити польсько-український компроміс.

нар. наук. конф. (Дрогобич, 8–9 жовтня 2004 р.). — Дрогобич: Коло, 2005. — С. 34–45.

⁶⁹ *Красівський О.Я.* Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. — Львів: Вид-во ЛФУАДУ, 2000; *Його ж:* Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. Проблеми взаємовідносин. — К.: УАДУ, 1998; *Його ж:* Проблема Східної Галичини на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. в контексті польської зовнішньої політики // *Наук. зап.*: 36. — К.: ІНВіП, 1997. — Сер. Політологія і етнологія. — Вип. 2. — С. 50–56.

⁷⁰ *Гудь Б. В.* Українці — поляки: хто винен? У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини ХХ ст. — Львів, 2000; *Його ж:* Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ — першої половини ХХ ст. — Львів, 2006; *Його ж:* Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. — Харків: Акта, 2011.

⁷¹ *Гетьманчук М. П.* «Українське питання» в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. — Львів: Світ, 1998; *Його ж:* Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). — Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Львівська політехніка». — Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008.

⁷² *Комар В.* Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.): основні напрямки та етапи // *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* — Івано-Франківськ, 2001. — № 5–6. — С. 290–294; *Його ж:* «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) // *Український історичний журнал.* — 2001. — № 5. — С. 120–128; *Його ж:* Східна політика Польщі 1918–1921 рр.: від федералізму до прометеїзму // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* — 2009. — № 18. — С. 42–50; *Його ж:* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011.

На окрему увагу заслуговує «Історія Польщі» професорів Львівського університету Л. Зашкільняка і М. Крикуна⁷³. Це перше дослідження історії Польщі, створене українськими авторами на основі комплексного опрацювання нових джерел та концептуальних здобутків світової наукової літератури, а також досвіду викладання історії Польщі. В ньому на професійному рівні розкриваються складні проблеми формування польської державності, суспільного, політичного та культурного життя. В праці міститься виважений опис національної політики Другої Речі Посполитої, який засвідчує свідому настанову авторів на творчий діалог з польською історіографією та узгодження оцінок драматичних аспектів історії двосторонніх взаємин.

Новітні загальнонаукові тенденції у незалежній Україні зумовили зацікавленість сучасних українських істориків науковим доробком Леона Василевського. Одним з перших еволюцію його поглядів щодо «українського питання», як науковця та політичного діяча, ґрунтовно й об'єктивно висвітлив у своїй статті «Українське питання в працях і діяльності Леона Василевського» професор Л. Зашкільняк⁷⁴. Автор констатував, що Василевський був одним з небагатьох польських політологів, які прагнули об'єктивно, без упереджень вивчати й оцінювати українське питання. Він належав до тих польських політиків та ідеологів, котрі справили особливо значний вплив на формування суспільної свідомості поляків у першій третині ХХ ст., тобто в той час, коли відбулося відродження польської державності. На думку Л. Зашкільняка, Василевський створив (і активно пропагував) свою концепцію розвитку українського національного питання. Він не зміг позбутися певних стереотипів у ставленні до української справи, властивих, на жаль,

⁷³ Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. — Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002.

⁷⁴ Зашкільняк Л. Українське питання в працях і діяльності Леона Василевського // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — К.: «Либідь», 1993. — С. 142–150.

полякам. На думку автора, Л. Василевський залишив помітний доробок у висвітленні такого складного явища, як «українське питання». Як політолог, він прагнув з'ясувати історичні корені недолі українського народу, змушеного протягом століть вести тяжку боротьбу за власні права. Однак, його вихідні методологічні позиції були обмежені й тому неминуче призводили до помилок. На його погляди справили значний вплив праці прихильників неоромантизму. З усіх рис і складових поняття нації Василевський головне значення надавав двом — національній свідомості й державній організації. Недооцінка соціальних, економічних та деяких політичних умов національного розвитку штовхала вченого до однобічного розуміння еволюції нації на різних етапах, звужувала кола носіїв національної свідомості до привілейованих інтелектуальних верств. На думку Л. Зашкільняка, у найвідповідальніший період історії, у 1917–1923 рр., Л. Василевський відійшов від висловлюваних доти міркувань і пішов шляхом великодержавництва. У міжвоєнний час він відмовився від деяких крайніх висловлювань і дійшов висновку про неминучість остаточного й справедливого вирішення «українського питання», утворення об'єднаної української держави, яка стане добрим сусідом Польщі й важливим фактором розвитку Східної Європи⁷⁵.

Кандидатська дисертація Т.Ю. Гранчак присвячена історико-теоретичним поглядам Л. Василевського на процес українського національного відродження другої половини XIX — початку XX ст.⁷⁶ Ретельно вивчивши й узагальнивши науково-публіци-

⁷⁵ Там само. — С. 150.

⁷⁶ *Гранчак Т.Ю.* Українське національне відродження другої половини XIX — початку XX ст. в працях польського історика Леона Василевського: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. — К., 2000. — 252 с.; *Гранчак Т.Ю.* Леон Василевський. Погляд на процес українського національного відродження // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — К.: Інститут укра-

тичну спадщину Л. Василевського, дослідниця дійшла висновку, що в процесі дослідження українського національного відродження Л. Василевський створив власну теорію розвитку української нації, за якою формування національного організму відбувалось одночасно на різних рівнях і під впливом багатьох чинників. Для вченого був очевидним високий рівень синтетичності створеного національно-культурного простору і його відображення у відповідній національній свідомості людини і суспільства. На думку Т. Гранчак, присвячена розробці «українського питання» творча спадщина Л. Василевського спрямована на обґрунтування історичного права українського народу на незалежне національно-політичне існування, на формування уявлення про українську націю як таку, що має достатній потенціал для повноцінного розвитку. Аналіз культурно-національного розвитку українського народу привів Л. Василевського до висновку, що національним процесам іманентні свої тенденції і закони розвитку. Соціально-політичні чинники, що впливали на процес національного становлення українського народу, визначені вченим як категорії динамічного порядку, які прискорюють або сповільнюють розвиток національних тенденцій, але не визначають загального напрямку національного руху. Дослідниця зробила висновок, що за теорією Л. Василевського українське національне відродження другої половини XIX — початку XX ст. відбувалося в контексті загальноєвропейського національного піднесення, але водночас мало певні особливі риси, які позначилися на еволюції польсько-українських та російсько-українських відносин, а також — на відсутності єдності в українському національно-політичному русі, що в кінцевому підсумку призвело до значного послаблення національних сил. Дослідження Т. Гранчак стосується визначення внеску Л. Василевського у вивчення проблеми українського національного відродження і його місця в контексті національно-політичних теорій кінця XIX — початку XX ст. У дисерта-

ційному дослідженні розглянуто висвітлення Л. Василевським проблеми українського культурного відродження в Росії та Австро-Угорщині у другій половині XIX — початку XX ст., а також погляди ученого на роль соціально-політичних чинників в розвитку українського національного руху.

У 2012 р. вийшла друком україномовна антологія «Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців»⁷⁷. В ній зібрано тексти політичних мислителів 90-х років XIX — 80-х років XX ст., предметом яких є українсько-польські відносини, проблеми співжиття українців і поляків на землях пограниччя, питання незалежності України та можливі сценарії розвитку відносин між Україною та Польщею як самостійними державами. Серед багатьох видатних імен знайшлося місце і для Леона Василевського.

У радянській історіографії інтерес до життя та наукової спадщини Леона Василевського обмежувався здебільшого оприлюдненням нечисленних стислих біографічних розвідок, що містили суперечливі оцінки його політичної діяльності. У сучасній українській історіографії не існує спеціального дослідження, яке б комплексно розглядало діяльність Л. Василевського як політика, ученого та публіциста. Досі увага дослідників зосереджувалася на висвітленні окремих аспектів його біографії та творчості, а важливі напрями його діяльності як політика, історика та публіциста залишилися недостатньо вивченими. У сучасному українському суспільстві його постать викликає чимало суперечок та дискусій. Натомість творча спадщина Л. Василевського співзвучна з багатьма злободенними проблемами сучасної української держави, вимагає всебічного наукового вивчення і за-

⁷⁷ Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців. Антологія текстів. (За ред. П. Ковалю, Я. Олдаковського, М. Зухняк). — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012; Nie jesteśmy ukraińofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów. — Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej, 2002.

слуговує на те, щоби зайняти повноправне місце в історичній науці.

Аналіз багатогранної політичної, наукової та публіцистичної діяльності Л. Василевського базується на вивченні багатьох історичних джерел. Документальний апарат роботи складається з архівних справ особового фонду Л. Василевського Архіву нових актів у Варшаві (Archiwum Akt Nowych, Akta Leona Wasilewskiego)⁷⁸. Незамінним джерелом для простеження формування світоглядних позицій та життєвого шляху є його щоденники, що зберігаються в цьому фонді⁷⁹. Вони охоплюють період його життя до 1914 р., і стали основою для створення польським істориком В. Побуг-Малиновським найґрунтовнішої на сьогодні в історіографії біографії Л. Василевського. Також у фонді зберігається бібліографія праць Л. Василевського⁸⁰.

Діяльність Л. Василевського у ППС відображена різноманітними документами, нотатками, листуванням⁸¹. Зберігається також рукопис Л. Василевського «Нарис діяльності ППС»⁸² та матеріали, які характеризують багаторічні відносини Л. Василевського з Ю. Підсудським⁸³.

⁷⁸ Archiwum Akt Nowych, Akta 390 (Akta Leona Wasilewskiego), sygn. 1–83.

⁷⁹ Pamiętnik Leona Wasilewskiego z lat 1870–1904, 1914. — Archiwum Akt Nowych, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 1; Fragmenty dziennika L. Wasilewskiego. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 2.

⁸⁰ Bibliografia prac Leona Wasilewskiego. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 9.

⁸¹ Działalność Leona Wasilewskiego w PPS. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 10; Dzieje i problemy socjalizmu w Polsce. — Ibid., sygn. 11; Program PPS. (Dyskusja nad statutem. Projekty zmian i poprawek. Notatki, wycinki prasowe). — Ibid., sygn. 14; Wspomnienia o działaczach PPS. — Ibid., sygn. 16.

⁸² «Zarys dziejów PPS». Rękopis, notatki, książka, korespondencja. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 12.

⁸³ Wspomnienia, streszczenia i recenzje prac o Józefie Piłsudskim. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 18; Polemika i głosy prasy o

У фонді достатньо документів, які відображають діяльність Л. Василевського на посаді міністра закордонних справ. В основному тут зберігаються листи, звіти, рапорти⁸⁴; текст урядового маніфесту від 20 листопада 1918 р.⁸⁵; матеріали про зовнішньополітичну діяльність Польщі в 1919–1934 рр.: особисті нотатки, листи, вирізки з преси⁸⁶; матеріали з національної проблематики загального характеру та на східних кордонах Польщі — з Литвою⁸⁷, Білоруссю⁸⁸, Латвією⁸⁹ та Естонією⁹⁰; тексти рапортів та декретів з преси⁹¹; матеріали, що стосуються відносин Польщі з балтійськими та скандинавськими країнами⁹².

Діяльність Л. Василевського на міжнародній арені, зокрема під час опрацювання Ризького мирного договору 1921 р., також знайшла своє відображення у справах цього фонду⁹³. В ньому зберігаються документи, які містять інформацію про завдання, які доручалися Л. Василевському, його роль під час підписання

książce Leona Wasilewskiego «Józef Piłsudski jakim go znałem». — Ibid., sygn. 19.

⁸⁴ Rząd Ludowy. Expose Rządu. Wydalenie hr. Kesslera i zerwanie stosunków dyplomatycznych z Niemcami. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 66; Rząd Ludowy. Monitor Polski od dn. 18.XI.1918 do dnia 25.I.1919 r. — Ibid., sygn. 68.

⁸⁵ Monitor Polski. — 20.XI.1918. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 68, S. 7–8.

⁸⁶ Konferencja pokojowa w Paryżu. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 30; Polska polityka zagraniczna, program polityczny, umowa wojskowa z Francją. Odpisy, notatki, wycinki prasowe. — Ibid., sygn. 69.

⁸⁷ Litwa. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 32–39.

⁸⁸ Białoruś. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 40.

⁸⁹ Łotwa. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 41.

⁹⁰ Estonia. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 42.

⁹¹ AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 32–44.

⁹² Skandynawia i kraje bałtyckie. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 43.

⁹³ AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 45–47.

цього акту: заява прес-служби польської делегації⁹⁴; окремі протоколи засідань⁹⁵; листування Л. Василевського з міністром закордонних справ Польщі Є. Сапегою⁹⁶; перелік повноважень МЗС для Л. Василевського⁹⁷; листування з головою радянської територіальної комісії Е. Квірінгом⁹⁸ та інтерв'ю для видання «Naprzód»⁹⁹; повноваження для Л. Василевського у справі цукрових заводів на Волині¹⁰⁰.

Документи фонду не дають повного уявлення про діяльність Л. Василевського під час встановлення кордонів Другої Речі Посполитої, але певним чином висвітлюють цей період його життя¹⁰¹. Аналогічна ситуація і з документами, які стосувалися його діяльності щодо національних меншин в міжвоєнний період¹⁰². Є матеріали з відзначення 40-річчя політичної та

⁹⁴ Oświadczenie Biura Prasowego Polskiej Delegacji Pokojowej w Rydze. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 47, S. 20–21.

⁹⁵ Protokół ze spotkania Wasilewski-Joffe z 12.11.1920. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 47, S. 70; Protokół ze spotkania Wasilewski-Joffe z 12.11.1920. — Ibid., sygn. 47, S. 71.

⁹⁶ List Wasilewskiego do Sapiehy, bez daty. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 47, S. 85.

⁹⁷ Pełnomocnictwa MSZ dla L. Wasilewskiego z 29.10.1920. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 3.

⁹⁸ Pismo L. Wasilewskiego do Quiringa z 3.3.1921. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 21; Pismo Quiringa do L. Wasilewskiego z 7.3.1921. — Ibid., sygn. 46, S. 23.

⁹⁹ Wywiad L. Wasilewskiego dla «Naprzód» z 7.IV.1921. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 59.

¹⁰⁰ Pełnomocnictwa MSZ dla L. Wasilewskiego z 29.10.1920. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 3.

¹⁰¹ Sprawozdanie z objazdu Kresów Wschodnich (1927). — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 77.

¹⁰² Polityka państwowa w sprawie kresów i mniejszości narodowych. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 74, S. 30–36; Projekt enuncjacji rządu w sprawie kresów i mniejszości narodowych. — Ibid., sygn. 74, S. 37–37a.

громадської діяльності Л. Василевського — урочистості відбулися 16 лютого 1932 р. в клубі «Прометей» у Варшаві¹⁰³.

У цьому ж фонді зберігається машинопис неопублікованої статті Л. Василевського «Українці», яка заслуговує на подальше опрацювання та публікацію¹⁰⁴.

Цінним джерелом, що дає змогу оцінити наукові здобутки Л. Василевського, виступають його опубліковані праці — монографії та статті в періодичних виданнях. Серед доробку є не лише значні за обсягом і змістом наукові праці, а й велика кількість газетних та журнальних публікацій, які є маловідомими для сучасних дослідників. Їх цілісна збірка зберігається у фонді Л. Василевського у Національній бібліотеці у Варшаві (Biblioteka Narodowa), до якого дочка політика Ванда Василевська 1949 р. передала на зберігання 33 папки з родинного архіву (фонд був упорядкований в 1959–1966 рр.). Його матеріали охоплюють період з 1890 до 1937 рр. й складаються з рукописів та друків праць Л. Василевського, вирізок з преси, які стосуються публічної та публіцистичної діяльності, листівок та матеріалів різноманітних політичних організацій, до яких належав Л. Василевський.

Найширше уявлення про політичні погляди та наукові здобутки Л. Василевського дають його наукові й публіцистичні праці. Бібліографія налічує 1367 назв, серед яких 85 книжок та брошур¹⁰⁵. Вона свідчить про його надзвичайну наукову та публіцистичну активність. Близько 1200 його статей опубліковані іноземними мовами: російською, білоруською, чеською, естонською, німецькою, французькою та англійською. Серед них є праці, присвячені історії соціалістичного руху в Польщі, національним питанням, політичним справам, літературні твори,

¹⁰³ Jubileusz 40-lecia pracy L. Wasilewskiego. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 3, S. 35.

¹⁰⁴ «Українці» (17.II.1934). — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 75, S. 103–120.

¹⁰⁵ Bibliografia prac Leona Wasilewskiego. Zestawil W. Pobóg-Malinowski // Niepodleglosc, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 279–320.

переклади та рецензії. Підписуючи свої статті, він користувався різноманітними псевдонімами: Leon Płochocki, St. Os...arz, Informator, Teofil Woyszwiłło, T. W-o, K. Grądzielski, Maciej Pszczółkowski, Polak, Lewko Wasilczuk, Petersburszczanin, B. P-in, Zgorzkniały, b. czł. Ligi Narodowej, Sztyg., Lojalny, Ein Pole, Miecz. Mat., Daleki, Pośrednik, Lector, Old Fellow, Swój¹⁰⁶.

Окрему групу джерел становлять наукові праці Л. Василевського: «Україна та українське питання» («Ukraina i sprawa Ukraińska») (1912)¹⁰⁷, «Українське національне питання в його історичному розвитку» («Ukraińska Sprawa Narodowa w jej rozwoju historycznym») (1925)¹⁰⁸, «Литва та Білорусь. Історично-політичний нарис міжнаціональних відносин» («Litwa i Białoruś. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych») (1925)¹⁰⁹, «Кордони Речі Посполитої» («Granice Rzeczypospolitej Polskiej») (1926)¹¹⁰, «Національні питання в теорії та житті» («Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu») (1929)¹¹¹, «Національний склад європейських країн» («Skład narodowościowy państw europejskich») (1933)¹¹², «Українське питання як міжнародна проблема» («Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe») (1934)¹¹³. Вони дозволяють оцінити Л. Василев-

¹⁰⁶ Ibid. — 284 s.

¹⁰⁷ Płochocki Leon [*Wasilewski Leon*]. Ukraina i sprawa Ukraińska. — Kraków, 1912.

¹⁰⁸ Wasilewski L. Ukraińska Sprawa Narodowa w jej rozwoju historycznym. — Warszawa–Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza, 1925.

¹⁰⁹ Wasilewski L. Litwa i Białoruś. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych. — Warszawa, 1925.

¹¹⁰ Wasilewski L. Granice Rzeczypospolitej Polskiej. — Warszawa, 1926.

¹¹¹ Wasilewski L. Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu. — Warszawa–Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicz, 1929.

¹¹² Wasilewski L. Skład narodowościowy państw europejskich. — Warszawa, 1933.

¹¹³ Wasilewski L. Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. — Warszawa: Ukraiński Instytut Naukowy, 1934.

ського як талановитого дослідника та науковця, а також з'ясувати його погляди в різних наукових площинах.

Особливе місце за чисельністю та інформативністю в структурі джерельної бази дослідження життя й діяльності Л. Василевського посідає періодична преса. В ній містяться не лише його науково-публіцистичні статті, а й відомості про громадську роботу вченого. Він співпрацював приблизно з 70 періодичними виданнями. Кількість журналів, редагованих Л. Василевським, дуже велика: «Przedświt», «Robotnik», «Cherwony Sygnal», «Górnik», «Na Barykady!», «Pobudka», «Łodzianin», «Gazeta Ludowa», «Do szeregów!», «Arbajter», «Die Proletarische Welt», «Droga», «Świt», «Kaliski Kurierek Robotniczy», «Echo Robonicze Zawiercia», «Bulletin officiel du Parti socialiste polonais», «Kurierek zakordonowy i zagraniczny», «Wiestnik P.P.S.», «Trybuna», «Dziennik Urzędowy P.O.N.», «Dziennik Urzędowy Komisariatu Wojsk Polskich», «Ruch», «Notatki polityczne», «Kultura Polski», «Niepodległość».

Більшість матеріалів, які висвітлювали становище меншин та національну політику Польщі, друкувалися упродовж 1921–1939 рр. у збірнику «Sprawy Narodowościowe» («Національні справи»), який видавався Інститутом вивчення національних справ у Варшаві (Instytut Badań Spraw Narodowościowych), який Л. Василевський очолив з 1931 р. На увагу заслуговують, насамперед, документи, що висвітлюють становище непольського населення у Другій Речі Посполитій: реферати та звіти науковців інституту про культурно-освітнє становище білорусів та українців; указ від 19 листопада 1926 р. «Про завдання шкільної адміністрації на східних землях»; матеріали про економічне становище українців та євреїв¹¹⁴. Окреме місце серед матеріалів збірника займають доповіді й реферати польських та українських діячів, виголошені з парламентської чи партійної трибуни.

¹¹⁴ Chronica // Sprawy Narodowościowe. — Warszawa, 1927. — Nr. 1. — S. 45–88; Chronica // Sprawy Narodowościowe. — Warszawa, 1928. — Nr. 2. — S. 203–285; Chronica // Sprawy Narodowościowe. — Warszawa, 1929. — Nr. 1. — S. 35–78.

На особливу увагу заслуговує доповідь, виголошена на засіданні інституту українським громадсько-політичним діячем С. Томашівським «Десять років українського питання в Польщі (1919–1929)»¹¹⁵.

До травневого перевороту 1926 р. Л. Василевський разом з Т. Голувком популяризував свої погляди на шпальтах місячника «Droga» (1922–1937). Пізніше їхньою трибуною, як і для інших політиків лівого табору, були варшавські часописи «Nowy Kurier Polski» (1926–1929, з 1927 р. — під назвою «Епока») та «Głos Prawdy» (1921–1929).

Найвизначнішу роль у польсько-українському зближенні відіграв заснований 1932 р. місячник (згодом — тижневик) «Biuletyn Polsko-Ukraiński» («Польсько-український бюлетень») (1932–1938), редагований В. Бончковським. Часопис мав на меті впливати на польську громадську думку, аби довести, що українці спроможні бути рівноправними партнерами в суспільно-політичному житті. Таким польським діячам і публіцистам, як Л. Василевський, а разом з ним (водночас) — Марцелі Хандельсман, Станіслав Стемповський, Станіслав Папроцький — часопис давав можливість пропагувати на його сторінках політичну програму, яка заклала основи для перебудови польсько-українських відносин у дусі конструктивної співпраці. «Biuletyn Polsko-Ukraiński» був присвячений найболючішому питанню Другої Речі Посполитої — українському — і ставив за мету залагодити польсько-українське протистояння в суспільстві, пропагуючи новий стиль польсько-українських стосунків.

Помітно доповнюють документальні матеріали спогади, які підсилюють конкретику досліджуваної роботи. Зокрема, це стосується праці самого Л. Василевського «Мої українські спогади»¹¹⁶, які були опубліковані у збірнику Українського науко-

¹¹⁵ *Tomaszewski S. Dziesięć lat kwestji ukraińskiej w Polsce // Sprawy Narodowościowe. — 1929. — Nr. 3–4. — S. 562–575.*

¹¹⁶ *Wasilewski L. Moje wspomnienie ukraińskie // Спогади. Л. Василевський, М. Галин, С. Стемповський, А. Топчибаши, Табуї. Серія мемуарів, книга 2. Том VIII. — Warszawa, 1932. — S. 5–35.*

вого інституту у Варшаві, присвяченому пам'яті Тадеуша Голувка. Ці спогади дозволяють краще зрозуміти коріння глибокої приязні Л. Василевського до України та українців, яку він проніс через усе життя, та змальовують в іншому ракурсі суспільне життя українців у дореволюційному Петербурзі та в Галичині.

Спогади людей, які особисто знали Л. Василевського, дозволяють глибше осмислити складність тогочасних реалій. У роботі використані особисті спогади І. Кедрина-Рудницького, С. Морачевського, А. Ладоса, В. Побуг-Малиновського, О. Лотоцького¹¹⁷.

Особливе місце належить опублікованим у 1976 р. мемуарам Івана Кедрина-Рудницького «Життя — події — люди: спомини і коментарі», що у них автор змалював масштабну, багатоаспектну та аналітичну картину життя української спільноти в Другій Речі Посполитій¹¹⁸. Іван Кедрин-Рудницький (1896–1995), колишній стрілець австрійського війська й військовополонений під час Першої світової війни, активний учасник українських визвольних змагань, у міжвоєнний період працював сеймовим кореспондентом у Варшаві й редактором львівської газети «Діло». Його життєвий досвід та обізнаність із суспільним життям Другої Речі Посполитої дозволили йому адекватно змалювати картину життя української меншини¹¹⁹. Для нашого дослідження дуже цінною є оцінка І. Кедриним-Рудницьким постаті Леона Василевського. У некролозі на шпальтах «Діла», присвяченому пам'яті Л. Василевського, він назвав небіжчика одним з найкращих знавців української проблеми і

¹¹⁷ *Łotocki O. Wasilewski o sprawie ukraińskiej // Ku czci Leona Wasilewskiego.* — Warszawa: Institut Badań Spraw Narodowościowych, 1937. — S. 25–29.

¹¹⁸ *Кедрин І.* Життя — події — люди. Спомини і коментарі. — Нью-Йорк, вид-во «Червона калина», 1976.

¹¹⁹ Докладніше про нього див., напр.: *Sawa M.* Ukraiński emigrant: Działalność i myśl Iwana Kedryna-Rudnyckiego (1896–1995). — Lublin: Institut Pamięci Narodowej. — Komicja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Lublinie, 2016.

зазначив, що до кінця життя Л. Василевський залишався вірним поглядіві, що українська проблема має велике міжнародне значення і за зміни політичних обставин у Європі, безумовно, буде реалізована українська державність. На думку автора некрологу, Л. Василевському були прикметні не лише риси справжнього джентльмена та європейця в повному сенсі цього слова, а й те, що він залишався у тогочасному польському суспільстві одним з нечисленних «білих круків», які відрізнялись своїми близькими зв'язками з українцями та зваженими поглядами на українські справи. За характеристикою І. Кедрина, небіжчик чудово володів українською мовою і завжди, навіть на терені варшавських установ, з українцями розмовляв українською. Для реалій тогочасного польського суспільства така поведінка і справді була неординарною¹²⁰.

Підсумовуючи, слід відзначити, що рівень джерельного забезпечення досліджуваної проблеми є достатнім. Комплексне вивчення архівних та опублікованих джерел сприяло реалізації поставленої мети — об'єктивно з'ясувати і проаналізувати суспільно-політичну, наукову та публіцистичну діяльність Л. Василевського, охарактеризувати його не лише як політичного діяча, але й як талановитого науковця та публіциста, насамперед, польського патріота та соціаліста і оцінити його роль у спробі налагодження польсько-українського діалогу в Другій Речі Посполитій.

Історіографія дослідження висвітлює лише окремі аспекти життя та політичної, наукової і публіцистичної діяльності Л. Василевського. Аналіз джерельної бази засвідчує, що вона достатньо репрезентативна й створила необхідне підґрунтя для аргументованих узагальнень та висновків, дала змогу зосередити увагу на подальшій розробці теми.

¹²⁰ Кедрин І. Леон Василевский: [Некролог] // Діло. — 1936. — 12 грудня.

Розділ I.

ЖИТТЄПИС ЛЕОНА ВАСИЛЕВСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ, НАУКОВОЇ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Становлення особистості та формування суспільно-політичних поглядів

Родина Леона Василевського походила з тієї хвилі польської еміграції, яка стала масовою після поділів Речі Посполитої. Прадід Леона був уродженцем Лівонії й походив із зубожілої шляхетської родини. Дід, Єжи Василевський, був органістом в містечку Ліксна під сучасним Даугавпілсом. Його син Бенедікт, батько Леона, вивчився на органіста в Ризі, пізніше, так само як і його батько, був органістом в Ліксні. Саме в рідному містечку він одружився з Марією Рейтер, вчителькою, що походила з чесько-німецької родини Рейтер-Кріжув, всі вважали її за німкеню. У 1868–1869 рр. молоде подружжя переїхало до Петербурга, де в костьолі Св. Станіслава батько отримав посаду органіста. В будинку при костьолі 24 серпня 1870 р. й народився Леон Василевський¹.

Життя сім'ї проходило під знаком економії та ощадливості. Вкрай скромні заробітки батька примушували його до підробітків, таких як приватні уроки музики та співу. В сім'ї панувала атмосфера патріотизму та прихильності до всього польського. За цю приязнь та любов до батьківщини батько Леона заплатив свого часу кількомамісячним перебуванням в

¹ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny // *Niepodleglosc*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 14.

даугавпілській цитаделі в 1863 р., хоча особисто участі в повстанні не брав. Розповіді батька про події польського повстання 1863–1864 рр., просякнуті духом патріотизму та антиросійськості, були першою «їжею для розуму» для маленького Леона².

Батько піклувався, аби його діти Леон та Марія unikнули русифікації: російської мови в домі не визнавали, так само уникали й особистих контактів з росіянами. Мати Леона після сорокарічного перебування в столиці Російської імперії так і не навчилася розмовляти російською, а польською розмовляла з чесько-німецьким акцентом. Аби unikнути германізації дітей, батько наклав також заборону і на уживання в домі німецької мови. Хоча розмови в домі й велися польською, але ж то була мова, яка нагадувала скоріше польський діалект, характерний для Білорусі. Про те, якою була ця мова, красномовно свідчить такий факт: перебуваючи вже в дуже зрілому віці, під час вистави польського театру Болеславського, який гастролював у Петербурзі, лише у середині другого акту вистави Леон почав розуміти, що відбувається на сцені³.

За спогадами самого Леона Василевського, повага, якою користувався в родині батько, мусила б нівелювати впливи матері, начитаної та розумної, дуже толерантної, релігійної. Водночас релігійність її була з відтінком неповаги до офіційної католицької церкви. Її вплив на сина не міг бути вирішальним, бо ця мудра жінка завжди залишалась в тіні свого чоловіка, інтелігентного самоука з живим від природи розумом. Саме матір пробуджувала в маленькому хлопцеві інтерес до оточуючого світу, до живої природи⁴. Кожен, хто знав Василевського, згадував його майже фанатичне зацікавлення фауною: в програмі його подорожей завжди було зазначено відвідання

² Ibid.

³ *Leon Wasilewski. Wspomnienia 1870–1904* (1914). *Fragmentsy dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927.* — S. 41.

⁴ *Pobog-Malinowski W. Leon Wasilewski. Szkic biograficzny.* — S. 15.

звіринцю⁵. Те саме було і з музикою, культ якої панував у їхньому петербурзькому домі. Його вроджені здібності до занять музикою, на жаль, не дістали розвитку, про що він жалкував усе життя. Батько, окрім того, що закінчив навчальний курс органістів у Ризі, був вільним слухачем у петербурзькій консерваторії, і вже в молодості мав кілька власних музичних творів (до речі ще до польського повстання переклав латиською мовою польські патріотичні пісні «Боже, хорони Польщу», та «З диму пожарів»). Свого сина він навчив грі на фортепіано та органі, так що той завжди міг замінити батька на службі в костьолі. Концерти, які відвідували разом, знайомство зі святинями та музикою інших релігій супроводжувалися лекціями батька про характер, стиль та сутність музичних творів. Батько не любив італійську та французьку музику, поважав німецьку. Випадкове знайомство з капельдинером Маріїнського театру надавало можливість частіше відвідувати вистави. Уже у ранньому віці Леон познайомився з більшістю російських та європейських опер. Поступовий розвиток літературних здібностей, потяг до друкованого слова теж пов'язаний у нього з культом батька, який у пошуках будь-яких польських книжок регулярно обходив букіністичні крамнички, в яких його добре знали як постійного покупця, що торгувався до останнього. Мала тут зрештою свій вплив і матір, яка читала дуже багато, однак виключно німецькою мовою⁶.

Діти в родині виховувалися в католицьких традиціях: віра в Бога і непорушність католицьких догматів. Його віра в дитинстві була глибока, щира, гаряча. Леон співав у хорі, заміщав батька біля органу, глибоко переймався приготуваннями до сповіді. Релігійність батька, що передалася дітям, його прив'язаність до католицького костьолу, вороже ставлення до атеїзму та всіляких проявів невіри поєднувалися з виразною та некеро-

⁵ Wasilewski L. «Z ogrodu zoologicznego w Warszawie» // Robotnik. — № 192. — 11.VII.1928. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 83, S. 9.

⁶ Pobog-Malinowski W. Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 16.

ваною неприязню до кліру, з критикою духовенства, в чому і проявився вплив матері⁷. Це ставлення яскраво відбилося пізніше в збірці белетристичних творів «З далекої парафії», написаних Леоном Василевським⁸.

Батько навчив сина читати польською та латиною, мати — німецькою. Самотужки він поступово навчився читати російською, у приватній початковій школі опанував першооснови французької. На початку 1882/83 навчального року Леон вступив до першого класу початкової школи Сестренцевича при костьолі Св. Станіслава в Петербурзі, створеної на зразок давніх польських шкіл, що підпорядковувалися Віленському університету. Шкільні правила були доволі суворими: діти православних не приймалися, вчителями були винятково поляки. Незважаючи на це, в школі панувала офіційна русифікація — викладовою мовою була російська, жоден з учителів у стінах школи польською до дітей не звертався⁹. Школа та, за спогадами Василевського, дала мало, найбільше його пригнічувала атмосфера русифікації, коли навіть виклади на уроках релігії велися російською мовою. Від русифікації його врятувала «атмосфера, що панувала в домі та власні розумові спонуки»¹⁰.

Приклад батька та жага до вивчення оточуючого світу спрямовували його до книжкового всесвіту. Від раннього дитинства читав усе, що потрапляло до рук. «Проковтнувши» книжкові зібрання батька, провадив справжнє полювання на книжки. Перечитав крадькома всю бібліотеку вікарія при костьолі та зібрання свого хрещеного батька ксьондза Шидловського. Пізніше на нього звернув увагу Альфонс Сіпович, вчитель математики в школі Сестренцевича, людина інтелігентна, зацікавлена в багатьох царинах. Він щиро симпатизував хлопцю, такому жадібному до книжок та знань, дозволив користуватись

⁷ Ibid. — S. 15.

⁸ *Teofil Woyszwilj* [Wasilewski Leon]. *Z odległej parafii*. Nowelle. (Drugie wydanie). — Kraków. — 1923.

⁹ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. *Szkiec biograficzny*. — S. 17.

¹⁰ Ibid. — S. 17.

польськими книжками з власного зібрання та записав його до читальні Ю. Унгра при нещодавно відкритій у Петербурзі польській книгарні. Таким чином, окрім класиків російської літератури В. Жуковського та О. Пушкіна, постав перед молодим хлопцем світ А. Міцкевича, Ю. Словацького та З. Красінського, «Листів з подорожі» А. Одинця, повістей Ю. Крашевського та Ю. Коженювського, листів К. Бродзінського, річних комплектів «Варшавської бібліотеки». Твори польської літератури він пізнав з праць В. Спасовича та Л. Совінського. Дуже скромні кошти, зароблені самотужки приватними уроками, співом у костьолі під час відправ дозволили приступити до реалізації мрій про власну книгозбірню. Близьке знайомство зі світовою та польською літературами зміцнюють у ньому думки про власну літературну кар'єру, в цей час з'являються його перші літературні спроби, засновані на бібліографічних оглядах польської літератури та збиранні виписів з різних авторів, подібно матеріалам для так ніколи і не реалізованої монографії про Северина Гощинського¹¹. Знаковим для нас є обрання теми монографії, адже Северин Гощинський був однією з найяскравіших постатей радикального крила польських поетів-романтиків 20–40-х рр. XIX ст. Його життя і творчість були підпорядковані одній шляхетній меті — дати свободу не лише Польщі, а й Україні, на землі якої він народився, виріс, проникся її болем і прагненням волі¹².

У 5-ій петербурзькій гімназії, до другого класу якої Василевський вступив по закінченні школи Сестренцевича, він зіткнувся з оточенням не тільки новим, але й ворожим. Про дружбу з іншими учнями — росіянами не йшлося. Вчителі, переважно

¹¹ *Leon Wasilewski. Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927.* — S. 37.

¹² *Баженова С.Е.* Представник «української школи» в польській літературі 20–40-х років XIX ст. — Северин Гощинський // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка: Серія: Історія / Заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. — Тернопіль, 2002. — Вип. 2. — С. 103–105.

росіяни, не робили жодної різниці по відношенню до національної приналежності учнів. Василевський, на їхню думку, був не лише ініціатором різноманітних витівок, але й здобув славу гульця-лінивця. Прогулюючи шкільні уроки, він із задоволенням проводив час у публічній бібліотеці. Тим часом гімназія для нього залишалася зразком «безперервної нудьги», як сам він її охрестив — «будинком примусових робіт»¹³. Вчився він погано, в четвертому класі залишився на другий рік, мав проблеми з математикою. Попри протести батьків, своє шкільне навчання закінчив на п'ятому класі гімназії. Такий стан справ у гімназії поєднувався із зовсім іншим ставленням до самостійного навчання в царині, яка завжди його приваблювала: історія польської та світової літератури, етнографія, історія слов'янських народів. Поряд з улюбленими польськими письменниками та поетами, були й російські — Ф. Достоєвський, Л. Толстой та найулюбленіший — І. Тургенєв.

Справжнім порятунком для Леона Василевського у справі освіти став світ книжок. Від народження він був людиною організованою, налаштованою на самоосвіту. Предметом зацікавлення, насамперед, стали слов'янські мови, яких навчився, читаючи велику кількість доступної в дореволюційному Петербурзі літератури чеською, сербською, болгарською мовами. Допомігав йому в цьому все той же вчитель Альфонс Сіпович, в домі якого по суботах вони читали польські книжки. Прибутки з репетиторства цілком витрачалися на поповнення власної бібліотеки та передплату журналів, між іншим «Wisly», завдяки якій Леон поглиблював свої знання з польської етнографії, слов'янської антропології, етнології чи історії релігії.

Молодий Василевський мріяв про літературно-публіцистичну діяльність, про навчання в Краківському університеті, самовіддану працю заради Польщі та польського народу. За його спогадами, він завжди був «свідомим поляком, сформо-

¹³ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 18.

ваним під впливом батька-демократа»¹⁴. Його «слов'янські симпатії» сусідували з крайньою ненавистю до Росії та щирим сентиментом до російських революційних демократів. Глибоке враження справив на нього замах на царя Олександра II в часи, коли він ще був учнем школи Сестренцевича. Про це свідчило і фото О. Герцена, яке завжди носив із собою в шкільних книжках¹⁵. Він був також єдиним підлітком-гімназистом, присутнім на похованні М.Є. Салтикова-Щедрина, яке перетворилося на гучну маніфестацію російських студентів¹⁶.

Леон Василевський продовжував свою самоосвіту, студіюючи слов'янську літературу та мови в «Слов'янській книгарні», заснованій в Петербурзі панславістом і хорватським патріотом Крунославом Геруцом¹⁷. Ця книгарня перетворилася на своєрідний клуб для всіх західних слов'ян, що мешкали в Петербурзі. Серед багатьох тогочасних знайомств, за спогадами Л. Василевського, найбільше значення мало спілкування з сербським поетом Радованом Кошутічем, який скінчив студії в Краківському та Львівському університетах та очолив редакцію часопису «Слов'янська кореспонденція». Завдяки цьому знайомству з'явився перший друкований матеріал Василевського — переклад з сербської новели Л. Лазаревича «Święcone kwiecie», опублікований 1890 р. на шпальтах «Краю»¹⁸. «Коли побачив надрукованим своє ім'я, — згадував пізніше, — то мало не знепритомнів — така велика радість мене опанувала. Годину або навіть дві не міг відійти від враження. Кров хлинула в

¹⁴ *Próchnik A.* Leon Wasilewski w polskim ruchu socialistycznym // *Niepodległość*, Т. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 113.

¹⁵ *Ibid.* — S. 113.

¹⁶ *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). *Fragmety dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927.* — S. 47.

¹⁷ *Ibid.* — S. 51.

¹⁸ Текст був опублікований у виданні «Крај» (№ 36, 1890 р.). *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). *Fragmety dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927.* — S. 56.

голову, серце стучало сильно, розпирала думка: збулися найтаємніші мої мрії, я став літератором!»¹⁹.

«Подумки звертаюсь до свого минулого і ніяк не можу виявити моменту в своєму житті, коли я почав цікавитися українськими справами. В усякому разі, момент той припадав на часи моєї молодості, коли пробуджувалися в мене перші зацікавлення політичними справами на тлі студіювання слов'янських мов та відносин у слов'янському світі», — згадував Леон Василевський²⁰. Петербурзька атмосфера, здавалося, не сприяла зацікавленню українським національним питанням. Українськими справами він зацікавився скоріше інтуїтивно — інтерес виник з його антиросійських настроїв та неясного відчуття кінечності спільної боротьби поляків та українців проти Росії.

Василевський згадував, що з українцями він познайомився ще в гімназії. У петербурзьких букіністичних крамницях йому часто траплялися українські книжки. Першою серед них стала «Перші кийівські князі» І. Нечуя-Левицького²¹.

У домі одного з гімназійних товаришів Рябошапки він побачив оригінальне видання «Гайдамаків» Т. Шевченка. Це було його перше знайомство з Великим Кобзарем українського народу, до того він читав його вірші лише в польському перекладі Л. Совінського, книжка якого випадково потрапила до його рук. Антипольські настрої твору та пригадування польсько-української ворожнечі не вплинули на нього негативно, натомість нищівний тон російської публіцистики щодо українців поглибив його симпатії до українського визвольного руху²².

Одним з українців, з якими особисто познайомився Леон Василевський в книгарні К. Геруца, був Василь Білозерський, колишній видавець «Основи», який разом з П. Кулішем, Т. Шев-

¹⁹ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 21.

²⁰ *Wasilewski L.* Moje wspomnienia ukraińskie // Спогади. Праці Українського наукового інституту. — Т. VIII. — Варшава, 1932. — С. 5.

²¹ Там само. — С. 5.

²² Там само. — С. 6.

ченком та М. Костомаровим входив до Кирило-Мефодіївського товариства²³. Р. Кошутіч ознайомив його з львівськими виданнями «Червона Русь» та «Діло», завдяки чому Василевський дізнався про українські справи в Галичині. У цій же книгарні він познайомився з українськими студентами, що об'єднувалися навколо української громади «Січ». У «Січі» він отримав можливість користуватися українською бібліотекою, яка містила не лише твори І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, але й комплект нелегальних українських женеvських видань, таких як часописи «Громада», «Нові українські пісні про громадські справи», «Вільна спілка» та твір М. Драгоманова «Историческая Польша»²⁴.

Ця українська молодь перебувала під впливом ідей М. Драгоманова, і хоча Василевський симпатизував цій течії, насамперед у драгоманівцях його неприємно вражав надмір космополітизму й русофільства, у той час як його завжди приваблював сепаратизм та антиросійськість українців. На його думку, український народ, як жодний інший, найбільше підходив на роль союзника в антиросійській боротьбі за незалежність Польщі. У цій українській громаді його вразило, що українська молодь, яка вважала себе окремою від російської, між собою українською не спілкувалася, водночас він — поляк, який ніколи не був в Україні, навчився непогано розмовляти українською.

Величезне значення, за його власними спогадами, мало для Л. Василевського знайомство з морським офіцером Василем Алексєєвим, цілком зукраїнізованим росіянином, та Костянтином Арабажиним. Алексєєв був досить дивною людиною — стовідсотковий етнічний росіянин, який у своїй «україноманії»

²³ *Зайончковский П.А.* Кирилло-Мефодиевское общество. — М., 1959; Кирило-Мефодіївське Товариство. [У 3 т.]. — К., 1990; *Костомаров Н. И.* Исторические произведения. Автобиография. — К., 1990.

²⁴ *Wasilewski L.* Moje wspomnienia ukraińskie. — С. 9.

наближався до щирої ненависті до «москалів»²⁵. Він навіть зовнішнім виглядом виразно демонстрував своє прихильне ставлення до всього українського, бо ходив у вишиванці і на голові мав «оселедця». В. Алексєєв попросив Василевського давати йому уроки польської мови (бо мав на меті написання нарису історії українського народу), та, своєю чергою, познайомив його із своєю бібліотекою, що мала, зокрема, комплект журналу «Киевская старина» та безліч українських книжок. У будинку Алексєєва Василевський познайомився з корифеями українського театру — М. Садовським та М. Заньковецькою²⁶.

Костянтин Арабажин, ґрунтовно освічений молодий українєць-драгоманівець, літературознавець, не лише познайомив його з історією українського руху, а й «розбудив великі симпатії до русинського радикального руху в Галичині»²⁷. Стосунки між ними були досить приязними. Однак політичні погляди Арабажина викликали у Василевського жаль: «така освічена та обдарована людина, до всього ж так володіє українською мовою, працює не для України, а лише для Росії»²⁸.

З Арабажином пов'язана і перша його праця з української тематики. Василевський написав кореспонденцію до львівського «Народу» з інформацією про статтю Арабажина, що стосувалася суспільних відносин в Галичині, до «Енциклопедичного словника Брокгауза та Ефрона». Це була перша його стаття, написана українською мовою, тому він просив редактора про елементарну перевірку граматичних помилок. Яким же був подив Василевського, коли він отримав номер «Народу» з опублікованою статтею, з приміткою редактора М. Павлика, який писав, що не змінив в тексті статті жодного слова та наводить мову цієї статті як приклад для галицьких авторів.

²⁵ *Leon Wasilewski. Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Dziariusz podróży po kresach 1927.* — S. 67.

²⁶ *Ibid.* — S. 68.

²⁷ *Ibid.* — S. 69.

²⁸ *Pobog-Malinowski W. Leon Wasilewski. Szkic biograficzny.* — S. 22.

Таким чином, обертаючись у слов'янських колах російської столиці, вивчаючи слов'янські мови, поглиблюючи знання в царині слов'янознавства, Л. Василевський робив сміливіші кроки на публіцистичній ниві — публікував етнографічні нариси у «Wisly», «Крају», друкував огляди русинської літератури в Галичині. Дружні стосунки з Арабажимим ввели його до літературних кіл: для нього відчинилися двері редакцій петербурзьких видань «Русское богатство» та «Мир Божий», де він виступив з перекладами і статтею про нові течії серед галицьких русинів. На шпальтах газети «Петербургская жизнь» Л. Василевський опублікував серію фейлетонів про галицьких русинів, підписаних українізованим псевдонімом «Левко Васильчук»²⁹.

Стосунки з Р. Кошутичем вплинули на його подальші плани практичного студіювання Слов'янщини — восени 1893 р. Василевський залишив Петербург з наміром продовжити освіту. Як і раніше, програму свого навчання він склав індивідуально, взявши за взірець метод Р. Кошутича, який полягав у тому, щоб студіювати слов'янську проблематику безпосередньо у слов'янських університетах³⁰.

Першим містом, в якому він затримався на своєму шляху на захід, було Вільно. Саме тут зав'язалося його знайомство з польською соціалісткою Марією Юшкевич, майбутньою дружиною Ю. Пілсудського, яка показала йому Вільно, познайомила його з польським життям міста, місцевими активістами та таємним польським шкільництвом. Там само доля звела Л. Василевського з його майбутнім багаторічним опонентом — Романом Дмовським, який пізніше із соціаліста перетворився на ідейного вождя національної демократії³¹. З перебуванням у Вільно, врешті-решт, пов'язаний переворот у світогляді та формуванні політичних переконань — тут також потрапив до нього трав-

²⁹ Ibid. — S. 19.

³⁰ Ibid. — S. 24.

³¹ *Leon Wasilewski. Wspomnienia 1870–1904* (1914). *Fragmentsy dziennika 1916 — 1926. Dziariusz podróży po kresach 1927.* — S. 81–82.

невий випуск друкованого органу польської соціалістичної партії «Przedświt» з політичною програмою незалежності Польщі³².

Потім було знайомство з Варшавою, де пережив найсильніше почуття здійсненої мрії — знайомства з жаданою, далекою, незнайомою досі столицею Польщі³³.

Навчання 1893 року у Львівському університеті дало йому дуже багато. Насамперед саме тут він навчився добре розмовляти польською та українською мовами, налагодив безліч корисних контактів з багатьма людьми, познайомився з політичними настроями польської молоді. Польський соціаліст Болеслав Віслоух запросив його до співпраці з часописом «Kurier Lwowski», навколо редакції якого групувалася польська радикальна інтелігенція. Василевський розмістив там декілька дрібних статей. Цій співпраці він завдячував низкою цікавих знайомств — співробітниками «Kuriera» були Ян Каспрович та Іван Франко³⁴.

Василевський був єдиним поляком, який відвідував лекції з української мови та літератури українського ученого-філолога професора Еміля Огоновського. Із своїх колег-студентів він згадував Мирона Кордубу та Богдана Лепкого. Пізніше він пригадав один комічний епізод, пов'язаний з проф. Огоновським. Іван Франко запросив Василевського до співпраці з редагованим ним часописом «Жите і слово», присвяченим літературі та науці. Василевський подав статтю, що торкалася проблем сучасної фольклористики. На його великий подив, одну з лекцій проф. Огоновський розпочав словами: «Пан Леон Василевський розмістив в останньому номері «Жите і слово» статтю про фольклор настільки цікаву, що мушу з цим шановне панство ознайомити»³⁵. Після цього професор переказав майже всю статтю Василевського, наголошуючи, що вона стала для нього

³² *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 24.

³³ *Ibid.* — S. 25.

³⁴ *Ibid.* — S. 26.

³⁵ *Wasilewski L.* Z pola naszej etnografii // Tydzień. Dodatek literacki Kuriera Lwowskiego. — Lwów, 1894. — S. 113–123.

своєрідною сенсацією, бо з неї він дізнався про нові праці з етнографії³⁶.

У Львові Л. Василевський познайомився з діячами українського національного руху — Володимиром Левицьким (псевдо Василь Лукич), тодішнім редактором часопису «Зоря» (орган Літературного товариства ім. Шевченка, згодом НТШ), українським соціал-демократом Миколою Ганкевичем (в майбутньому одним з організаторів Української соціал-демократичної партії), з членом Української радикальної партії Володимиром Охримовичем, а також Олександром Барвінським (обидва — майбутні члени австрійського парламенту). Мав змогу відвідувати засідання Наукового товариства імені Шевченка³⁷. Однак вирішальне значення для нього мали контакти з Михайлом Павликом та Іваном Франком, завдяки яким, за пізнішою самооцінкою, він «занурився прямо в атмосферу русинських культурних осередків»³⁸.

Л. Василевський пригадував, як вперше зустрівся з Іваном Франком. Він мав рекомендаційні листи від Яна Карловича, редактора «Wisly», з яким Франко співробітничав. Коли Василевський постукав до дверей оселі, в якій мешкав І. Франко, то двері відчинила йому якась руда, розхристана особа босоніж, яка на питання, чи може він побачити Івана Франка, впустила гостя усередину й після хвилини незручного мовчання заявила: «Це ж я, Іван Франко!». Василевський був ошелешений такою заявою. Але через мить вони вже сиділи в кабінеті Франка й розмовляли. Наскільки перше враження від Франка було шокуючим, настільки розмова з ним зачарувала Василевського. Він і раніше був готовий до того, що буде мати справу з видатною людиною, дуже мудрою, всебічно освіченою, але дійсність перевершила всі його очікування. Просидів він того дня з Франком тривалий час, уважно слухаючи його нерідко уїдливі висловлю-

³⁶ *Wasilewski L.* Moje wspomnienia ukraińskie. — С. 24.

³⁷ *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927. — S. 99.

³⁸ *Wasilewski L.* Moje wspomnienia ukraińskie. — С. 23.

вання щодо перебігу галицьких стосунків, захоплюючись їхньою глибиною та влучністю. Франко познайомив його із своєю дружиною, киянкою Ольгою, яка, за словами Василевського, жодною літературною мовою не розмовляла, оскільки російську забула, українську належним чином не опанувала, а відтак послуговувалася якимось дивним суржилом³⁹.

Пізніше не раз Франко ділився з Л. Василевським своїми гіркими думками про цінність своєї праці (величезної та невтомної, а також всебічної): «... Ось так, працюєш для прийдешніх поколінь, без всілякої надії на те, що з цього щось буде»⁴⁰.

1894 р. Василевський розпочав свою подорож містами слов'янського світу — Прагою, Будапештом, Загребом, Люблянню, де студював слов'янознавство⁴¹. Всі свої сили він, насамперед, покладав на пошуки контактів з цікавими людьми різних національностей, з розмов та співпраці з ними черпав, на його переконання, набагато більше користі, аніж міг би здобути з університетських студій. Від ранньої молодості він звик самотійно й незалежно підвищувати свій інтелектуальний рівень. Можна сказати, що він створив для себе свій власний університет, де професорами були такі яскраві особистості, як Іван Франко і Томаш Масарик⁴².

Великого значення мало для нього знайомство з Масариком, яке вибігло за межі університетської аудиторії: Леон Василевський був постійним учасником четвергових зібрань в домі професора, майбутнього президента Чехословацької Республіки, під час яких відбувалася жвава дискусія про незалежність Чехії та всього слов'янського світу⁴³. Василевський виходив звідти

³⁹ Ibid. — С. 22–23.

⁴⁰ Ibid. — С. 26.

⁴¹ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 28.

⁴² *Stoczewska B.* Litwa, Białorus, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. — Krakow, 1998. — S. 19.

⁴³ *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Dziariusz podróży po kresach 1927. — S. 110–111.

завжди під сильним враженням від сильного характеру та розуму господаря⁴⁴.

Його зацікавлення «українським питанням» не послабилося з часом. Він підтримував сталі контакти зі своїми львівськими знайомими, цікавився українськими виданнями та новинами щодо різноманітних національних акцій. Не залишав він і публіцистичної діяльності — на сторінках місячника «Русское богатство» своїми кореспонденціями про події у Галичині заповнював рубрику «Листи з Австрії»⁴⁵. До речі, Л. Василевський був присутнім на інавгураційній лекції проф. М. Грушевського у Львівському університеті 30 вересня 1894 р.⁴⁶.

За спогадами сучасників, його погляди на навколишній світ характеризувалися як спокійні та зрілі, а життя складало гармонійну політичну цілісність. Також серед думок про нього переважала характеристика як людини з винятково стійкими переконаннями та послідовністю в діях. Ці риси яскраво ілюструє ставлення Василевського до Польської соціалістичної партії (ППС) та соціалізму в цілому. Він перебував у лавах ППС 40 років, з 26 років і до кінця життя. А. Прухнік, автор опублікованого у зв'язку зі смертю Василевського есе, присвяченого місцю небіжчика в польському соціалістичному русі, писав: «Він мав риси якогось ідейного спокою, він не кидався від одного політичного крила до іншого, від однієї точки зору до іншої. Його особа взагалі не була ґрунтом, придатним для ідеологічних струсів»⁴⁷. Василевський досить виважено поставився до свого політичного вибору, три роки йшов до нього, спостерігав, порівнював, одним словом, поглиблював свій світогляд. І це, у його випадку, не було сліпим наслідуванням моди на соціалізм, яка поширилася у Європі наприкінці XIX ст. Про

⁴⁴ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 30–32.

⁴⁵ *Wasilewski L.* Moje wspomnienia ukraińskie. — С. 28–29.

⁴⁶ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 25.

⁴⁷ *Próchnik A.* Leon Wasilewski w polskim ruchu socjalistycznym // *Niepodległość*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 114.

своє ставлення до соціалізму в молоді роки писав так: «В саму його суть я не вникав, скоріше, мене приваблювала революційність та конспіративність його, ніж теорія... А «Капітал» Маркса, який щойно тоді з'явився в польському перекладі, я не прочитав, бо ця праця здалася мені досить нудною»⁴⁸. Що його дійсно вразило, так це травневий номер журналу «Przedswit» за 1893 р., який містив політичну програму ППС. Одним з найважливіших завдань партії декларувалося здобуття Польщею незалежності. Слід зазначити, що неабияку роль у рішенні Василевського вступити до лав ППС зіграв Ю. Пілсудський. Майбутня дружина Пілсудського Марія Юшкевич показала Василевському той травневий номер «Przedswit», який зробив переворот у його світогляді, а пізніше рекомендацію до вступу до лав ППС йому надав товариш Віктор (Ю. Пілсудський)⁴⁹.

Влітку 1895 р. по дорозі до Петербурга Л. Василевський зупинився у Берліні, де познайомився з Францишеком Моравським, головним редактором «Gazeta Robotnicza» — друкованого органу ППС Пруссії (Polska Partia Socjalistyczna Zaboru Pruskiego). Від того часу він починає жваво цікавитися соціалістичним рухом. Ще під час свого перебування в Загребі Василевський став читачем віденського соціалістичного друкованого органу «Arbeiter Zeitung» («Робітнича газета»), а також познайомився з хорватськими соціалістами та їхнім керівником Іваном Анкелем⁵⁰. У цей період він написав свою першу статтю до «Przedswit» — «Наше завдання з огляду на москвофільську течію серед слов'ян» («Nasze zadania wobec prądów moskalofilskich wśród Słowian»)⁵¹. Ця стаття була опублікована в п'ятому номері «Przedswit» у травні 1896 р. під псевдонімом St. Os...arz

⁴⁸ Ibid. — S. 115.

⁴⁹ Ibid. — S. 123.

⁵⁰ Ibid. — S. 121.

⁵¹ *Wasilewski L.* Nasze zadania wobec prądów moskalofilskich wśród Słowian // *Przedswit*, Nr. 5, London. — 1896. — S. 2–6.

(псевдо було сформовано від польського слова «stosunkarz» — «оглядач»)⁵².

Під час перебування влітку 1896 р. в Петербурзі Василевський опинився в середовищі робітничих страйків та зародження масового соціалістичного руху. Він натрапив на замітку в пресі про міжнародний соціалістичний конгрес, який відбувся з 26 липня по 1 серпня в Лондоні, увагу привернула резолюція в справі незалежності Польщі, що висувалася польською делегацією. Докладніше поінформував його про польську резолюцію учасник лондонського конгресу — «таємничий» тов. Віктор (Ю. Пілсудський) під час перших відвідин зібрання петербурзької групи ППС. Це була перша зустріч Леона Василевського з Ю. Пілсудським⁵³.

Наприкінці вересня 1896 р. Л. Василевський приїхав до Цюриха, де вирували запеклі дискусії щодо соціалістичних ідей. Тут він налагодив співпрацю з Товариством польської молоді, організацією соціалістичного напрямку, а також поглибив зв'язки з представниками соціалістичного руху інших країн: познайомився з руською секцією Закордонного союзу польських соціалістів, особисто з Павлом Аксельродом, російським соціалістом, та Августом Бебелем, лідером німецьких соціалістів⁵⁴. Із спогадів Л. Василевського можна дізнатись про цікаві деталі залаштунків Другого Інтернаціоналу, суперечки між ППС та Соціал-демократією Королівства Польського стосовно гасла незалежності Польщі, ролі Рози Люксембург у цих подіях⁵⁵.

Під час перебування в Цюриху Л. Василевський остаточно переконався, що його політична еволюція відбулася. Вирішаль-

⁵² *Próchnik A.* Leon Wasilewski w polskim ruchu socialistycznym. — S. 122.

⁵³ *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Dziariusz podróży po kresach 1927. — S. 150.

⁵⁴ *Próchnik A.* Leon Wasilewski w polskim ruchu socialistycznym. — S. 124.

⁵⁵ *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Dziariusz podróży po kresach 1927. — S. 136–137.

ним було становище ППС в питанні про незалежність Польщі, яке цілком відповідало його власним поглядам та переконанням. Тут у Швейцарії, у віці 26 років, після особистої рекомендації Ю. Пілсудського, 18 грудня 1896 р. він був прийнятий до лав ППС⁵⁶. До цього рішення він ішов три роки, із соціалістичним рухом поєднався не одразу, але на все життя.

Подальші події життєвого шляху Л. Василевського були пов'язані з соціалістичним рухом та боротьбою за незалежність Польщі. Як пригадувала пізніше його донька Ванда: «Від ранніх років я чула вдома про вільну, незалежну Польщу. Для мене було ясним і зрозумілим, що йде боротьба за незалежність Польщі, яка більше ста років тому була поділена на частини: захоплена трьома державами. Також ясно та очевидно було для мене й те, що в майбутній незалежній Польщі запанує справедливість, що всі будуть щасливими»⁵⁷. Ще в її спогадах можна знайти наступне: «Народилася в родині пепеєсовців [...] в родині людей, які мали не лише неприхильне, але й вороже ставлення до Росії, без огляду на те, чи то була Росія царська, чи Радянський Союз. Родина соціалістів та культ Пілсудського від раннього мого дитинства поєднали мене з цими справами. Було відомо, що червоний прапор є прапором робітничим. Батько працював в соціалістичній пресі, відвідував робітничі зібрання, мати брала живу участь у робітничому русі. З дитинства при звичаїлася, що 1 травня є великим святом, коли з матір'ю або з батьком йшли під руку в перших рядах демонстрації. Таким чином робітничий рух та робітнича справа стали тим, від чого починалося моє життя в дитинстві і що мене сформувало»⁵⁸.

⁵⁶ *Leon Wasilewski. Piłsudski jakim go znałem (Ze wstępem Andrzeja Friszke)*. — Warszawa: Muzeum Historii Polski, 2013. — S. 115.

⁵⁷ *Василевская В.* Страницы прошлого // *Василевская В.* Собрание сочинений. — М., 1955. — Т. 6 — С. 296.

⁵⁸ *Forma M.* Działalność kulturalno-literacka Wandy Wasilewskiej w latach 1934–1945 // *Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne*. — Włocławek: Państwowa Wyższa Szkoła Zawadowa we Włocławku, 2014. — tom X. — Nr. 1. — S. 169.

Вже від самого початку його перебування в лавах ППС він виявив себе як активний діяч і талановитий організатор. Найбільша його активність як діяча ППС, на думку деяких дослідників, припадала на період до початку Першої світової війни⁵⁹. Під час тривалого перебування у Відні він спромігся посилити слабку місцеву секцію Закордонного союзу польських соціалістів (ZZSP). Пропагував соціалістичні ідеї та ідеологію ППС у віденському товаристві польських робітників «Syła», завдяки його пропагандистській роботі впливи ППС в цьому середовищі виросли. В «Arbeiter Zeitung» розміщував нотатки про польський соціалістичний рух, організовував лекції польських соціалістичних діячів, між інших І. Дашинського⁶⁰. Брав участь у з'їзді австрійських соціал-демократів, звіт про який подав у «Przedswit»⁶¹. Серед учасників ППС про нього виробилася думка як про людину з великим потенціалом та надією на майбутнє. В цей період ППС переживала не найкращі свої часи, відбувалася криза у керівництві, вкрай нерегулярно виходив лондонський «Przedswit», який редагував Вітольд Йодко. У цій ситуації після гострої дискусії під час з'їзду ZZSP у Цюріху дійшло до виборів нового керівництва ППС і нового редактора «Przedswit». Секретарем ZZSP та головним редактором часопису було обрано Л. Василевського⁶². Від цього часу розпочався лондонський період його життя.

⁵⁹ *Stoczewska B.* Litwa, Białorus, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. — Krakow, 1998. — S. 23.

⁶⁰ *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927. — S. 160.

⁶¹ *Próchnik A.* Leon Wasilewski w polskim ruchu socjalistycznym. — S. 126.

⁶² *Próchnik A.* Leon Wasilewski w polskim ruchu socjalistycznym. — S. 129; *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927. — S. 170.

Леон Василевський разом зі своєю молодою дружиною Вандою Зеленецькою⁶³, також діячкою ППС, перебував у Лондоні з січня 1898 р. до грудня 1902 р. Про його дружину відомо, що вона народилася в Могилеві. У 1893–1897 рр. навчалася в Петербурзі на Бестужевських курсах і вже під час навчання належала до ППС⁶⁴. У Лондоні з'явилася на світ їхня перша з трьох доньок — Галина. Досі для широкої громадськості відома лише одна з його доньок — Ванда Василевська (1905–1964)⁶⁵. Слід зазначити, що Ванда Василевська в польському суспільстві завжди асоціювалась з комунізмом у найгіршому його варіанті — радянському⁶⁶. Доля зіграла злий жарт із родиною Василевських, адже дві його доньки після смерті батька опинилися у ворожих таборах. Ванду Василевську шанували у СРСР як письменницю, вона користувалася особливою приязню Й. Сталіна, ставши лауреатом трьох сталінських премій. Широкому загалові майже невідомою залишається доля її старшої сестри. Галина Василевська (1899–1961) закінчила курс філософії Університету Яна Казимира у Львові, працювала вчителькою в жіночій гімназії Львова. Під час Першої світової війни була санітаркою I Бригади легіонів у Яблонкові, Кеті та Відні. У міжвоєнний період була одним з організаторів РВК (Przysposobienie Wojskowe Kobiet), жіночої військової організації. У 1928–1934 рр. обіймала посаду коменданта Львівського відділу РВК. Від 1939 р. воювала на боці Армії Крайової. У 1943 р. була заарештована гестапо та відправлена до концтабору Равенсбрюк. Приводом для арешту під час облави на вулиці став запис у документі: «Народжена у Великій Британії». Після визволення

⁶³ *Leon Wasilewski. Wspomnienia 1870–1904* (1914). *Fragmentsy dziennika 1916–1926. Dziennik podróży po kresach 1927.* — S. 104.

⁶⁴ *Pobog-Malinowski W. Leon Wasilewski. Szkic biograficzny.* — S. 33.

⁶⁵ *Василевская В. Страницы прошлого // Василевская В. Собрание сочинений.* — М., 1955. — С. 277–343; *Ciotkosz A. Wanda Wasilewska.* — Londyn, 1977.

⁶⁶ *Leon Wasilewski. Piłsudski jakim go znałem (Ze wstępem Andrzeja Friszke).* — S. 107.

військами союзників перебралася до Лондона, де похована⁶⁷. Найменша з доньок — Софія-Альдона Возницька (1908–1984) пов'язала своє життя з освітою, мешкала у Варшаві і залишалася особою непублічною⁶⁸.

Побут родини Василевських у Лондоні супроводжувався великими фінансовими труднощами, які постійно відчувало керівництво ППС та редакція «Przedswit». Як згадував Л. Василевський пізніше: «Становище наше було незаздрісним, а дні без обідів не становили винятку»⁶⁹. Незважаючи на це, Василевський давав собі раду. За його редакцією часопис «Przedswit» стає періодичним і досить популярним виданням⁷⁰. Редактор писав майже до кожного номеру. Переважали теми, що стосувалися соціалістичного руху: інформував про кампанію І. Дашинського проти Казимира Бадені в австрійському парламенті; із скептицизмом ставився до російського соціалістичного руху; полемізував з Павлом Аксельродом щодо перебільшення ним ролі опозиційних сил в російському суспільстві та значення соціал-демократичного руху⁷¹.

На той час «Przedswit» був єдиним часописом, призначеним для підросійської Польщі і присвяченим аналізу польського руху, критиці й дискусіям, ознайомленню польських читачів із основними завданнями й цілями західноєвропейської соціал-демократії. Згодом постають інші партійні друковані органи, зокрема «Robotnik» і «Przegląd Wszepolski», де виробляються програмові засади польської націонал-демократії, для якої ос-

⁶⁷ *Wasilewska Halina*. Instytut Pamięci Narodowej. Режим доступу: <http://www.1wrzesnia39.pl/39p/galeria-1/kobiety-w-kampanii-pol/8817, Halina-Wasilewska.html>

⁶⁸ *Leon Wasilewski*. Piłsudski jakim go znałem (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — S. 107.

⁶⁹ *Wasilewski L.* Z roboty zagranicznej PPS // Księga pamiątkowa PPS, Warszawa, 1923. — S. 57.

⁷⁰ *Próchnik A.* Leon Wasilewski w polskim ruchu socialistycznym. — S. 131.

⁷¹ *Ibid.* — S. 134.

новним пріоритетом стає «розвиток національного життя у повному обсязі». Неодноразово у виступах, відозвах, статтях повторюються думки: незалежність Польщі можна здобути лише «кров'ю і залізом, бо інших шляхів і способів відновлення втраченої незалежності не вказують... ні історичний досвід, ні логічний хід думки», «без збройної боротьби неможливо уявити відновлення незалежної Польщі»⁷². Хоча з часом способи досягнення мети змінювалися, але формула залишалася однозначною: «крок за кроком шляхом енергійної боротьби в ім'я національних інтересів», «завоювання незалежної Польщі день за днем»⁷³.

Л. Василевський займався також виданням декількох номерів «Robotnik» (до ліквідації партійної друкарні в Лодзі 1900 р.). 1901 р. був одним з ініціаторів новоствореного видання «Gazeta Ludowa». Також брав участь в організаційному житті партії. У вересні 1900 р. був делегатом на Міжнародному соціалістичному конгресі в Парижі⁷⁴.

Поza редакторською працею Василевський продовжував активно займатися публіцистикою. Саме на сторінках «Przedswit» у жовтні 1896 р. була надрукована його стаття «Українофільство, справа русинська і польські соціалісти»⁷⁵. У ній Василевський виходив з наступного положення: «написавши на своєму штандарті гасло незалежності Польщі, ППС обов'язково мусить шукати союзників у Росії, які б також стояли на ґрунті сепаратизму»⁷⁶. Звідси Василевський робив висновок, що діячі ППС повинні бути знайомими з майбутніми союзниками та максимально зблизитися з ними та їх національно-визвольними

⁷² *Василевский Л.* Современная Польша и ее политические проблемы. — СПб., 1906. — С. 153.

⁷³ Там само. — С. 174.

⁷⁴ *Próchnik A.* Leon Wasilewski w polskim ruchu socialistycznym. — S. 144.

⁷⁵ *Wasilewski L.* Ukrainofilstwo, sprawa rusinska a socjalisci polscy // *Przedswit.* — n. 10 — 1896. — S. 3–12.

⁷⁶ *Wasilewski L.* Moje wspomnienia ukraińskie. — С. 31.

рухами. Власне його стаття мала за мету ознайомлення ППС з еволюцією українського руху в його історичному розвитку від перших проблисків національної свідомості і до сьогодення.

1900 р. в Петербурзі було опубліковано книгу Л. Василевського «Сучасна Галичина»⁷⁷, де представлений не лише етнографічний огляд Галичини, а й стан польсько-українських відносин. Вона стала важливим джерелом інформації про український рух у Галичині не лише для росіян, але й для українців Наддніпрянщини. Книга користувалася великим попитом серед українських студентів російських університетів.

Цікавим виглядало лондонське коло знайомств Л. Василевського. Саме в англійській столиці він потоваришував з Вілфрідом Войничем та його дружиною — англійською письменницею Етель Ліліан Войнич (авторкою роману «Овід»). В. Войнич був політичним емігрантом з Росії, провів вісімнадцять місяців у Варшавській цитаделі та на засланні в Сибіру за участь у польській соціал-демократичній партії «І Пролетаріат», після втечі з заслання опинився у Великобританії. В Лондоні він займався антикварними книжками, відкривши власну книгарню⁷⁸. Скромних заробітків Л. Василевського не завжди вистачало на життя, і він зголосився на пропозицію В. Войнича допомогти з підготовкою опису найстаріших польських друків, які зберігалися в Британському музеї. Йшлося про вивчення каталогів, вишукування давніх інкунабул та інших польських першодруків до кінця XVII ст. та складання бібліографічного опису. Завдяки цьому Л. Василевський ознайомився з незліченними скарбами Британського музею⁷⁹.

Тимчасом у середовищі польської еміграції постало питання про перенесення закордонного місцеперебування партії з Лондона до Галичини, а редакції «Przedswit» до Кракова⁸⁰. Напри-

⁷⁷ *Василевский Л.* Современная Галиция. — СПб., 1900.

⁷⁸ *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Dziariusz podróży po kresach 1927. — S. 206–207.

⁷⁹ *Ibid.* — S. 228.

⁸⁰ *Ibid.* — S. 236.

кінці грудня 1902 р. Василевський залишив Лондон й по дорозі до Кракова затримався в Цюріху, де відбувся вже останній за кордоном з'їзд Закордонного відділу ППС. Так закінчився в його житті п'ятирічний «лондонський період».

Як член Закордонного комітету ППС Л. Василевський став насамперед до праці в краківській секції ППС. Перший рік у Кракові пройшов у нього в руслі редакційної та публіцистичної діяльності, в атмосфері ідейних суперечок з партійними товаришами. Його однопартійці (Маріан Білецький, Юзеф Квятек, Тадеуш Галецький) мали інший погляд на роль російської соціал-демократії та закидали йому недооцінку значимості цього руху, що негативно, мовляв, відбивалося на змісті редагованого ним журналу, який мало вмщував матеріалів про російських соціалістів⁸¹.

Розбіжності в лавах ППС знайшли своє остаточне розв'язання після Російської революції 1905–1907 рр. У суперечці, що виникла в лавах ППС серед двох угруповань — «старих» та «молодих» — Л. Василевський ідентифікував себе з групою «старих», так само як і більшість видатних діячів ППС — Ю. Пілсудський, В. Йодко-Наркевич, Ф. Перл, С. Войцехівський⁸². Програма ППС «старих», в якій на першому місці стояла незалежність Польщі та приготування до антиросійського національного повстання під керівництвом ППС, цілком відповідала поглядам Л. Василевського. Про нього, так само як і про Ю. Пілсудського, можна сказати, що «він вийшов з партійного поїзда на станції Незалежність»⁸³. Натомість «молоді» твердили, що ППС як соціалістична партія, керуючись засадами класової боротьби та пролетарського інтернаціоналізму, повинна спільно з російськими соціалістами готуватись до революції, що мала б

⁸¹ *Próchnik A.* Leon Wasilewski w polskim ruchu socialistycznym. — S. 146.

⁸² *Garlicki A.* U źródeł obozu belwederskiego. — Warszawa: PWN, 1981. — S. 142–144.

⁸³ *Наленч Д., Наленч Т.* Юзеф Пилсудский — легенды и факты. — Пер. с пол. — М.: Политиздат, 1990. — С. 95.

за мету повалення царату, а національні питання вирішувати згодом, вже в демократичній Росії. Революція в Росії, окрім національних цілей, мала реалізовувати й цілі спільні для всього пролетаріату царської Росії. Василевський, як і група «старих» діячів ППС, під проектом революції розумів збройне повстання польського народу, польсько-російську війну за незалежність Польщі, натомість постулати суспільної справедливості повинні були бути реалізовані у вільній країні. Постулат «молодих» про повстання в Польщі, як тільки частину всеросійської революції, на його переконання означав подальшу залежність від Росії⁸⁴.

VIII з'їзд ППС, що відбувся 12–23 лютого 1906 р., в прийнятій ухвалі стверджував, що «збройна революція буде революцією цілої російської держави, а боротьба пролетаріату нашого краю — складова частина останньої»⁸⁵. Наступний IX з'їзд ППС, що відбувся у Відні в листопаді 1906 р., вже формально підтвердив розкол. Василевський не брав участі в розламницькому з'їзді, натомість був присутнім на конференції «старих» діячів ППС, що відбулася в Кракові 23 листопаді 1906 р.⁸⁶. Було вирішено створити окрему партію, яка на пропозицію Фелікса Перла прийняла назву ППС-Фракція Революційна (PPS — Frakcja Rewolucyjna)⁸⁷. На цій конференції було вирішено видавати «Robotnyk», редактором якої була обрано Василевського⁸⁸. З його прізвищем пов'язано видання цієї газети до початку Першої світової війни⁸⁹.

⁸⁴ *Próchnik A.* Leon Wasilewski w polskim ruchu socialistycznym. — S. 154.

⁸⁵ *Uchwały VII i VIII Zjazdu Rad Partyjnych PPS, b.m.w., 1906.* — S. 7.

⁸⁶ *Leon Wasilewski.* Piłsudski jakim go знаłem. (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — S. 171.

⁸⁷ *Garlicki A.* U źródeł obozu belwederskiego. — S. 182.

⁸⁸ *Leon Wasilewski.* Piłsudski jakim go знаłem (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — S. 172.

⁸⁹ *Stoczewska B.* Litwa, Białorus, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. — Krakow, 1998. — S. 29.

Одним із завдань новоствореної партії була допомога литовським, латвійським, білоруським та українським соціалістам. Найближчі соратники Ю. Пілсудського, а Л. Василевський на-самперед, підтримували організаційні контакти з неросійськими соціалістичними партіями з метою співпраці у спільній боротьбі проти царату⁹⁰.

Події, пов'язані з революцією 1905–1907 рр. в Росії та реакцією, що розпочалася після її поразки, змусили ППС-Фракцію Революційну в 1907 р. перенести свою діяльність на терени півдавстрійської Польщі, де партія активно почала готувати регулярні збройні сили для ведення збройної боротьби за незалежність Польщі. Власне, підготовка регулярних збройних формувань стала головною сферою діяльності ППС-фракції. У червні 1908 р. у Кракові створюється таємна Спілка Активної Боротьби (*Związek Walki Czynnej*) на чолі з Ю. Пілсудським, К. Соснковським, М. Кукелем. Завданням Союзу була підготовка військових кадрів для майбутнього повстання з метою відродження незалежної Польської держави у формі демократичної республіки⁹¹. Під егідою Спілки у 1910 р. виникли легальні парамілітарні організації — «Стрілець» («*Strzelec*») у Кракові та «Стрілецька Спілка» («*Związek Strzelecki*») у Львові⁹².

З плином часу представники всіх польських політичних партій почали розуміти необхідність консолідації для досягнення кінцевої мети — створення незалежної Польщі. В Закопане 25–26 серпня 1912 р. на з'їзді «іредентистів» — представників незалежницьких організацій Галичини і Королівства Польського

⁹⁰ *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. — С. 71.

⁹¹ *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925 / Pod red. H. Janowskiej i T. Jędruszczaka.* — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984. — S. 173.

⁹² *Czubiński A.* Historia polski XX wieku. — Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. — S. 48; *Kosiński P.* Legiony to żołnierska nuta // *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej.* — Nr. 5–6 (88–89) — maj–czerwiec, 2008. — S. 43–54.

було утворено Польський Військовий Скарб («Polski Skarb Wojskowy») — військовий фонд, який служив виключно «меті збройних приготувань». У спільній декларації з'їзду було висунуто гасла незалежності Польщі, організації всього польського народу, підготовки його до революційної боротьби. У Відні 10 листопада 1912 р. представники ППС-фракції, Польської Соціал-Демократичної партії Галичини і Сілезії (Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska Cieszyńskiego — ППСД), Польської народної партії (Polskie Stronictwo Ludowe — ПСЛ), Національного робітничого союзу (Narodowe Związki Robotniczy — НЗР), Національного селянського союзу (Narodowe Związki Chłopski — НЗХ) та низки інших партій та груп утворили Тимчасову комісію конфедеративних незалежницьких партій (Komisia Tymczasowa Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych)⁹³. Вона мала координувати діяльність партій та військових формувань, репрезентувати їх, а в разі початку війни — створити національний польський уряд⁹⁴. З діяльністю як Польського Військового Скарбу, так і Тимчасової комісії конфедеративних незалежницьких партій ім'я Л. Василевського тісно пов'язане — він брав участь в роботі Скарбу й був фактичним секретарем Комісії. Накладом Тимчасової комісії були видані дві його брошури «Конституційна Росія для поляків» та «Возрождение борьбы за независимость Польши»⁹⁵. В публіцистичній діяльності Василевського цього періоду, в редактованому ним «Robotnik» та інших агітаційних виданнях ППС виразно простежуються «мілітарні» ноти. Трохи раніше з-під його пера вийшли

⁹³ *Garlicki A.* U źródeł obozu belwederskiego. — Warszawa: PWN, 1981. — S. 228–229.

⁹⁴ *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybor dokumentów 1866–1925 / Pod red. H. Janowskiej i T. Jędruszaka.* — Warszawa, 1984. — S. 173.

⁹⁵ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 62.

«Мілітарна географія Королівства Польського»⁹⁶ та «До питання підготовки збройного повстання»⁹⁷.

1912 р. Л. Василевський разом з журналом «Przedswit», редакцію якого обіймає вдруге, переїхав до Кракова і отримав можливість частіше відвідувати Галичину. Свої враження від розвитку українського руху він вміщував не лише на шпальтах україномовних видань Росії, а й у багатьох польськомовних галицьких виданнях, таких як «Krytyka», «Swiat Slowianski». У цих статтях йшлося головним чином про розвиток національної свідомості наддніпрянських українців, формування української інтелігенції, українську публіцистику та науку, про зародки сепаратистської пропаганди (діяльність Д. Донцова). 1912 р. вийшла його книга «Україна і справа українська»⁹⁸, в якій він подав власну синтезу «українського питання» на історично-етнографічному та літературно-політологічному тлі. Один з розділів книги починався словами, які чи не найкраще ілюстрували його позицію: «З того, що російські українці репрезентують сьогодні ще дуже слабкий рух — слабкіший не лише від польського руху, але навіть вірменського, грузинського чи латвійського, з того що ще досить довго вони будуть займатися закладанням фундаментів своєї майбутньої національної політики, не впливає, принаймні, що українським рухом можна нехтувати»⁹⁹. Концепцію відродження української державності він бачив наступним чином: «Ідеал, до якого мусить прагнути кожний нормальний народ — ідеал національної незалежності, може бути реалізований лише через незалежнення підросійської України. І, рано чи пізно, цей ідеал мусить стати суто практичним гаслом українського національ-

⁹⁶ *Wasilewski L.* Geografia militarna Królestwa Polskiego // *Przedswit*. — 1910. — Nr. 5.

⁹⁷ *Wasilewski L.* W kwestii przygotowań do walki zbrojnej // *Robotnik*. — 1909. — Nr. 235. — S. 1–2.

⁹⁸ *Plochocki Leon* [Wasilewski Leon]. *Ukraina i sprawa ukraińska*. — Kraków — 1912.

⁹⁹ *Ibid.* — S. 196.

ного руху... Життєва практика вкаже на яловість тупого опортунізму, вже шириться й не перестане ширитися переконання про необхідність політичної боротьби, а неминуче банкрутство ілюзій щодо безхмарного майбутнього народів Росії зробить решту. З хвилиною, коли прагнення України до незалежності стане програмою широкої української демократії, надійде і момент, який полегшить врегулювання польсько-українського питання»¹⁰⁰. В цій книзі цілком об'єктивно (що визнавала й українська критика)¹⁰¹ він зобразив розвиток української справи від її зародків, намагаючись оминати найбільш дратівливі для польського суспільства питання, під основним кутом зору, що сформулював в останньому розділі книги: «Єдиним виходом... є оцінка взаємостосунків поляків та українців по обидві сторони кордону з позиції устремлень до незалежності обох країн. Лише на тлі цих намагань можливий *modus vivendi* майбутнього союзу між поляками і українцями. Лише у світлі ідеалу незалежності Польщі й України демократія обох народів знайде шлях розвитку, гарантуючого задоволення реальних інтересів кожної з цих країн. Лише під гаслом незалежності питання польсько-українське в Галичині, або холмське на російській території вдасться вирішити до певної міри...»¹⁰².

Того ж 1912 р. виходить його інша книга — «Литва і Білорусь»¹⁰³. Обидві книги гарантували авторові на тривалий час ім'я найліпшого знавця національних відносин на східних

¹⁰⁰ Ibid. — S. 216.

¹⁰¹ *Правобережець В.* [Липинський В.]. Кілька уваг з приводу книжки д. Василевського «Ukraina i sprawa ukraińska» // Літературно-науковий вісник. — К., 1912. — Т. LIX. — Кн. IX. — С. 333–343.

¹⁰² *Леон Василевський.* Україна і українська справа (фрагменти) // Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців. Антологія текстів (За ред. П. Коваля, Я. Олдаковського, М. Зухняк). — К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2012. — С. 106.

¹⁰³ *Wasilewski L.* Litwa i Białoruś. — Przeszłosc — Terazniejszosc — Tendencje rozwojowe. — Kraków, 1912.

польських кордонах. Ці праці були результатом багаторічних студій з вивчення розселення польського населення на території давньої Речі Посполитої. Однією з його ідей того часу було видання Атласу, який складався би з мап, ілюструючи національні відносини в різних частинах Речі Посполитої¹⁰⁴.

1.2 Участь у боротьбі за відродження Польської держави

Перша світова війна об'єднала поляків довкола ідеї відродження втраченої державності і стала висхідною точкою для здійснення цього грандіозного завдання. Сам Л. Василевський пригадував цей період так: «З перших днів серпня 2014 р. події почали відбуватися з прискореною швидкістю. Після замаху в Сараєві ми зрозуміли, що стоїмо на порозі тих доленосних подій, на які так давно очікували та яких так прагнули»¹⁰⁵. Початок війни і пов'язані з цим події наблизили Л. Василевського до інтенсивної діяльності Ю. Пілсудського¹⁰⁶. Як довірена особа, він перебував поряд з ним з перших днів серпня 1914 р. і був співавтором більшості його політичних починань. Одним з них була участь в ініційованій Ю. Пілсудським акції створення у Варшаві нелегального національного уряду. Л. Василевському було доручено написати відозву до польського народу від уряду, яка б розбудила польське населення царської Росії¹⁰⁷. Іншим завданням стала організація роботи маленької друкарні при перших стрілецьких загонах, яка б займалася підготовкою відозв для населення¹⁰⁸.

¹⁰⁴ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 64.

¹⁰⁵ *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927. — S. 270.

¹⁰⁶ *Garlicki A.* U źródeł obozu belwederskiego. — Warszawa: PWN, 1981. — S. 274–275.

¹⁰⁷ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 64.

¹⁰⁸ *Ibid.* — S. 65.

Л. Василевський брав участь у створенні 5 вересня 1914 р. Польської національної організації (Polska Organizacja Narodowa — ПОН)¹⁰⁹. Її завданням мало бути об'єднання теренів Польщі, окупованих арміями Центральних держав. Він став головним редактором видання «Dziennik Urzędowy PON» («Урядовий щоденник ПОН»)¹¹⁰. Наприкінці року з-під його пера вийшли три брошури: «Польський незалежницький рух»¹¹¹, «Росія — «визволителька» Галичини»¹¹², «Чим є Польська Національна Організація?»¹¹³ та низка статей на сторінках «Dziennik Urzędowy PON». Надзавданням цих публікацій стало наголошення на згубності для польського суспільства проросійських симпатій¹¹⁴.

Наступний етап боротьби поляків за відродження власної державності бере початок від літа 1915 р. з наступу Центральних держав, унаслідок чого російські війська залишили Львів і Королівство Польське. Пересвідчившись у ході цієї кампанії у слабкості Росії і Австрії, більшість польських політичних сил почала переорієнтовуватись на сильну Німеччину. 18 грудня 1915 р. ППС — фракція, ПСЛ «Визволене» ініціювали створення Центрального національного комітету (ЦНК) як політичного репрезентанта польських незалежницьких партій та організацій¹¹⁵. ЦНК виступив з програмою створення Королівства Польського під протекторатом Німеччини (без Галичини і Познанщини, але з включенням Віленщини і частини Правобережної України).

¹⁰⁹ Leon Wasilewski. Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Dziennik podróży po kresach 1927. — S. 287.

¹¹⁰ Ibid. — S. 284.

¹¹¹ Wasilewski L. Polski ruch niepodległościowy. — Piotrków, 1914.

¹¹² Wasilewski L. Rosja «oswobodzicielka» w Galicji. — Piotrków, 1914.

¹¹³ Wasilewski L. Czym jest Polska Organizacja narodowa. — Piotrków, 1914.

¹¹⁴ Pobog-Malinowski W. Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 66.

¹¹⁵ Ibid. — S. 67.

Очікування Ю. Пілсудського на підтримку ПОН з боку польського суспільства не виправдались. У цій ситуації керівництво ухвалило розпочати переговори з Верховним національним комітетом (створеним у результаті злиття Конфедерації незалежних комітетів та Центрального національного комітету), за підсумками яких ПОН був розпущений і декілька його членів були прийняті до ЦНК у Відні. Серед них був М. Соколінський, який очолював секретаріат й запросив Л. Василевського до співпраці з ЦНК. Піврічне перебування Василевського у Відні (до червня 1915 р.) співробітником редакції агітаційного видання ЦНК «Polen» не можна назвати безтурботним, адже його постійно непокоїла доля родини, яка залишилася на території, де велися воєнні дії¹¹⁶.

Наступні майже два роки він проводить у Кракові (з червня 1915 р), де працює в секретаріаті ЦНК. Після оголошення маніфесту російського імператора Миколи II від 5 листопада 1916 р. про майбутнє створення самостійної польської держави ЦНК втратив своє значення. На початку 1917 р. за завданням Ю. Пілсудського з фальшивим паспортом, що надавав право перебувати на окупованих німцями землях, він вирушив до Варшави¹¹⁷. Спочатку працював у створеному 18 грудня 1915 р. Центральному національному комітеті. З середини січня 1917 р. брав участь у роботі Тимчасової державної ради, вісім підрозділів якої стали основою для міністерств майбутнього уряду. Василевський працював у Статистичному рефераті Департаменту політичних справ¹¹⁸. Як пригадував він згодом: «Під цією вивіскою приховувалися всілякі кресові та національні справи, якими тоді займався, збираючи матеріали та опрацьовуючи їх...»¹¹⁹.

Незважаючи на досить інтенсивний та багатий на події період життя, публіцист залишався вірним своєму основному

¹¹⁶ Ibid. — S. 68.

¹¹⁷ Ibid. — S. 71.

¹¹⁸ Ibid. — S. 72.

¹¹⁹ Ibid. — S. 72.

покликанню. Упродовж 1914–1918 рр. з-під пера Василевського вийшло 18 книжок і брошур, присвячених переважно дослідженню національних проблем, близько 200 статей, опублікованих у 14 часописах, таких як «Krytyka», «Myśl Polska», «Wiadomości Polskie», «Kronika Polska», «Kultura Polski»¹²⁰.

Революційні події 1917 р. в Росії поставили на порядок денний питання про утворення незалежної Польщі. На Заході представники національної демократії (ендеки) створили Польський національний комітет на чолі з Р. Дмовським (1917), визнаний країнами Антанти; в окупованому німцями Королівстві Польському почали діяти Регентська рада і уряд на чолі з Я. Кухажевським. Ідея незалежності Польщі знайшла відображення в документах російського Тимчасового уряду, більшовицької РНК, посланні американського президента Т.-В. Вільсона до конгресу США («14 пунктів»), документах Антанти. Восени 1918 р. польські політичні сили утворили низку державних осередків — Польську ліквідаційну комісію в Кракові, Регентську раду та уряд у Варшаві, Тимчасовий народний уряд у Любліні, Польську раду Тешинського князівства, Центральний громадянський комітет у Познані та ін., що прагнули опанувати владу на всіх землях проживання поляків¹²¹.

Однією з найбільших проблем, з якою зіштовхнулася польська державність на самому початку свого існування, виявилася наявність двох конкуруючих між собою центрів влади. Перший з них був створений у серпні 1917 р. у Лозанні (штаб-квартира його розташовувалася в Парижі) — Польський національний комітет (ПНК), який очолював Р. Дмовський¹²². Серед членів

¹²⁰ *Leon Wasilewski. Drogi porozumienia. Wybór pism (Wybóru dokonata, wstępem i przypisami opatrzyta B. Stoczewska).* — Kraków, 2001. — S. XX.

¹²¹ *Зашикільняк Л.О., Крикун М.Г.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. — Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. — С. 437–444.

¹²² *Клим'юк У.* Погляди Романа Дмовського на розвиток ідеї польської державності під час Першої світової війни // Актуальні проблеми

Комітету переважали національні демократи та консервативні сили. Комітет вже мав своїх представників у столицях Антанти, яка визнала його офіційним польським представництвом¹²³.

Пізніше, в ніч з 6 на 7 листопада 1918 р. в Любліні був сформований Національний уряд Польської Республіки (*Rząd Ludowy Republiki Polskiej*), який мав вплив на територію всієї Польщі. Функції прем'єра й одночасно міністра закордонних справ обіймав галицький соціаліст І. Дашинський¹²⁴. Програму цього уряду було викладено в спеціальному маніфесті, який містив програму радикальних соціальних реформ та окреслював перспективи польської політики щодо сусідів: «Звертаємось до поляків, що мешкають на землях колишнього Королівства Литовського, аби в братерській гармонії з народами литовським і білоруським шукали шляхів відновлення Литовської держави в давніх її історичних кордонах. Поляків із Східної Галичини та з України — до мирного врегулювання спірних з українським народом питань, аж до остаточного їх врегулювання шляхом мирних переговорів двох народів. (...) Вас, братні народи, литовці, білоруси, українці, чехи та словаки, — закликаємо до мирного співіснування та консолідації у великій справі створення союзу вільних та рівних народів»¹²⁵.

Через декілька днів, 10 листопада Ю. Пілсудський, звільнений з Магдебурзької фортеці, прибув до Варшави. 11 листопада Регентська рада передала йому всю цивільну і військову владу. Центром польської влади став уряд, сформований ним у

вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету, 2010. — Вип. 20; *Wapiński R.* Roman Dmowski. — Lublin, 1988.

¹²³ *Pajewski J.* Odbudowa państwa polskiego 1914–1918. — Warszawa, 1985. — S. 178–180.

¹²⁴ *Алексієвцев Л.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. — С. 86–87.

¹²⁵ *Kumaniński K.W.* Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 — styczeń 1924. — Nakł. Księgarni J. Czerneckiego. — Warszawa–Kraków, 1924. — S. 130.

Варшаві в листопаді 1918 р., і якому ще потрібно було вибороти визнання країнами-переможницями. 22 листопада 1918 р. Пілсудський обійняв пост тимчасового начальника держави, зберігаючи при цьому посаду Верховного головнокомандувача збройних сил Польщі¹²⁶.

Через два дні, як головнокомандувач польської армії, він надіслав до Антанти, Німеччини і нейтральних держав повідомлення про появу незалежної Польської держави, що обіймає всі польські землі. Пілсудський висловлював впевненість, що великі демократії Заходу нададуть допомогу та братерську підтримку Польській республіці — відродженій і вільній¹²⁷. Це був один з перших кроків на шляху подолання міжнародної ізоляції, бо держави Антанти визнавали лише Національний польський комітет, що перебував у Парижі. В такій ситуації слушним кроком Варшави було звернення 17 листопада до представника Польського національного комітету в США І. Падеревського — безперечного морального авторитету. В ньому наголошувалося на тому, що надійшов час гармонійного координування всіх польських почуттів та зусиль, а також висловлювалася надія, що найближчим часом члени польського Національного комітету повернуться до Варшави¹²⁸.

Тимчасом новостворена держава ще не мала свого уряду. Після невдалих переговорів з представниками національної демократії (ендеки прагнули більшого, ніж три міністерських портфелі, що їм було запропоновано, включаючи посаду міністра закордонних справ), Ю. Пілсудський вирішив формувати уряд самостійно, взявши за зразок Люблінський уряд. Очолити його мав І. Дашинський, а більшість кандидатів у міністри теж

¹²⁶ *Czubiński A.* Historia polski XX wieku. — Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. — S. 108.

¹²⁷ *Józef Piłsudski.* Pisma zbiorowe, t. V. — Instytut Józefa Piłsudskiego, Warszawa, 1937. — S. 20.

¹²⁸ *Hauser P.* Leon Wasilewski (18.XI.1918 r. — 16.I.1919 r.) // *Ministrowie spraw zagranicznych II Rzeczypospolitej.* Praca zbiorowa pod redakcją J. Pajewskiego. — Szczecin, 1992. — S. 18.

мала бути членами тамтешнього кабінету. Через небажання з боку ендеків іти на компроміс Ю. Пілсудський змінив свої плани стосовно І. Дашинського і призначив головою уряду соціаліста Є. Морачевського. 18 листопада начальник держави підписав склад нового кабінету, до якого увійшли соціалісти, «людовці» та безпартійні. Ендеки відмовились брати в ньому участь. Портфель міністра закордонних справ отримав Леон Василевський¹²⁹.

Ще під час передачі влади Ю. Пілсудському та перипетій із формуванням уряду новоствореної держави Л. Василевський, що перебував у цей час у Кракові, звернувся до нього з пропозицією обговорення створення такої інституції, яка б опікувалася національними та кресовими питаннями. Ці справи Л. Василевський вважав важливими: «Я розраховував, що Комендант особисто мені й доручить створення такої інституції — чогось на кшталт міністерства національних справ»¹³⁰. Сталося ж інакше, як згадував він пізніше: «Коли приїхав до Варшави, і зустрівся з втомленим Комендантом, не було нагоди обговорити з ним цю справу, бо на порядку денному постали питання іншого характеру та іншої ваги. А за кілька днів — 18 листопада — був призначений міністром закордонних справ в уряді Морачевського»¹³¹.

Випадковим це призначення назвати важко, бо більш прийнятну кандидатуру в ситуації, що склалася, знайти було важко. Л. Василевський у своїх щоденниках описав її так: «Загальна ситуація невесела: зі Сходу погрожують своїм поверненням німці, [...] з Росії плине зло від більшовизму, зрештою, внутрішній фронт з ендеками. З державними фінансами кепсько. Доведеться друкувати папірці без забезпечення. Львів — це

¹²⁹ Monitor Polski. — 19.XI.1918. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 68, S. 5.

¹³⁰ *Leon Wasilewski*. Piłsudski jakim go znałem (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — S. 206.

¹³¹ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 79.

рана, що кровить»¹³². Для міністра закордонних справ держави, яка ще мала сформувати свої кордони, досвід Л. Василевського в цій царині, як науковця, був надзвичайно бажаним. Ю. Пілсудський за багато років співпраці з Василевським усвідомлював і те, що вони обидва мали схожі погляди на кордони майбутньої держави¹³³.

В основу зовнішньої політики Польщі, на думку Пілсудського та його однопартійців, мала бути покладена концепція федералізму, спрямована на розчленування імперії Романових за національною ознакою і створення незалежних держав, які передбачалося об'єднати на засадах федерації¹³⁴. Очолити федерацію білоруської, литовської та української держав мала Польща¹³⁵. Фактично йшлося про відновлення геополітичної конструкції на зразок давньої Речі Посполитої. Польський державний інтерес полягав, насамперед, у тому, щоб раз і назавжди позбутися небезпечного російського сусідства, відгородившись буферною зоною напівзалежних від Польщі держав, які постали б на просторі від Балтійського до Чорного морів¹³⁶.

¹³² *Leon Wasilewski*. Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927. — S. 299.

¹³³ *Czubiński A.* Historia polski XX wieku. — Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. — S. 125.

¹³⁴ *Nowak A.* Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918–1921). Koncepcja i realizacja // *Zeszyty Historyczne*. — Paryż: Wydawnictwo Instytutu Literackiego, 1994. — Z. 107. — S. 3–22; *Pisuliński J.* Józef Piłsudski a Ukraina (1918–1922) // *Arkana. Kultura-Historia-Pokityka*. Dwumiesięcznik. Marzec-kwiecień. — 2006. — № 68. — S. 101–128.

¹³⁵ *Репринцев В.* Україна в польських зовнішньополітичних доктринах // *Українська державність у XX столітті. Історико-політологічний аналіз*. — Київ: Політична думка, 1996. — С. 149.

¹³⁶ *Mikulicz S.* Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. — Warszawa, 1971; *Nowak A.* Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku). — Kraków, 2008; *Комар В.* Східна політика Польщі 1918–1921 рр.: від федералізму до прометеїзму // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. — 2009. — № 18. — С. 43.

Одним з перших завдань новоствореного уряду мало бути встановлення кордонів Польської Республіки. Цією проблемою Л. Василевський цікавився досить давно. На його думку, проведення західного кордону майбутньої держави не викликало запитань. З тієї причини, що його визначення могло цілком успішно спиратись на етнографічні критерії.

Зовсім інша ситуація панувала в східних областях, якими до поділу володіла Річ Посполита. У лютому 1918 р., за кілька місяців до отримання портфеля очільника МЗС, Василевський на сторінках краківського журналу «Kultura Polski» надрукував статтю «Кордони польської держави на сході». В ній зазначалося, що до недавнього часу майже всі польські плани встановлення державних кордонів пов'язувались з відновленням Речі Посполитої, або, інакше кажучи, з відновленням кордонів 1772 р. В якості аргументу на користь історичного принципу наголошувалося, що на всьому східному просторі колишньої Речі Посполитої польський елемент був єдиним чинником, який володів національно-політичною свідомістю й формулював свої державно-політичні прагнення¹³⁷.

Однак, на думку Л. Василевського, з кінця XIX ст. у зв'язку з пробудженням у Східній Європі національно-визвольних рухів ситуація почала змінюватися. Як приклад, він наводив українські прагнення незалежності в Галичині, що мали ціллю поділ її на дві частини, заснований на етнічному принципі. Та він наголошував, що Галичина була винятком, і зазначав: «Під пануванням російського царату історичний принцип не втратив правомірності, однак, з розвитком суспільного життя багатонаціонального населення східних земель давньої Речі Посполитої він вимагає певних поправок... Зараз після повалення царату шляхом революції майже всі національності, що населяють східні території давньої Речі Посполитої, формують власні національні державні програми та прагнуть до безпосередньої їх реалізації. Так, наприклад, Україна вже певною

¹³⁷ *Wasilewski L. Granice Państwa Polskiego na Wschodzie // Kultura Polski. — Zesz. XIII. — 1918. — S. 83–85.*

мірою зреалізована й утворює власну республіку. Литовці прагнуть створення власної держави, цього ж бажають в останній час навіть білоруси. Все це повністю підриває історичне розташування кордону. Але цієї конфігурації не можна змінити суто етнічно лише тому, що майже ніде ми не маємо справу з чітко розмежованими спільними областями національностей. (...) З цього комплексу факторів єдиним виходом є демаркація на підставі взаємної згоди, за умови повного виключення будь-яких зовнішніх впливів. Саме ця умова має бути висунута на перший план при практичному розв'язанні справи кордонів»¹³⁸.

Далі, поставивши риторичне запитання: «Яких же кордонів на сході повинна бажати для себе польська держава?» Василевський відповідав так: «Вочевидь таких, які б найбільше відповідали її життєво важливим інтересам — національним, економічним і політичним. Звідси перший висновок: польська держава не має охоплювати своїми кордонами занадто великої кількості територій, на яких мешкають інші національності. При швидкому зростанні свідомості і майбутніх політичних прагнень цих народів, що відзначаються вже в поточному історичному моменті, це б загрожувало порушенням нормального внутрішнього розвитку держави. Більше того, треба домагатися встановлення таких зв'язків (чи то політичних, чи лише економічних) з сусідами, які б ґрунтувалися на спільності інтересів. Зовсім іншим має виглядати кордон з народами, з якими не передбачаються приязні стосунки, тут потрібно врегульовувати питання стратегічно. Інакше треба буде встановити кордон з державою, з якою ми прагнули б укласти тісний політичний зв'язок. У цьому випадку можна навіть домовитися, при демаркації у межах змішаної території, на залишення з того боку кордону певної частини поляків, що значним чином скріпило б міцність з'єднання»¹³⁹.

Хаос панував як по всій Польщі, так і в новій адміністрації країни. У своєму щоденнику Василевський писав про перші дні

¹³⁸ Ibid. — S. 84–85.

¹³⁹ Ibid. — S. 85.

перебування на міністерській посаді: «В конторі нашій скандальний безлад! О 10.15 нікого ще немає на роботі, нікого послати у справах, нема з ким зв'язатись! Якби хтось захотів покінчити з нами, то вистачило б двох озброєних людей»¹⁴⁰. І це в той час, коли йшлося про справи, що мали доленосне значення для новоствореної держави. До того ж вся «права» преса сприйняла цей кабінет негативно. 21 листопада 1918 р. краківський «Czas» розмістив велику кореспонденцію з Варшави під іронічною назвою «Новітні польські «міністри»», де всьому кабінету закидався надмірний соціальний радикалізм, некомпетентність та «схильність до конспірації та демагогії»¹⁴¹. Великий абзац, в якому згадувалась його мінута публіцистична творчість, був присвячений Л. Василевському: «Спеціальністю його є міжетнічні відносини слов'янських народів (особливо Литви та України), але праці його, як в цьому, так і в інших напрямках, хоча й не позбавлені сумлінності та корисності, мали характер більше популяризаторський та агітаційний, і тому повторювали часто одне й те саме»¹⁴². Пригадали йому діяльність у ППС та редагування журналу «Przedświt». Звинувачуючи його у вузькому кругозорі, з певним лихослов'ям стверджували, що як міністр закордонних справ буде, напевне, в Європі унікалом, бо не володіє, окрім слов'янських, європейськими мовами й не орієнтується в міжнародних відносинах Західної Європи¹⁴³. Можна згадати, що в реальності й мови, й західноєвропейські відносини не були для Василевського незнайомими предметами. Німецьку мову знав ще з дитинства, пізніше писав дуже багато до німецькомовної преси. П'ятирічне перебування в Лондоні й

¹⁴⁰ Leon Wasilewski. Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927. — S. 302.

¹⁴¹ Czas — № 510. — 2. XI.1918. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 66, S. 107–108.

¹⁴² Hauser P. Leon Wasilewski (18.XI.1918 r. — 16.I.1919 r.). — S. 21.

¹⁴³ Czas — № 510. — 2. XI.1918. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 66, S. 108.

поїздки Європою дозволили оволодіти англійською мовою і знанням пануючих у ній відносин.

Слід наголосити на тому, що міжнародна ситуація, в якій опинилась новостворена Польська держава, була дуже складною. Перед міністром та його відомством постали важкі завдання, часом далекі від переліку завдань міністерств закордонних справ типових держав у нормальних умовах¹⁴⁴.

Держава перебувала у процесі формування, не користувалась міжнародним визнанням, не мала демаркації своїх кордонів. Від початку листопада Львів, а разом з ним і вся Східна Галичина опинилися у вогні польсько-українського протистояння. Вибух визвольного повстання у Варшаві започаткував визволення польських територій, окупованих німцями. Ситуація, в якій перебувала держава, з дня на день могла змінитися. За таких умов новий уряд мусив виробити свою програму діяльності, а міністерство закордонних справ мало розробити засади майбутньої міжнародної політики.

18 листопада 1918 р. новостворений кабінет провів перше засідання, на якому, на пропозицію міністра внутрішніх справ С. Тугутта, Л. Василевському як найбільш досвідченому публіцисту серед міністрів було доручено редагування тексту урядового маніфесту¹⁴⁵. У маніфесті саме він окреслив такі пункти в програмі уряду: проведення виборів до Сейму, поділ країни на окремі регіони, запровадження 8-годинного робочого дня, страхування праці робітників. Розв'язання земельного питання відкладалося до рішень Сейму. Запропонований Л. Василевським текст, дещо змінений лише у двох пунктах, був затверджений урядом та опублікований 20 листопада в офіційному

¹⁴⁴ *Hauser P. Leon Wasilewski* (18.XI.1918 r. — 16.I.1919 r.). — S. 22.

¹⁴⁵ *Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923.* — Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. — S. 94–95.

виданні «Monitor Polski» за підписом голови уряду Є. Мора-чевського¹⁴⁶.

Редагування тексту відозви було пов'язане насамперед з вузловим завданням закордонної політики: йшлося про ставлення до держав Антанти. Версія, запропонована Василевським, спочатку виглядала так: «За єдине з перших наших завдань вважаємо встановлення та дотримання дружніх відносин з великими державами Заходу та Північної Америки. Наші представники вирушать насамперед до столиць держав коаліції, чудовій перемозі яких Польща завдячує значною мірою своїм державним відродженням і від яких очікує вагомої допомоги при остаточному встановленні кордонів своєї держави»¹⁴⁷.

У відредагованому варіанті було певною мірою нейтралізовано захоплений тон щодо держав-переможниць. Остаточний варіант виглядав так: «Як одне з перших завдань ставимо перед собою встановлення та дотримання дружніх відносин з усіма державами. Наші представники вирушать серед інших столиць і до столиць держав коаліції, перемозі яких Республіка Польська значною мірою завдячує своїм державним відродженням і від яких очікує істотної допомоги при остаточному встановленні кордонів Польщі»¹⁴⁸. Важко сказати, чим було покликане рішення змінити текст Василевського. Можливо, небажанням копіювати схвальні та позбавлені будь-якої критики висловлювання з боку Національного польського комітету на адресу коаліції держав-переможниць. Варто лише зауважити, що в своєму тексті Василевський знайшов добрий вихід із ситуації, уникаючи усього, що могло б відштовхнути держави коаліції від Варшавського уряду. Дуже вдалим був його вибір парламентарів від уряду до держав-переможниць — він виказав велику далекоглядність, висунувши кандидатури Владислава Міцке-

¹⁴⁶ Monitor Polski. — 20.XI.1918. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 68, S. 7–8.

¹⁴⁷ AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 66, S. 11–16.

¹⁴⁸ Robotnik. — № 305. — 20.XI.1918. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 66, S. 47.

вича та Ігнаці Падеревського в якості представників відродженої Польщі. Прізвища цих двох осіб не лише були оточені повагою як в Польщі, так і у Франції, але й мали піднести авторитет Варшавського уряду в очах Заходу¹⁴⁹.

Однак ці приготування виявилися даремними. Ані Франція, ані інші держави-переможниці не зреагували позитивно на радіограму, в якій Ю. Пілсудський проголошував створення Польської Республіки. Негативна реакція на цю подію призвела не лише до призначення Пілсудським уряду на свій розсуд, а й до встановлення польською державою дипломатичних відносин з Німеччиною. Цей останній факт міг сприйматися на Заході як свідчення того, що новостворений уряд не бажає бути союзником коаліції держав-переможниць.

Німеччина, яка першою зреагувала на повідомлення про відродження Польської Республіки, 20 листопада направила до Варшави своє посольство, яке очолив Г. Кесслер. Для польського уряду це було дуже невігідним, з огляду на намагання визнання з боку держав коаліції. З іншого боку, ці переговори мали для Польщі неабияке практичне значення. Встановлення дипломатичних відносин з німцями викликало обурення польського суспільства. Діяльність такого «лівого» уряду викликало невдоволення «правих» сил, насамперед ендеків. Вони організували у Варшаві демонстрації проти уряду й навіть напади на урядові приміщення. Міністерство Василевського, намагаючись вийти з незручного становища, опублікувало відозву, в якій закликала суспільство заспокоїтись і наголошувало на тому, що посол іншої держави, як німецький у Польщі, так і польський у Німеччині, перебуває під охороною уряду, який відповідає за їхню безпеку¹⁵⁰. Василевський на посаді міністра не шукав собі популярності, не звертав уваги на те, що наражався на неповагу суспільства, яке звинувачувало його у пронімецьких симпатіях. Попри відсутність досвіду на цій новій для нього ниві, він проявив себе як далекоглядний дипломат.

¹⁴⁹ *Hauser P. Leon Wasilewski* (18.XI.1918 r. — 16.I.1919 r.). — S. 23.

¹⁵⁰ *Ibid.* — S. 24.

Є. Морачевський згадував пізніше: «Леон не зважав на це, працював без перепочинку, поки не усував найзагрозливішої у даний момент небезпеки для Польщі»¹⁵¹. Для відродженої Польщі стосунки з Німеччиною мали неабияке значення, бо йшлося про встановлення західних кордонів держави, про повернення Польщі Верхньої Сілезії. Це — справи на майбутнє, а в той момент на порядку денному в польсько-німецьких відносинах були нагальніші справи, пов'язані з присутністю німецьких військ у Білорусі та в Україні. Півмільйонна німецька армія після вибуху повстання в Польщі опинилася відрізаною від Німеччини, і це становило велику загрозу. Одним з пунктів переговорів з Г. Кесслером було питання про повернення німецької армії додому в обхід польських територій¹⁵².

Під час переговорів з Кесслером була досягнута домовленість про евакуацію німецького війська в напрямку Східної Пруссії і тимчасове залишення в їх диспозиції залізничної лінії Брест–Білосток–Граєво. Таким чином, шляхом переговорів вдалося відсунути загрозу збройного німецького маршу польською територією¹⁵³.

Тим часом міжнародна ситуація вимагала наступних стратегічних кроків. Небезпека з боку німецьких військ була усунута, наближався термін початку мирної конференції, від якої залежала подальша доля держави і яка мала б залагодити непорозуміння з Антантою. 13 грудня Василевський отримав від Пілсудського наказ розірвати з Німеччиною дипломатичні відносини¹⁵⁴. Це відкривало можливості для налагодження відносин з коаліцією. Антанта узалежнювала визнання варшавської

¹⁵¹ *Moraczewski J. Wspomnienie współpracy z Leonem Wasilewskim // Niepodległość, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 79.*

¹⁵² *Raport o położeniu na itapach Bugu (10.XI.1918). — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 66, S. 5–6.*

¹⁵³ *Pobog-Malinowski W. Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 82.*

¹⁵⁴ *Kurier Poranni. — № 37 (314). — 16.XII.1918. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 66, S. 70.*

влади від порозуміння Ю. Пілсудського з Польським національним комітетом і створення загальнонаціонального уряду¹⁵⁵.

Відносини на Сході були ще складнішими. Нагальним питанням була справа Східної Галичини, де з початку листопада розгорівся польсько-український збройний конфлікт¹⁵⁶. Доля Східної Галичини залишалася поза всілякими дискусіями. 13 листопада 1918 р. було проголошено Західно-Українську Народну Республіку, але політики та польське суспільство вважали Галичину інтегральною частиною Польської держави¹⁵⁷. В урядовому маніфесті Василевський писав про це так: «Справа визволення польського Львова від іноземного насильства, справа порятунку для героїчної жменьки молоді, яка взяла на себе завдання, що перевищує їхні сили, лежить нам тяжко на серці. Таким чином із всією енергією треба прискорювати військову акцію, яка має звільнити Львів з пригнічення і призвести до мирного врегулювання спірних питань на території, де спільно мешкають польська та українська національності Галичини»¹⁵⁸. Серед цієї «героїчної жменьки» польської молоді перебувала у цей час його донька Галина¹⁵⁹.

Висловлювання Василевського щодо потреби мирного врегулювання спірних питань у Галичині наразили його на атаки преси. У другій половині грудня «Goniec Warszawski» опублікував статтю «Закордонна політика» в якій стверджувалося: якщо зовнішню західну політику було відкрито для громад-

¹⁵⁵ *Leon Wasilewski*. Piłsudski jakim go знаłem (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — S. 209.

¹⁵⁶ *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. — Львів, 1998; *Klimecki M.* Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. — Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2000.

¹⁵⁷ *Комар В.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. — С. 76.

¹⁵⁸ *Hauser P.* Leon Wasilewski (18.XI.1918 r. — 16.I.1919 r.). — S. 29.

¹⁵⁹ *Wasilewska Halina*. Instytut Pamięci Narodowej. Режим доступу: <http://www.1wrzesnia39.pl/39p/galeria-1/kobiety-w-kampanii-pol/8817, Halina-Wasilewska.html>

ськості (з огляду на розірвання відносин з Німеччиною), то справи на Сході залишаються до сьогодні таємницею. Посилаючись на маніфест уряду, наголошувалось, що міністр Василевський обстоює «порозуміння з русинами» саме в той час, коли навіть для обивателя стало зрозумілим, що ціною порозуміння може бути лише втрата Східної Галичини¹⁶⁰.

На прес-конференції 17 грудня Л. Василевський мав можливість відповісти на ці закиди й з'ясувати власну позицію. Стверджував, що «польське населення на східних кресах так змішане з русинським, що про проведення чіткого етнічного кордону не може йти мови. (...) Питання Східної Галичини і питання українських відносин увійшли в ту стадію, коли вирішують не якісь дипломатичні заходи, а лише збройна сила, принаймні сьогодні. Зараз Східна Галичина перебуває у стані війни. Допоки цей конфлікт триває, про жодне дипломатичне врегулювання мови бути не може»¹⁶¹.

З тим, що питання приналежності Львова в цей час можливо вирішити лише мовою зброї, погоджувався і Ю. Пілсудський, що ставало предметом їх особистих розмов¹⁶². Ще раніше, в 1917 р. у брошурі «Про східний кордон Польської держави» Василевський писав: «У польському суспільстві немає жодної найменшої групки, немає навіть — і про це відомо — жодної особи, яка би з доброї волі погодилася на поділ Галичини. Від консерваторів до соціалістів, всі поляки однозначно висловилися б проти цієї ідеї. Ніщо не вказує на те, що в майбутньому може щось у цьому відношенні змінитись. Всілякі наміри в цьому напрямку весь польський народ, без огляду на політичні

¹⁶⁰ Goniec Warszawski. — Nr. 32. — 17.XII.1918. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 66, S. 78.

¹⁶¹ Goniec Warszawski. — Nr. 416. — 18.XII.1918. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 66, S. 80.

¹⁶² *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 81.

переконання та соціальний стан, трактує як замах на свої історичні та національні права»¹⁶³.

Еволюція поглядів Л. Василевського у цьому випадку виглядає досить виразно. Зникло кудись наявне ще на початку 1918 р. розуміння визвольних прагнень і боротьби українців у Східній Галичині. Відтак реалізація федераційної ідеї не мала поширюватися на цю територію, якій судилося бути включеною до складу Другої Речі Посполитої. Нелегко було узгодити цей постулат зі словами урядового маніфесту, в якому серед інших основних завдань ставилося «призведення до остаточного з'єднання всіх земель, на яких мешкає польське населення, або населення, яке відчуває потяг до Польщі»¹⁶⁴. Це останнє формулювання залишало широке поле близьким для Л. Василевського федераційним міркуванням. Справа була в тому, що на території від Сяну до Збручу чисельно переважало не польське, а українське населення, і це останнє до Польщі не відчувало потягу, а прагнуло зберегти власну, щойно проголошену державність — Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР). Ультимативне ставлення до справи приналежності цієї території Польщі ставило під великим знаком запитання навіть умовне, а не тільки міцне з'єднання з Україною.

У цей час більш реальним, як для Ю. Пілсудського, так і для Л. Василевського, здавалося вирішення питання про добровільне входження в кордони нової держави литовсько-білоруських територій, якими володіла давня Річ Посполита. Для вирішення цієї проблеми при міністерстві був створений Департамент із справ Литви та Білорусі, який очолив Л. Коланковський¹⁶⁵. Керуючись гаслом «Вільні з вільними, рівні з рівними!» ці території також планувалося включити до майбутньої

¹⁶³ *Wasilewski L.* O wschodnią granicę państwa polskiego. — Warszawa, 1917. — S. 11.

¹⁶⁴ *Robotnik.* — № 305. — 20.XI.1918. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 66, S. 47.

¹⁶⁵ *Łossowski P.* Dyplomacja II Rzeczypospolitej. — Warszawa, 1994. — S. 8.

федерації, однак винятково шляхом обопільної згоди, а не під тиском сили та зброї. Кордон з Росією мав просуватись якомога далі на Схід для того, щоб поширити польські впливи якщо не до кордонів історичної Речі Посполитої, то хоча б до р. Березини та верхів'їв Дніпра¹⁶⁶.

У листопаді 1918 р. ці території перебували під німецькою окупацією. У міру відступу німецьких військ на Захід їхнє місце займали війська більшовицької Росії. Польський уряд намагався домовитись з німцями про можливість просування польського війська через німецьку лінію фронту хоча б на територію Віленщини, але переговори не дали результатів¹⁶⁷. На початку грудня 1918 р. на пропозицію Василевського було ухвалено рішення про відкриття польського представництва у Вільно. На прес-конференції 17 грудня міністр Василевський відкрив плани Польщі щодо Литви та Білорусії: «Ми стоїмо на тій позиції, що кордони Росії повинні бути відсунуті якнайдалі на схід. Звичайно, ми будемо робити все, що від нас залежить, щоб території, які етнічно та культурно пов'язані з Польщею, з погляду майбутніх економічних відносин, та під кутом зору тяжіння до польськості, були пов'язані з Польщею в той чи інший спосіб на підставі повного усунення всіляких непорозумінь. Аби нас не вважали загарбниками, ми хочемо діяти в традиціях польської думки «вільні з вільними, рівні з рівними», щоб нічого не втратити з тієї культурної спадщини, яка там існує і яка має всі шанси для розвитку»¹⁶⁸.

Не дивно, що домагаючись залишення Литви та Білорусії в орбіті польського впливу, Польща залишала без відповіді всілякі радянські пропозиції щодо нормалізації взаємних стосунків. Боротьба між Польщею та радянською Росією відбувалася на дипломатичному фронті. МЗС Польщі звинувачувало «агре-

¹⁶⁶ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 80.

¹⁶⁷ *Hauser P.* Leon Wasilewski (18.XI.1918 r. — 16.I.1919 r.). — S. 30.

¹⁶⁸ *Goniec Warszawski.* — Nr. 416. — 18.XII.1918. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 66, S. 80.

сивну та імперіалістичну політику з боку радянської Росії, війська якої окуповують Литву й Білорусь, вводячи тим самим радянську адміністрацію в області, для яких вона є чужою...»¹⁶⁹. Перспективу територіальної програми Ю. Пілсудського та Л. Василевського перекреслив наступ радянських військ, які на початку 1919 р. дійшли до Вільно.

Залишалося нез'ясованим питання відносин із західними сусідами. З чехами дійшло майже до угоди й попереднього розмежування території Цешинської Сілезії на основі етнічного принципу, але ця справа чекала на затвердження Прагою та Варшавою. Чеський уряд залишився незадоволений розмежуванням й вже у середині листопада протестував проти порушення цілісності території Чеської держави через створення в Цешині Польської національної ради¹⁷⁰.

Занепокоєний Ю. Пілсудський після узгодження з Василевським вислав у середині грудня до Праги делегацію, яку очолив С. Гутовський. Вона мала зустрітися з президентом Т. Масариком і передати йому лист з пропозицією створення спільної польсько-чеської комісії, яка б вирішила спірні питання встановлення кордону. Прем'єр К. Крамарж не погодився на переговори і заявив, що його уряд не відчуває себе зобов'язаним договором, підписаним з боку Польщі місцевою владою. Тільки 24 грудня делегація була прийнята Т. Масариком. С. Гутовський запропонував тимчасове врегулювання спірних питань, яке б забезпечило добрі відносини та унеможливило виникнення польсько-чеських конфліктів. Т. Масарик, пообіцяв лише передати польські пропозиції чеському уряду. Ставлення цього уряду до польських пропозицій було вже відоме¹⁷¹. Домовленість від 24 грудня на території Спишу про припинення вогню між польськими та чеськими військовими, і тимчасову демаркацію лінії кордону, проведеної на користь чехів, було зірвано вже

¹⁶⁹ *Комар В.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 pp.). — С. 77.

¹⁷⁰ *Hauser P.* Leon Wasilewski (18.XI.1918 r. — 16.I.1919 r.). — S. 32.

¹⁷¹ *Ibid.* — S. 32.

через кілька днів. Однак невеликі території Спишу та Орави були не такими важливими, як територія Цешинської Силезії, де чехи, відмовляючись від листопадової угоди, за підтримки Антанти зосереджували значні військові сили.

Л. Василевський, який був особисто знайомий з Т. Масариком, вірив у можливість мирного розв'язання проблеми добросусідських відносин з чехами і в час, поки був міністром, не шкодував для цього старань¹⁷². Збройний польсько-чеський конфлікт у Цешинській Силезії, який стався вже за часів наступного міністра закордонних справ І. Падеревського, безперечно виявився ударом по тій політичній концепції щодо Чехословаччини, яку репрезентував Л. Василевський.

Серед питань налагодження відносин з сусідами та коаліцією було багато і менш нагальних питань, якими належало перейматися Міністерству закордонних справ. До них належали спроби налагодження відносин з іншими країнами Європи: Швецією, Швейцарією, Голландією. Не варто було забувати про наближення мирної конференції. Уже наприкінці листопада 1918 р. при МЗС було створено Бюро конгресових справ з фахово розробленою структурою, поділеною на відділи відповідно до наукових спеціальностей: юридичний, географічний, історичний, статистичний, економічний та на відділи для вирішення спеціальних справ: кресових, регіональних, ревіндикаційних, торговельних договорів і т.п.¹⁷³

Л. Василевський, як міг, намагався справлятися зі своїми новими обов'язками, які навалилися на нього в цей час. Велика кількість надважких та відповідальних завдань в умовах, коли ціла держава перебувала ще у стані формування, а міністерство, яке лише починало організовуватися, мусило їх вирішувати, цілком поглинали міністра. 3 грудня 1918 р. у його щоденнику з'явився красномовний запис: «Цілий тиждень не мав змоги

¹⁷² *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 80.

¹⁷³ *Hauser P.* Leon Wasilewski (18.XI.1918 r. — 16.I.1919 r.). — S. 33.

звернутись до щоденника — так страшенно був зайнятий»¹⁷⁴. На керуванні міністерством не закінчувалися його обов'язки, найважливіші політичні рішення приймалися утрюх — Ю. Пілсудським, Є. Морачевським і Л. Василевським — під час особистих зустрічей у Бельведері¹⁷⁵. Є. Морачевський згадував: «Майже вночі, близько другої години ночі, після закінчення засідання Ради міністрів, починались «конференції» у Бельведері. Закінчувались о четвертій. О восьмій тридцять Леон, зрештою і я так само, починав працювати у своєму міністерстві. І так тривало цілих два місяці»¹⁷⁶.

Так само пригадував про «конференцію трьох» й Л. Василевський: «Зазвичай після закінчення зустрічі Ради міністрів я і Морачевський діставалися на надісланому за нами авто до Бельведеру. Найчастіше це відбувалося близько опівночі. Конференції наші відбувалися найчастіше в його спальні, за чаюванням. Комендант вкладався в ліжку і розмовляли ми з ним зазвичай до 2–3 ночі. Не раз так були змучені кількогодінною роботою, що бувало й засинали. Для нас це було ще більш обтяжливим тому, що назавтра о дев'ятій рано були ми вже в міністерствах. Сам же Комендант вставав досить пізно і зрештою за багато років вже звик до роботи вночі». Далі пише: «Ми особисто були так змучені та виснажені надлюдською працею, що відставка була б для нас просто фізичним визволенням»¹⁷⁷.

Час цей настав дуже швидко. Хоча влада в країні належала Ю. Пілсудському та уряду Є. Морачевського, західні держави продовжували визнавати Польський національний комітет як представницький легітимний орган відновленої Польщі. Потуж-

¹⁷⁴ *Leon Wasilewski. Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927.* — S. 302.

¹⁷⁵ *Pobog-Malinowski W. Leon Wasilewski. Szkic biograficzny.* — S. 83.

¹⁷⁶ *Moraczewski J. Wspomnienie współpracy z Leonem Wasilewskim.* — S. 217.

¹⁷⁷ *Leon Wasilewski. Piłsudski jakim go знаłem (Ze wstępem Andrzeja Friszke).* — S. 210.

ним засобом тиску на уряд Є. Морачевського, який складався переважно з соціалістів, був також фінансовий бойкот з боку заможних верств населення¹⁷⁸. Консолідація дій Польського національного комітету та Варшавського уряду була необхідною, аби якомога краще представити інтереси Польщі на майбутній мирній конференції¹⁷⁹. У ніч з 4 на 5 січня представники правих сил зробили спробу повалити уряд Є. Морачевського та усунути від влади Ю. Пілсудського¹⁸⁰. Погано підготовлений державний переворот закінчився цілковитим фіаско, однак він показав представникам як правих сил у Польщі, так і в Парижі, що усунути Ю. Пілсудського чи просто обійти його вже не вдасться, а тому необхідно шукати з ним компромісу. Таким чином, устремління обох центрів влади співпали. 16 січня 1919 р., за два дні до початку Паризької мирної конференції уряд Є. Морачевського, за згодою Ю. Пілсудського, який намагався «вгамувати» ендеків, пішов у відставку, передавши владу компромісному кабінету І. Падеревського, який обійняв посади прем'єр-міністра і міністра закордонних справ Польської республіки¹⁸¹. Призначення І. Падеревського главою уряду було зваженим дипломатичним кроком, оскільки новий прем'єр був широко відомий серед поляків і у світі, мав добрі стосунки з лідерами країн-переможниць. Призначення І. Падеревського принесло свій результат: Другу Річ Посполиту визнали і заявили про встановлення з нею дипломатичних відносин: 30 січня 1919 р. — США, 24 лютого — Франція, 25 лютого — Велика Британія. Результатом досягнутого компромісу також була

¹⁷⁸ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 87.

¹⁷⁹ *Цветков Г.М.* Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр.: Навч. Посібник. — К.: Либідь, 1997. — С. 32–38.

¹⁸⁰ *Garlicki A.* U źródeł obozu belwederskiego. — Warszawa: PWN, 1981. — S. 308–309.

¹⁸¹ *Monitor Polski.* — 17.I.1919. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 68, S. 186–187.

політична та фінансова підтримка Польщі з боку держав-переможниць¹⁸².

Л. Василевський обіймав посаду міністра закордонних справ лише два місяці: від 18 листопада 1918 р. до 16 січня 1919 р. Однак не можна забувати про його основну заслугу — створення організаційної структури Міністерства закордонних справ, яке повинно було працювати у важких, далеких від стабільності умовах. Відпрацьовану ним в деталях концепцію територіальної форми Польської держави, що спиралася на ідеї федерації, Ю. Пілсудський намагатиметься реалізувати в 1919–1920 рр.¹⁸³. Не зайвим буде наголосити, що уряд Є. Морачевського — перший фактичний уряд відродженої Польщі, зайняв виняткове місце серед наступних урядів. Пізніше Л. Василевський згадував: «Врешті решт, він відіграв виняткову роль. Коли всі інші уряди, в більш чи менш щасливий спосіб, розбудовували та закріплювали будівлю Речі Посполитої, він заклав міцний фундамент і таким чином почав створювати з нічого його побудову... Уряд Морачевського не застав Польщу як державу, тільки окремі ділянки, переважно ще окуповані німцями. Не застав ані єдності адміністрації, ані власного війська, а стан території, на якій розпочиналася влада уряду, не дуже відрізнялася від стану, в якому перебували охоплені революцією території сусідів із Заходу та Сходу. Кабінет Морачевського був урядом дійсно революційним. І лише уряду Морачевського та Пілсудському, який за ним стояв, відроджена Польща має завдячувати, що її революція, реалізуючи програмні постулати демократії та соціалізму, пройшла безкровно.

¹⁸² *Krasuski J.* Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919–1945. — Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. — 2000. — S. 14.

¹⁸³ *Hauzer P.* Federacyjna wizja Pzeczypospolitej w poglądach Józefa Piłsudskiego i próba jej urzeczywistnienia w latach 1918–1921 // *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa* / Red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka. — Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1997. — S. 17–39.

Лише завдяки цьому уряду країна не поринула в криваву анархію»¹⁸⁴.

Добре виявивши себе як міністр закордонних справ, Л. Василевський здобув собі ще більшу повагу Ю. Пілсудського і залишався одним з найвідданіших його соратників. Відставка не означала для нього закінчення політичної діяльності. На особисте прохання Коменданта держави він взяв участь у роботі Паризької мирної конференції, яка відкрилася 18 січня 1919 р.¹⁸⁵ До складу польської делегації конференції входили діячі, які представляли зовнішньополітичні концепції пілсудчиків, серед них і Л. Василевський¹⁸⁶. У польській делегації на мирній конференції Л. Василевський формально був членом Комісії у справах Галичини, але сфера його повноважень простягалася на всі колишні підросійські території¹⁸⁷. У Парижі він перебував від березня до липня 1919 р.¹⁸⁸ Перед від'їздом Василевського до столиці Франції Комендант надав йому особливі інструкції у справі кордонів та відносин з Росією та Чехословацькою Республікою, а головне його завдання полягало в домаганнях ліквідації Національного комітету, задля усунення небезпеки двовладдя: існування двох урядів — закордонного та місцевого¹⁸⁹.

Польська делегація на Паризькій мирній конференції була надзвичайно строкатою, оскільки до її складу входили пред-

¹⁸⁴ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 88.

¹⁸⁵ *Zamojski J.* Powrót na mapę. Polski Komitet Narodowy w Paryżu 1914–1919. — Warszawa: PWN, 1991. — S. 125.

¹⁸⁶ *Pisuliński J.* Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. — Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. — S. 127–128.

¹⁸⁷ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 97–98.

¹⁸⁸ Leon Wasilewski (Notatka biograficzna) // Ku czci Leona Wasilewskiego. — Warszawa: Instytut Badań Spraw Narodowościowych, 1937. — S. 11.

¹⁸⁹ *Leon Wasilewski.* Piłsudski jakim go знаłem (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — S. 215.

ставники партій з доволі різними поглядами. 29 січня на засіданні Ради десяти — керівного органу конференції — Р. Дмовський виклав територіальні претензії Польщі, які полягали у визнанні кордонів 1772 р. із деякими можливими частковими змінами. Таким чином, в основу визначення кордонів Польщі пропонувалось покласти історичний принцип, у разі реалізації якого до її складу були би включені Литва, Білорусь, частина Латвії та більша частина України. Якщо національні демократи під проводом Р. Дмовського обстоювали пряму інкорпорацію цих земель, то прихильники Ю. Пілсудського не збирались відмовлятися від федераційної концепції¹⁹⁰. Представники Коменданта держави намагались переконати інших членів делегації у необхідності створення федерації з Польщею у центрі, яка б слугувала своєрідним «оборонним валом» не лише проти російських імперських зазіхань, але також і проти натиску із Заходу. Натомість ендеки воліли скоріше порозумітися із «Росією Сазонова, Колчака та Денікіна»¹⁹¹, від якої, на їхню думку, і залежало остаточне вирішення питань східного кордону Польщі. На одному із засідань Р. Дмовський навіть дозволив собі наступне висловлювання: «Незалежна історична Литва в унії з Польщею — це удар по Польщі!». Про Україну говорив прямо, що «Національний комітет був, є і буде проти української держави, бо там має сильний вплив Німеччина»¹⁹². З огляду на такі політичні концепції Р. Дмовського, його негативне налаштування до Варшавського уряду, делегація Коменданта держави була майже безсилою. Після прибуття з Варшави прем'єра І. Падеревського, уряд якого цілком задовольняв ендеків, та формування єдиної польської делегації, на засіданні Національного комітету

¹⁹⁰ *Garlicki A. U źródeł obozu belwederskiego. — Warszawa: PWN, 1981. — S. 320.*

¹⁹¹ *Pobog-Malinowski W. Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 95.*

¹⁹² *Ibid. — S. 95.*

15 квітня було одногосно прийнято рішення про розпуск, у зв'язку з безперспективністю його подальшого існування¹⁹³.

За власними спогадами, своє чотиримісячне перебування в Парижі Л. Василевський намагався використати «для налагодження відносин з делегаціями народів, пригноблених Росією та маючих на меті створення власних незалежних держав»¹⁹⁴. Перебуваючи у столиці Франції, не забував про відносини з пресою: вже через тиждень по приїзді дав газеті «Temps» інтерв'ю, яке стосувалось справи залагодження польсько-чеського конфлікту в Цешинській Сілезії, і взагалі намагався через пресу довести помилковість ототожнення політики Р. Дмовського із зовнішньою політикою Польської держави. Прагнув налагодити контакти з представниками західного політичного світу, надаючи їм докладні відомості про Польщу та її суспільне життя. Брав участь в акції на захист кавказьких народів, право яких на вільне життя, з мовчазної згоди Англії, оскаржував А. Денікін¹⁹⁵.

Л. Василевський інформував Ю. Пілсудського про настрої представників балтійських народів¹⁹⁶. Ба більше, у відповідь йому надсилались листи з конкретними інструкціями¹⁹⁷. В одному з них згадується про повернення до федераційної концепції, де він закликав Василевського до подальших контактів з латишами та естонцями: «Якби вони приєдналися до федерації, не уявляю собі, щоб литовці були б здатні опиратися цьому

¹⁹³ Ibid. — S. 96.

¹⁹⁴ Wasilewski L. Józef Piłsudski, jakim go znałem. — Warszawa, 1935. — S. 174.

¹⁹⁵ Pobog-Malinowski W. Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 97.

¹⁹⁶ Ibid. — S. 98.

¹⁹⁷ Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. — S. 132.

подвійному натискові»¹⁹⁸. З латишами та естонцями полякам про федерацію було легше говорити з тієї причини, що Польща та ці країни не мали взаємних територіальних претензій і погоджувались на провідну роль Польщі у майбутній федерації. Вони навіть виступали у ролі доброзичливих посередників у відносинах поляків з представниками Литви та України¹⁹⁹. Взагалі у справі налагодження цих переговорів не останню роль відіграв саме Л. Василевський, який був відомий завдяки своїм історико-етнографічним працям й користувався значним авторитетом. Однак справи йшли таким чином, що Василевський не міг виправдати надії, покладені на нього Комендантом. Хоча йому і вдалося встановити контакти з деякими членами литовської делегації, проте до якихось позитивних результатів у переговорах про створення майбутньої федерації не дійшло²⁰⁰.

Натомість набагато краще складалися його стосунки з естонцями, які він зав'язав наприкінці березня 1919 р. Інформуючи про це Ю. Пілсудського, він писав, що Естонія та Латвія потребують зовнішньої політичної і військової підтримки, пропагуючи створення єдиного естонсько-латисько-польського фронту проти Росії, і що Польща повинна проявити в цьому напрямку ініціативу²⁰¹. У рапорті від 23 квітня 1919 р. пові-

¹⁹⁸ *Leon Wasilewski. Drogi porozumienia. Wybór pism (Wybóru dokonała, wstępem i przypisami opatrzyła B. Stoczewska).* — Kraków, 2001. — S. XXII.

¹⁹⁹ *Leon Wasilewski. Piłsudski jakim go znałem (Ze wstępem Andrzeja Friszke).* — S. 217.

²⁰⁰ *Leon Wasilewski. Drogi porozumienia. Wybór pism.* — S. XXII.

²⁰¹ *Ibid.* — S. XXII. З Латвією у Польщі склалася найтісніша військово-політична співпраця, але існувала чимала проблема: Латгалія (т.зв. «Польські Інфлянти»). Через перебування цих територій у складі Речі Посполитої до 1772 р., наявності там земельних володінь польських поміщиків та існування польської національної меншини, Латгалія перебувала у зоні безпосередніх інтересів Польської держави. Це спричинило навіть польсько-латвійську територіальну суперечку за шість гмін Ілукстенського повіту, якими заволоділа Польща в ході війни з Червоною армією у 1920 р., але сторони знайшли сили домовитися, і польська армія залишила територію Латгалії.

домляв Пілсудського про прохання естонців визнання їхньої держави де-факто та встановлення дипломатичних відносин з Польщею²⁰². Більше того, в цьому ж рапорті він писав, що більше хотів би займатися кресовими та балтійським питаннями, і тому відмовився займати посаду посла Польщі в Белграді, яку, зважаючи на його знання сербської та хорватської мов, міг йому доручити І. Падеревський²⁰³. Ю. Пілсудський бачив Л. Василевського як представника Польщі в балтійських країнах, що загалом відповідало планам Василевського та бажанням естонців, які прагнули бачити Василевського послом в Талліні²⁰⁴.

Одну зі спроб реалізації федераційної концепції було здійснено, коли армія Ю. Пілсудського в боях із Червоною армією спромоглася 22 квітня зайняти столицю Литви Вільно. У відозві до місцевого населення «До жителів колишнього Великого князівства Литовського» Ю. Пілсудський гарантував місцевим жителям вирішення національних і релігійних проблем без польського втручання²⁰⁵. Відозва була покликана переконати литовців і білорусів у необхідності шукати підтримку в федерації з Польщею для спільних дій проти більшовицької Росії²⁰⁶. Керівництво Литовської республіки, що на той час базувалось у Ковно, негативно сприйняло польські спроби відродження «Речі Посполитої обох народів». Не вдалося полякам і створити литовський уряд у Вільно на чолі з М. Ромером²⁰⁷. Національні

²⁰² *Leon Wasilewski. Drogi porozumienia. Wybór pism.* — S. XXII.

²⁰³ *Pobog-Malinowski W. Leon Wasilewski. Szkic biograficzny.* — S. 98.

²⁰⁴ *Wasilewski L. Józef Piłsudski, jakim go знаłem.* — Warszawa, 1935. — S. 180.

²⁰⁵ *Документы внешней политики СССР.* — М., 1958. — Т. II. — С. 61.

²⁰⁶ *Комар В. Східна політика Польщі 1918–1921 рр.: від федералізму до прометеїзму // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* — № 18. — 2009 р. — С. 44.

²⁰⁷ *Buchowski K. Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940.* — Białystok, 1999.

еліти Литви бажали самостійно творити незалежну державу²⁰⁸. Л. Василевський брав участь у вищезазначених подіях, намагаючись схилити литовський політикум до федерації, однак всі його намагання виявились марними²⁰⁹. Він залишив Литву наприкінці 1919 р., отримавши від литовського уряду статус особи нон-грата²¹⁰. Деякі дослідники вважають, що поразка польської інтервенції в Литві влітку 1919 р. (так званої в польській науковій літературі «серпневої імпрези») вартували Л. Василевському його подальшої політичної кар'єри. Після 1919 р. Л. Василевський вже ніколи не отримував від Ю. Пілсудського завдання, яке можна було назвати політично важливим, за яке він ніс би персональну відповідальність²¹¹.

16 лютого 1920 р. Л. Василевський обійняв посаду польського посла в Естонії, однак до своїх обов'язків приступив лише у квітні. До цього часу він був зайнятий приготуваннями до проведення в березні Варшавської конференції, яка мала б укласти військову конвенцію з Латвією та Естонією²¹². Спільно з послом Польщі в Ризі В. Каменецьким намагався знайти для Польщі допомогу з боку балтійських держав у польсько-радянській війні. Разом вони взяли участь у другій конференції балтійських держав у Булдері під Ригою. Польща, Румунія, Латвія, Естонія та петлюрівська Україна підписали 31 серпня таємну політичну угоду, в якій задекларували готовність взаємного визнання де-юре і вирішення суперечок виключно мирним

²⁰⁸ *Комар В.* Східна політика Польщі 1918–1921 рр.: від федералізму до прометеїзму. — С. 44.

²⁰⁹ *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. — С. 79.

²¹⁰ *Leon Wasilewski.* Drogi porozumienia. Wybór pism. — S. XXIX.

²¹¹ *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927. — S. 13–14.

²¹² *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 103.

шляхом²¹³. Через відмову фінської сторони ратифікувати цю угоду, вона не набула чинності²¹⁴.

1.3 Ризький мирний договір 1921 р.

На початку 1920-х років Л. Василевський продовжував виконувати доручення Ю. Пілсудського в напрямку східної політики. В березні 1920 р., як особистий представник начальника держави, провадив переговори з представниками Білоруської Народної Республіки²¹⁵. У листопаді 1920 р. Василевський залишив Таллінн, і на особисте прохання Ю. Пілсудського приєднався до польської делегації у Ризи²¹⁶, де збирався «використати свої знання відносин з Росією та з кресових проблем»²¹⁷.

Польсько-радянські переговори розпочалися в серпні 1920 р. в Мінську, в ситуації, коли радянські війська загрожували незалежності Польщі, а виснажена війною держава не могла вести подальшої боротьби²¹⁸.

Л. Василевський, разом з В. Каменецьким, який був послом Польщі в Латвії, приєдналися до польської делегації 21 вересня, коли переговори були перенесені з Мінська до Риги²¹⁹. Л. Василевський своїми поглядами відрізнявся від інших членів делегації. Взагалі польська делегація складалася з двох частин,

²¹³ Archiwum Akt Nowych, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 45, S. 92–96.

²¹⁴ *Leon Wasilewski*. Drogi porozumienia. Wybór pism. — S. XXXIII.

²¹⁵ Sprawozdanie z negocjacji z przedstawicielami Białorusi. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 45, S. 124.

²¹⁶ Pełnomocnictwa MSZ dla L. Wasilewskiego z 29.10.1920. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 3.

²¹⁷ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 103.

²¹⁸ *Алексієвець Л.* Польша: утвердження незалежної держави 1918–1926. — С. 155.

²¹⁹ *Garlicki A.* U źródeł obozu belwederskiego. — Warszawa: PWN, 1981. — S. 348–349.

члени однієї з них (С. Грабський, В. Кернік, Н. Барліцький, А. Мечковський, Л. Вашкевич та М. Вішлінські) належали до праворадикального табору Сейму і були противниками створення польсько-білорусько-литовської федерації та незалежної України. Вже на початку переговорів польська делегація визнала УСРР як сторону переговорів, вилучаючи одночасно визнання УНР, з якою Польщу пов'язувала союзницька угода 1920 р.²²⁰ Іншу частину склали фахівці, яких направив уряд: два дипломати (В. Каменецький, Л. Василевський) та військовий делегат генерал М. Кулінський. Очолював делегацію Я. Домбський, член Сейму від «Пясту», віце-міністр закордонних справ Польщі²²¹. Такий строкатий склад делегації став джерелом значних труднощів та внутрішніх непорозумінь, які були ще більш прикрити з огляду на те, що протилежна сторона це дуже скоро зрозуміла і повсякчас намагалась використати. До того ж, польська делегація не здобула чітких інструкцій від уряду як діяти в тій чи іншій ситуації і мала діяти на свій розсуд, з огляду на нестійку ситуацію на фронті та важкий економічний стан Польської держави. Майбутні кордони з радянською Росією делегація мала узгоджувати сама, користуючись можливостями, які треба буде з'ясувати в ході переговорів²²².

2 грудня 1919 р. Верховна Рада Паризької мирної конференції прийняла рішення, яке встановлювало кордон етнічного розмежування між поляками, українцями та білорусами. Так звана «лінія Керзона» (таку назву вона отримала пізніше — в 1920 р.) проходила через Гродно–Ялівку–Немирів–Берестя–Дорогуськ–Устилуг — на схід від Грубешова — через Крилів — на схід від Рави Руської — на схід від Перемишля аж до Карпат.

²²⁰ *Pisuliński J.* Polityka władz polskich wobec Centrum Państwowego Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie po preliminariach ryskich (1920–1923) // *Biuletyn Ukrainoznawczy*. — Przemyśl. — 2007. — № 13. — S. 71–85.

²²¹ *Ladoś A.* Wasilewski w rokowaniach Ryskich (Wspomnienie osobiste) // *Niepodległość*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 232.

²²² *Ibid.* — S. 233.

Польське керівництво всіляко ігнорувало це рішення²²³. До того ж, поки в Росії йшла громадянська війна, питання про східний кордон Польщі залишалось суто теоретичним. Польща дістала свободу дій на Сході²²⁴.

Погляди Л. Василевського на майбутній кордон ми можемо зрозуміти, звернувшись до його книжки «Про східний кордон Речі Посполитої»²²⁵. Він вважав, що Польща повинна відігравати роль своєрідного оборонного валу проти російської експансії на Захід, а найбільш бажаною лінією кордону має бути лінія, яка поділяє дві культури: польсько-католицьку та російсько-православну. Окрім того, в кордонах Польщі мали б залишатися два найголовніших «вогника» західноєвропейської культури — Вільно та Мінськ. Своїми федераційними поглядами він дуже відрізнявся від решти делегації. Як у польському тогочасному суспільстві та політикумі, так і в складі делегації тривали суперечки навколо двох основних концепцій. Федераційна концепція Ю. Пілсудського вбачала розв'язання питання про східний кордон держави у створенні кількох пов'язаних з Польщею демократичних республік, — української, білоруської та литовської, які б обіймали етнічні території. Концепція Р. Дмовського надавала перевагу безпосередньому входженню (інкорпорації) територій зі змішаним етнічним населенням колишньої Речі Посполитої до складу відродженої Польської держави, згідно з засадами, сформульованими на Паризькій мирній конференції. Вони передбачали відновлення кордонів Польщі до першого поділу. Це була лише одна з причин розколу в лавах делегації. Іншою причиною стала відмінність поглядів на мирні

²²³ *Зашикільняк Л.О., Крикун М.Г.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. — Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. — С. 453.

²²⁴ *Кульчицький С.* Проблема кордону між Україною і Польщею в радянській політиці 1919–1921 рр. // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — К.: Либідь, 1993. — С. 190.

²²⁵ *Wasilewski L.* O wschodnią granicę państwa polskiego. — Warszawa. — 1917. — S. 16.

переговори з більшовиками. Тільки невелика частина делегації на чолі з Я. Домбським вважала, що мир з більшовиками буде остаточний і довготривалий. Більша частина, з проф. С. Грабським на чолі, розглядала цей мирний договір як епізод, оскільки пізніше, коли закінчиться влада більшовиків, Польщі доведеться вести справу переговорів з іншою Росією — царською або демократичною. І якщо цілком було зрозумілим, що на переговорах Л. Василевський обстоюватиме концепцію федерації, то досить несподіваним виявилось, що він поділяв погляди Я. Домбського на довготривалість цього миру²²⁶.

Основна його діяльність у період переговорів, як голови польської частини територіальної комісії, розгорнулася навколо встановлення кордону, в дискусіях на два фронти — з представниками Сейму серед польської делегації та з більшовицькою делегацією²²⁷. Непорозуміння, які виникали між членами делегації, та зіткнення з більшовиками дуже часто доводилося залагоджувати Л. Василевському, який «шукав розумних компромісів там, де ситуація загрожувала цілковитим розколом делегації, був завжди спокійним, зібраним, врівноваженим, жорстким у відстоюванні своїх поглядів, але в той же час взірцем поміркованості і такту»²²⁸. Завжди ввічливо усміхнений, завжди готовий до дружньої поради, він став інструментом залагодження непорозумінь та суперечок, яких серед делегації, штабу експертів та секретаріату не бракувало. Неодноразово Я. Домбський як голова делегації користувався з цієї його особливості задля встановлення спокою під час засідань делегації, які не завжди протоколювалися²²⁹.

²²⁶ *Ladoś A.* Wasilewski w rokowaniach Ryskich (Wspomnienie osobiste). — S. 234.

²²⁷ *Ibid.* — S. 234.

²²⁸ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 550.

²²⁹ *Ladoś A.* Wasilewski w rokowaniach Ryskich (Wspomnienie osobiste). — S. 235.

Брак архівних матеріалів не дозволяє докладніше з'ясувати атмосферу, яка панувала серед членів делегації. Існують лише деякі протоколи засідань та кореспонденція Л. Василевського до міністра закордонних справ Є. Сапеги, яка доводить, що він не завжди міг діяти на власний розсуд і мав обов'язок інформувати МЗС Польщі про перебіг справ²³⁰.

Велика різниця в поглядах на східний кордон спричиняла неодноразові конфлікти. С. Грабський під час переговорів погодився на створення радянської України та радянської Білорусі, чому опонував Л. Василевський, наголошуючи, що за всяку ціну треба запобігти створенню на північно-східному радянському кордоні антипольських осередків²³¹. Кульмінацією суперечки стосовно кордонів стала приналежність Мінська, який більшовики беззастережно віддавали Польщі без торгів, і від якого частина сеймової делегації відмовилась. Проти цієї відмови протестували Л. Василевський, В. Каменецький та Я. Домбський²³². Обрис східного кордону Польщі, який був затверджений 12 жовтня 1920 р., не відповідав візії Василевського. Я. Домбський, який був прихильником федераційної концепції у вирішенні питань кордону (особисто брав участь у підписанні угоди з С. Петлюрою), не завжди так гаряче відстоював свою концепцію, як це доводилось робити Л. Василевському, якому його поведінка загрожувала навіть димісією. Однак він підпорядкувався волі більшості і навіть погодився очолити територіальну комісію, впорядковуючи на практиці визначення та докладне опрацювання лінії кордону, принциповим супротивником якого був²³³.

²³⁰ *Pietrzak B.* Leon Wasilewski na konferencji w Rydze // *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*. Studia pod redakcją M. Wojciechowskiego. — Toruń, 1998. — S. 348.

²³¹ *Pobog-Malinowski W.* Najnowsza historia polityczna Polski. T. 2: 1919–1939. T. 2. — Warszawa, 1991. — S. 552.

²³² *Ładoś A.* Wasilewski w rokowaniach Ryskich (Wspomnienie osobiste). — 1937. — S. 238.

²³³ *Ibid.* — S. 236.

У результаті договору з більшовиками Польща отримала землі, які від весни 1919 р. були зайняті польськими військами: Гродненську та Віленську губернії; західні частини Волинської губернії з Луцьком та Рівним; частину Мінської губернії з містами Несвіж, Докшиці і Столбці. РРФСР і УСРР відмовлялись від претензій на Східну Галичину²³⁴. Польсько-радянський кордон пролягав майже уздовж лінії поділу Польщі 1793 р. (з корекцією на користь Польщі у вигляді частини Волині й Полісся та міста Пінськ), по лінії фактичного розмежування збройних сил напередодні війни²³⁵. Польща фактично відмовилась від реалізації програми федеративного устрою держави.

Однією з причин неможливості реалізації проекту федерації при укладенні Ризького миру можна також вважати відсутність підтримки делегації з боку основних суб'єктів, які в публічній думці вважалися основними патронами цієї доктрини²³⁶. Ні начальник держави Ю. Пілсудський, ні Міністерство закордонних справ, ні армія не брали участі у вирішенні цього стратегічного питання. Головний військовий фігурант делегації генерал Мечислав Куліньський повсякчас демонстрував свою нейтральність²³⁷. Невелика кількість репрезентантів цієї доктрини серед

²³⁴ *Галицька-Дідух Т.* Ризький мирний договір 1921 р. і Східна Галичина // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. — Івано-Франківськ. — 2001. — № 8. — С. 68–75; *Її ж:* Українське питання на Ризькій мирній конференції (1920–1921 рр.) // Нова політика. — 1999. — № 5 (25). — С. 43–47.

²³⁵ *Кульчицький С.В.* Проблема кордону між Україною і Польщею в радянській політиці 1919–1921 рр. // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — К.: Либідь, 1993. — С. 198; *Парнета О.* Польща 1918–1923 рр.: усталення кордонів держави // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2008. — Вип. 17. — С. 142.

²³⁶ *Leon Wasilewski.* Piłsudski jakim go znałem (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — S. 89.

²³⁷ *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej / Pod red. J. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana.* — Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza «BGW», 1994.

членів делегації не давала більшовикам зрозуміти, хто стоїть за планами федерації²³⁸. Л. Василевський, за спогадами А. Ладоса, говорив про цю ідею як вже про задалегідь програну річ, боронив її відповідно до своїх поглядів, розуміючи її важливість, але вже без запалу, який надає надія на перемогу²³⁹. З огляду на неможливість впровадження ідеї федерації на всіх східних територіях, а особливо після здачі згори «українського питання», яким завжди переймався найбільше і з яким найбільше був пов'язаний, Л. Василевський намагався хоча б зберегти якісь можливості на майбутнє. Розумів, що новостворена Польська держава дуже виснажена і як ніколи потребує миру. За цих умов продовження війни з більшовиками, задля створення на уламках радянської держави багатонаціональної федерації, що спиралась би на Польщу, вже не мало сенсу. Він прагнув, щоб у кордонах Польщі та спираючись на її підтримку залишались осередки національних самостійницьких рухів українського і білоруського народів. Побояючись, що в разі виникнення таких осередків по той бік польського кордону, вони становитимуть сильну загрозу для тієї частини польських земель, на яких будуть мешкати значні частини скупчення української чи білоруської національності і виробляти на них ірреденти, які б воліли з'єднатися з центрами руху, створеними при Росії. На той час не йшлося про приєднання до Польщі Києва або Харкова. Прагнув хоча б залишити в кордонах Польщі Мінськ, до якого вже переможно наближалось польське військо. З великої програми федерації на порядку денному чи не єдиним залишалось питання Мінська, яке цілком залежало від доброї волі польської делегації²⁴⁰. Однак справу було програно: встановилася така

²³⁸ *Ladoś A. Wasilewski w rokowaniach Ryskich (Wspomnienie osobiste)*. — S. 237.

²³⁹ *Ibid.* — S. 237.

²⁴⁰ Україна і Польща 1920–1939 рр.: 3 історії дипломатичних відносин УСРР з Другою Річчю Посполитою. Документи і матеріали / НАН України. Інститут історії України; упорядкування, коментарі, вступна стаття: Н.С. Рубльова, О.С. Рубльов. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. — С. 399–401.

лінія кордону, яка була сформована в прелімінарних договорах від 12 жовтня 1920 р.²⁴¹

Технічне виконання постанов конференції вимагало часу. Стосувалося це особливо ретельного опрацювання лінії кордону, чим власне й керував Л. Василевський. Ця праця виявилась титанічною, яку Василевський разом з професорами Е. Ромером та Е. Малішевським виконали за кілька днів, узгоджуючи з комісією докладний територіальний опис лінії кордону²⁴². Завдання це було не з легких і дуже відповідальне. Л. Василевський займався цим з енергією та запалом. Добре знання української та білоруської мов дозволили йому здобути авторитет серед членів більшовицької делегації, які представляли Україну та Білорусь. Про те, яким чином презентували інтереси України члени радянської делегації (серед яких був і син класика української літератури М. Коцюбинського — Юрій Коцюбинський), свідчить той факт, що зміст трактату українською мовою мусив скласти Л. Василевський²⁴³.

Після підготовки прелімінарного договору Л. Василевський залишився в Ризі, очікуючи на прибуття нової делегації, яка далі мала проводити переговори. Як члену польської делегації, йому довелося відповідати на закиди більшовицької сторони, що стосувались загонів С. Петлюри та С. Булак-Балаховича²⁴⁴, які, на думку більшовиків, і надалі виконували накази польського командування, що перебувало у суперечності з прелімінарними

²⁴¹ *Ladoś A. Wasilewski w rokowaniach Ryskich (Wspomnienie osobiste)*. — S. 238.

²⁴² Матеріали про заключення мирного договору з Польщею у Ризі. Протоколи засідань територіальної комісії від 22.XI., 28.XI., 30.XI. 2.XII 1920 р. // ЦДАВО України. — Ф. 67. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 209–229.

²⁴³ *Ladoś A. Wasilewski w rokowaniach Ryskich (Wspomnienie osobiste)*. — S. 248.

²⁴⁴ *Тихомиров А. Проблемы определения восточной границы Польши в 1920 — начале 1921 г. // Белорусский журнал международного права и международных отношений*. — Минск, 2004. — № 2. — С. 56–57.

статтями про припинення ведення військових дій однієї сторони проти іншої. Л. Василевський підготував у пресі заяву про помилковість таких закидів²⁴⁵.

На цьому не скінчилось. Голова більшовицької делегації А. Йоффе²⁴⁶, зустрівшись з Л. Василевським 12 листопада 1920 р., закидав польській стороні, що затягування з приїздом делегації пов'язане з небажанням поляків вирішувати складні питання. Йшлося, насамперед, про виконання постанови щодо вислання за кордони Польщі та роззброєння загонів С. Петлюри, С. Булак-Балаховича та Б. Савінкова, які, на думку більшовицької сторони, готували терористичні акти на російських або нейтральних територіях, за прихильного сприяння з боку Польщі²⁴⁷. Така ситуація могла призвести до того, що більшовики відповідали б вогнем на будь-які збройні загани, які виступлять з польської сторони, і це було б подібним на зіткнення червоного та польського військ²⁴⁸. З розмови відчувався неспокій та побоювання радянської сторони, що Польща може зірвати прелімінарні мирні домовленості. Звідси й погрози А. Йоффе: «карабіни можуть почати стріляти, тому що польські війська мають перебувати за 15 верст від кордону. Ті ж, що не дотримуються умов, будуть трактовані радянською стороною як військовополонені»²⁴⁹. Л. Василевський категорично відкидав звинувачення в тому, що польське командування підтримувало С. Петлюру і С. Булак-Балаховича²⁵⁰. Ще 21 жовтня 1920 р. верховне головнокомандування польської армії оголосило про розірвання відносин з

²⁴⁵ Oświadczenie Biura Prasowego Polskiej Delegacji Pokojowej w Rydze. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 47, S. 20–21.

²⁴⁶ Україна і Польща 1920–1939 pp.: З історії дипломатичних відносин УСРР з Другою Річчю Посполитою. Документи і матеріали. — С. 69.

²⁴⁷ Protokół ze spotkania Wasilewski-Joffe z 12.11.1920. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 47, S. 71.

²⁴⁸ Ibid. — S. 70.

²⁴⁹ Ibid. — S. 71.

²⁵⁰ Ibid. — S. 71.

військами С. Петлюри, С. Булак-Балаховича та інших антирадянських провідників і запропонувало їм у двотижневий термін залишити територію Польщі²⁵¹. Водночас претензії з більшовицької сторони часто були необґрунтовані, і ситуація на фронті описувалась у перебільшений спосіб. Під час розмови наголошувалося, що зіткнення вважаються небажаними для обох сторін²⁵². Звивистість відповідей співрозмовника змусили Л. Василевського до прямої постановки питання: що А. Йоффе пропонує? Голова радянської делегації зажадав представлення з польської сторони декларації, в якій би було зазначено, що не буде вважатися за ворожий крок з боку Росії, якщо трапляться небажані воєнні сутички. Василевський не мав таких повноважень і таким чином відмовився зробити заяву²⁵³. Було домовлено про дату та час проведення зустрічі А. Йоффе з Я. Домбським.

Враженнями від цієї розмови Л. Василевський поділився в листі до міністра закордонних справ Польщі Є. Сапєги. Зауважив у ньому, що більшовики мають сумніви щодо мирних намірів Польщі. У цьому листуванні вони обговорювали те, що їх непокоїло: захоплення Мінська, те, що польські військові представники в Бердичеві не хотіли зробити виразних заяв у справі незалежності загонів С. Петлюри²⁵⁴. Без сумніву, Л. Василевський мав рацію, написавши: «Загалом я бачу варіанти — поза побоюваннями більшовиків, що не дотримаємось договору — намагання маленького дипломатичного шантажу»²⁵⁵. Весь час свого перебування у Ризі Василевський листувався з Є. Сапє-

²⁵¹ *Ольшанский П.Н.* Рижский мир. Из истории борьбы Советского правительства за установление мирных отношений с Польшей (конец 1918 — март 1921 г.). М., 1969. С. 159.

²⁵² Protokół ze spotkania Wasilewski-Joffe z 12.11.1920. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 47, S. 71–72.

²⁵³ Ibid. — S. 72–73.

²⁵⁴ List Wasilewskiego do Sapiehy, bez daty. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 47, S. 85.

²⁵⁵ Ibid. — S. 85.

гою, інформуючи його про перебіг переговорів, будь-які кроки радянської делегації та реакції з боку польської делегації²⁵⁶.

Згідно з настановами МЗС Л. Василевський мав у Ризі повноваження в справі військовополонених та економічних питань, що стосувались цукрових заводів на Волині²⁵⁷. Справи з цукровими заводами Л. Василевський мав проводити з допомогою Романа Кнолла й Тадеуша Фудаковського²⁵⁸. Йшлося про сім заводів, які були розташовані між лінією перемир'я та граничною лінією на території Волині, яким польське казначейство виділило навесні 1920 р. аванс на вирощування цукрових буряків та запуск заводу з переробки цукру²⁵⁹. Аванс мав бути сплачений цукром. Тим часом заводи розташовувалися на території, яку польське військо мало звільнити, що означало, що вкладені кошти пропадають. Л. Василевський вів переговори про продовження терміну перебування польських військ на цих територіях на п'ять місяців, аби нормально відбулася компанія з вироблення цукру²⁶⁰. Зрештою, 14 листопада 1920 р. обидві делегації зобов'язалися протягом чотирьох днів підписати угоду, яка б гарантувала закінчення цукрової кампанії 1920–1921 рр., а також визначала умови праці та дозвіл на вивезення з України до Польщі 70% загальної кількості цукру²⁶¹.

²⁵⁶ Korespondencja między Wasilewskim a Sapięą. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 47, SS. 13, 20–23, 79, 85.

²⁵⁷ Pełnomocnictwa MSZ dla L. Wasilewskiego z 29.10.1920. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 3.

²⁵⁸ AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 13.

²⁵⁹ Матеріали про заключення мирного договору з Польщею у Ризі. Лист представника УССР на мирних переговорах у Ризі Е. Квірінга від 18 листопада 1920 р. голові РНК та наркомун закордонних справ УССР Х. Раковському. — ЦДАВО України. — Ф. 67. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 21.

²⁶⁰ Pismo o stanie cukrowni polskich na Wołyniu. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 13–19.

²⁶¹ Oświadczenie Biura Prasowego Polskiej Delegacji Pokojowej w Rydze z 14.11.1920. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 47, S. 19.

Під час переговорів дуже складною виявилася справа польсько-литовських відносин. Якщо вже не вдалося захистити незалежність України і Білорусі, Л. Василевський, як голова територіальної комісії, мав провести переговори, аби польсько-литовські відносини залежали лише від Литви і Польщі (йшлося про виключення можливості російсько-литовської угоди), з метою чіткого позначення українсько-білоруського кордону²⁶².

З приводу цієї останньої справи Л. Василевський написав до голови російсько-української територіальної комісії Е. Квірінга листа з проханням окреслити кордон усно та письмово²⁶³. У відповіді 7 березня 1921 р. Е. Квірінг окреслив обрис кордону, підкреслюючи, що на північному відрізку Польща межує з Росією, що викликає необхідність змінити відповідну статтю в мирному трактаті²⁶⁴. Таке розташування було некорисне для Польщі, але ці зміни були внесені за рішенням з'їзду білоруських комуністів, які встановили новий кордон радянської Білорусі. На думку Л. Василевського, це було «очевидним шахрайством, але в результаті цього шахрайства тепер ми межуємо по колишній Вітебській губернії з Росією»²⁶⁵. Слід зазначити, що в архівних матеріалах Л. Василевського відсутні документи, які б стосувалися справи проведення кордону²⁶⁶.

Після підписання договору Василевський зазначав, що вочевидь польська делегація отримала те, чого жадала, а під час проведення мирних переговорів було введено ряд локальних

²⁶² Pismo MSZ do L. Wasilewskiego, bez daty. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 47, S. 22.

²⁶³ Pismo L. Wasilewskiego do Quiringa z 3.3.1921. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 21.

²⁶⁴ Pismo Quiringa do L. Wasilewskiego z 7.3.1921. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 23.

²⁶⁵ *Wywiad* L. Wasilewskiego dla «Naprzód» z 7.IV.1921. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 59.

²⁶⁶ *Pietrzak B.* Leon Wasilewski na konferencji w Rydze // *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach.* Studia pod redakcją M. Wojciechowskiego. — Toruń, 1998. — S. 351.

поправок, «які покращили кордон зі стратегічної точки зору і роблять його лінію менш звивистою»²⁶⁷. Цей кордон «не надто багато захоплює територій густонаселених переважно польським елементом»²⁶⁸. Л. Василевський не міг публічно критикувати положення договору, який сам підписав. На його думку, така лінія кордону дійсно могла задовольнити польську сторону, але лише в разі остаточної відмови від ідеї федерації. З цього погляду дійсно Польща здобула максимум того, що можна було. Він також наголошував, що більшовики підписували прелімінарну угоду, коли відступали, а мирний трактат — коли впералися з громадянської війною та посилили свої позиції²⁶⁹.

Пізніше він згадував про Ризький мирний трактат так: «Як би важко не було розглядати представників комуністичного уряду як справжніх представників сусідніх з Польщею народів — українського і білоруського — однак на той час не було жодного іншого контрагента, з яким можна було би говорити про усталення кордонів. А говорити про це треба було, тому що інакше не можна було би досягти миру, такого необхідного тоді не лише для Польщі, але й для решти Європи»²⁷⁰.

Під час переговорів у Ризі Л. Василевський відіграв свою роль — проводив непрості переговори з найважливіших для Польщі справ, без сумніву, був найліпшим експертом зі східної політики. Його направили до Риги, розраховуючи на його досвід та обізнаність у політичних та суспільних відносинах із східними сусідами Польщі. Однак йому не вдалося оборонити східний кордон, який би дозволив Польщі створити федерацію з Україною та Білоруссю²⁷¹.

²⁶⁷ Wywiad L. Wasilewskiego dla «Naprzód» z 7.IV.1921. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 59.

²⁶⁸ Ibid. — S. 59.

²⁶⁹ Ibid. — S. 59.

²⁷⁰ *Wasilewski L.* Granice Rzeczypospolitej Polskiej. — Warszawa, 1926. — S. 13.

²⁷¹ *Pietrzak B.* Leon Wasilewski na konferencji w Rydze. — S. 352.

Ризький договір 1921 р. між Польщею та радянськими республіками засвідчив поразку федераційної концепції²⁷². Провал планів Ю. Пілсудського на практиці означав перемогу інкорпораційної концепції його політичного супротивника Р. Дмовського, що передбачала поділ українських земель між Польщею та Росією. Східні кордони Другої Речі Посполитої територіально майже відповідали задумам Р. Дмовського. Державний кордон між радянськими республіками та Польщею залишив за нею приблизно 180 тис. км на схід від «лінії Керзона» (за конфігурацією цей кордон майже збігався з кордоном, визначеним Варшавським договором 1920 р.). Так з переліку «східних кресів», що передбачав включення до складу Польщі Віленської, Гродненської, більшої частини Мінської губернії колишньої Російської імперії, а також Волині й Полісся, лише українське Поділля не увійшло до складу Польщі²⁷³.

Зі спогадів українського публіциста І. Кедрина-Рудницького можна дізнатися, що Л. Василевський зазвичай уникав обговорення теми його участі в підписанні Ризького миру, мотивуючи це тим, що ще не настав час для оголошення усіх матеріалів, які він має до цієї справи як колишній міністр закордонних справ²⁷⁴. Напевно, він мав сумнів у правомірності результатів цього мирного договору. Як один з найкращих знавців міжнародних

²⁷² *Dzewandowski M.* Józef Piłsudski a European Federalist 1918–1922. — Stenford, 1969; *Hauzer P.* Federacyjna wizja Rzeczypospolitej w poglądach Józefa Piłsudskiego i proba jej urzeczywistnienia w latach 1918–1921 // *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa* / Red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka. — Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1997. — S. 17–39; *Nowak A.* Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku). — Kraków, 2008.

²⁷³ Матеріали про заключення мирного договору з Польщею у Ризі. Протоколи засідання територіальної комісії від 22 та 28 лютого 1921 р. // ЦДАВО України. — Ф. 67. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 234–236.

²⁷⁴ *Кедрин І.* Леон Василевский: [Некролог] // Діло. — 1936. — 12 грудня.

відносин та один з авторів федераційної програми, він не мав жодного впливу на перебіг практичної політики²⁷⁵.

Л. Василевський пророкував, що мирних відносин з Польщею Росія буде дотримуватись, поки залишатиметься слабкою. Політична та господарська криза змусять її врешті-решт зупинити експансію комунізму на Захід та шукати з ним нових економічних відносин. На думку Л. Василевського, внутрішня боротьба в Росії та Ризький мир надавали Польщі шанс на зміцнення її позицій в Європі та посилення її як держави²⁷⁶.

Після ратифікації договору Л. Василевський безпосередньо керував польською частиною змішаної комісії, яка мала врегулювати питання демаркації кордону і розпочала свою роботу в Мінську 2 травня 1921 р.²⁷⁷ Однак остаточну лінію кордону було проведено лише в серпні 1924 р. Л. Василевський із зрозумілим почуттям задоволення стверджував, що Рада амбасадорів, яка визнала східний кордон Польщі 15 березня 1923 р., спиралася на мапу, опрацьовану безпосередньо під його керівництвом²⁷⁸. Здається, що сумніви щодо східного кордону, які він мав ще під час переговорів у Ризі, під час проведення робіт з прокладення нового кордону лише посилювалися. У спогадах А. Ладоша можна зустріти відомості про скептицизм Л. Василевського щодо визначеної лінії кордону. Він наголошував, що властивий Василевському такт і лояльність зробили свою справу, і він цілком підпорядкувався волі більшості, проводячи на практиці демар-

²⁷⁵ Україна і Польща 1920–1939 рр.: 3 історії дипломатичних відносин УСРР з Другою Річчю Посполитою. Документи і матеріали. — С. 399.

²⁷⁶ *Wywiad L. Wasilewskiego dla «Naprzód» z 7.IV.1921.* — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 46, S. 59.

²⁷⁷ *Kochanowski J. Od Dźwiny do Dniestru. Działalność Mieszanej Komisji Granicznej na Wschodzie 1921–1922 // Przegląd Historyczny, 1994.* — Nr. 85/1–2. — S. 59–74; *Borzęcki J. Pokój ryski i kształtowanie się międzywojennej Europy Wschodniej.* — Warszawa. — 2012. — S. 350–354.

²⁷⁸ *Pobog-Malinowski W. Leon Wasilewski. Szkic biograficzny.* — S. 102.

кацію та детальну розробку лінії кордону, якої був принциповим противником²⁷⁹.

У 1923 р. він очолив комісію з питань польсько-румунського кордону, яка пізніше була перетворена на польську делегацію до Змішаної польсько-румунської комісії з питань кордону²⁸⁰. Займаючись цими справами, він не брав активної участі в політичному житті країни, яка 1922 р. пережила вбивство першого президента Габрієля Нарutowича²⁸¹, глибоку економічну кризу та усунення Ю. Пілсудського від публічного життя в Сулеювек²⁸².

1926 р. Л. Василевський на нетривалий час повернувся до активної політичної діяльності, проводячи переговори з урядом Литви в Копенгагені та Лугано²⁸³. Ці обов'язки цілком поглинули його та надовго відірвали від Варшави. Однак цей період в його житті виявився досить спокійним, бо він в той час займався справами, в яких був безперечним професіоналом, і які були йому до душі. З поверненням до публіцистичної діяльності його статті все частіше з'являлися в польській пресі, переважно у виданнях «Droga» та «Przegląd Współczesny», виходить ряд книжок — «Європа після війни»²⁸⁴, «Литва та Білорусь»²⁸⁵, «Поль-

²⁷⁹ *Ladoś A.* Wasilewski w rokowaniach Ryskich (Wspomnienie osobiste). — S. 236.

²⁸⁰ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 103.

²⁸¹ *Leon Wasilewski.* Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927. — S. 304–308.

²⁸² *Leon Wasilewski.* Piłsudski jakim go znałem (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — S. 90.

²⁸³ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 103.

²⁸⁴ *Wasilewski L.* Europa po wojnie (z mapą Europy współczesnej). — Warszawa, 1925.

²⁸⁵ *Wasilewski L.* Litwa i Białoruś. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych. — Warszawa, 1925.

ща для поляків чи Польща для всіх громадян»²⁸⁶, «Українська справа в її міжнародному розвитку»²⁸⁷, зрештою «Національні справи в теорії та житті»²⁸⁸. Як можна побачити із самих назв, найбільше його цікавили національні питання. Як знавець цієї проблематики, він разом з Тадеушем Голувком та Генриком Лоевенгерцем був запрошений до комісії експертів з питань національних меншин та східних воєводств при Президії Ради міністрів²⁸⁹.

1.4 Суспільно-політична діяльність міжвоєнного періоду

1920–1930-ті роки — період у житті Л. Василевського, коли він зосередився на науковій та публіцистичній діяльності, не пов'язаній ані з політикою, ані з репрезентацією польського уряду на міжнародній арені. З 1923 р. він розпочав діяльність в Інституті дослідження новітньої історії Польщі (Instytut Badania Najnowszej Historii Polski), який очолив у березні 1924 р. Інститут займався збиранням та публікацією матеріалів, що стосувались історії боротьби Польщі за незалежність. 1929 р. за ініціативи Л. Василевського інститут розпочав видання журналу «Niepodległość» (спочатку видавався щоквартально, пізніше раз на два місяці), який став єдиним у Польщі науковим часописом, присвяченим національно-державній відбудові Польщі. Головним редактором журналу Л. Василевський залишався до кінця життя. 1924 р. його зусиллями до інституту було перевезено з Бельведеру лондонський архів ППС, що дало поштовх для

²⁸⁶ *Pszczółkowski Maciej* [Wasilewski Leon]. *Polska dla polaków czy Polska dla wszystkich obywateli polskich (Sprawa mniejszości narodowych w Polsce)*. — Warszawa, 1924.

²⁸⁷ *Wasilewski L.* *Українська Sprawa Narodowa w jej rozwoju historycznym*. — Warszawa, 1925.

²⁸⁸ *Wasilewski L.* *Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu*. — Warszawa, 1929.

²⁸⁹ *Czas*. — Nr. 103 z 7.V.1927. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 77, S. 4–5.

подальших досліджень. 1925 р. вийшла книга Василевського «Нарис діяльності Польської соціалістичної партії у зв'язку з історією польського соціалізму під час трьох поділів та на еміграції»²⁹⁰. Незважаючи на довгу та незручну назву, це була спроба синтезу, за яким мали з'явитися нові та більш детальні наукові напрацювання²⁹¹.

Разом з Ш. Ашкеназі, С. Тугуттом, Т. Голувком, Л. Кшивіцьким і М. Хандельсманом Л. Василевський переймався створенням у 1921 р. Інституту досліджень національних справ (Instytut Badań Spraw Narodowościowych)²⁹², який мав досліджувати проблеми національних меншин Другої Речі Посполитої та впливати на розв'язання нагальних проблем державної політики в цьому напрямку. Діяльність інституту була перервана в 1924 р. і поновилася лише після 1926 р. Л. Василевський входив до складу керівництва інституту, а з 1931 р. став його головою²⁹³. Одночасно був віце-президентом Інституту Ю. Пілсудського²⁹⁴. Майже сорок років він був найближчим соратником начальника держави, опрацював епістолярну та літературну спадщину Ю. Пілсудського. Однією з перших ґрунтовних праць про Пілсудського була його книга «Юзеф Пілсудський, якого я знав»²⁹⁵. На жаль, виклад у ній уривається 1926 р. З середини 1920-х рр. його контакти з Ю. Пілсудським послабшали, а після травневого

²⁹⁰ *Wasilewski L.* Zarys dziejów Polskiej Partii Socjalistycznej w związku z historią socjalizmu polskiego w trzech zaborach i na emigracji. — Warszawa: Spółdzielnia Wydawniczo-Księgarska «Nowe Życie», 1925.

²⁹¹ *Leon Wasilewski.* Piłsudski jakim go знаłem. (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — S. 96.

²⁹² *Рубльов О.С.* Інститут досліджень національних справ // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наукова думка, 2005. — Т. 3: Е–Й. — С. 485–486.

²⁹³ *Leon Wasilewski.* Piłsudski jakim go знаłem. (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — S. 92.

²⁹⁴ *Pobog-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny. — S. 105.

²⁹⁵ *Wasilewski L.* Jozef Piłsudski, jakim go знаłem. — Warszawa, 1935.

перевороту 1926 р. й зовсім припинились. Про причини розриву Л. Василевський не давав відповіді, але в його публіцистиці не можна знайти жодного слова критики на адресу Ю. Пілсудського та його політики. Знайомі вони були з 1896 р. і, можливо, остання їх зустріч відбулась за тиждень до травневого перевороту, коли Л. Василевський приїхав до нього в Сулеювку, щоб запросити Коменданта на урочисту академію, присвячену М. Пашковській, діячці ППС. Ймовірно, від того дня вони вже ніколи не зустрічалися²⁹⁶.

Після травневого перевороту Л. Василевський отримав пропозицію повернутися до державних справ. У липні 1926 р. міністр внутрішніх справ К. Млодзяновський запропонував йому, за узгодженням з Ю. Пілсудським, посаду директора Політичного департаменту Міністерства внутрішніх справ. Л. Василевський від цієї посади відмовився, погодившись лише увійти до Експертної комісії (разом з Т. Голувком та Г. Лоевенгерцем)²⁹⁷. Комісія мала розробляти заходи, спрямовані на лібералізацію національної політики, між іншим і на проблему шкільної реформи для національних меншин та відродження місцевого самоврядування. Однак якогось відчутного впливу на дії уряду ця комісія не мала²⁹⁸.

Польський дослідник А. Хойновський вважає, що усунення з 1926 р. від політичної діяльності Л. Василевського пов'язане з його дуже радикальними поглядами на міжнаціональні відносини в Польській державі²⁹⁹. До представленого після травневого перевороту 1926 р. проекту керівних принципів, що регулюють ставлення влади до національних меншин, він не мав

²⁹⁶ *Leon Wasilewski*. Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Dziennik podróży po kresach 1927. — S. 311.

²⁹⁷ List L. Wasilewskiego z odmową od 26.VII.1926. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 77, S. 31.

²⁹⁸ *Leon Wasilewski*. Piłsudski jakim go znałem (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — S. 93.

²⁹⁹ *Chojnowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk. — 1979.

жодного відношення³⁰⁰. І. Кедрин-Рудницький вбачав основну причину усунення Л. Василевського від активної політичної діяльності після травневого перевороту в рисах його характеру. Вважав, що властива Л. Василевському делікатність заважала його активній діяльності в польському політичному русі, специфіка якого вимагала «сильніших нервів і твердості характеру»³⁰¹.

З 1930 р. Л. Василевський активно співробітничав з Українським науковим інститутом у Варшаві, організованим завдяки діяльності Олександра Лотоцького³⁰² (з 1933 р. брав участь у роботі цього інституту в рамках Комісії для дослідження польсько-українських питань)³⁰³. У видавничий серії установи 1934 р. вийшла його праця «Українське питання як міжнародна проблема»³⁰⁴. Його слова про те, що завдяки міжнародній кон'юктурі українці зможуть у своїй боротьбі використати «історичну мить» для забезпечення собі кращого майбутнього і що сорокамільйонний український народ знайде своє місце серед суверенних держав³⁰⁵, користувалися визнанням сучасників.

Комісія для дослідження польсько-українських питань була досить численна (кілька десятків членів) й активно працювала³⁰⁶. До керівного грона її в секції історії входили професори

³⁰⁰ *Stoczewska B.* Litwa, Białorus, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. — Kraków, 1998. — S. 34.

³⁰¹ *Кедрин І.* Леон Василевський [Некролог]. — Діло. — 1936 — 12 грудня 1936 р.

³⁰² *Швидкий В.П.* Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890–1939-ті рр.). — К.: Інститут історії України НАН України, 2002.

³⁰³ *Kozak S.* Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie (1930–1939) // *Warszawskie zeszyty uktainoznawcze / Pod red. S. Kozaka.* — № 25–26. — Warszawa, 2008. — S. 15–22.

³⁰⁴ *Wasilewski L.* Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. — Warszawa, 1934.

³⁰⁵ *Ibid.* — S. 142–143.

³⁰⁶ *Пічч лат істніеніа Україніського Інстуту Наукового в Варшаві (13.III.1930–13.III.1935).* — Warszawa. — 1935. — S. 4–22.

Варшавського університету М. Хандельсман, О. Галецький, О. Лотоцький, М. Кордуба³⁰⁷.

Л. Василевський був активним лектором Українського клубу, створеного 1928 р. у Варшаві, який мав свої філії у Кракові, Вільні, Познані і Львові. У 1933/34 рр. викладав у Вищій школі науково-дослідного Інституту Східної Європи у Вільно³⁰⁸.

16 лютого 1932 р. клуб «Прометей» влаштував урочисту академію, присвячену 40-річчю політичної та громадської діяльності Леона Василевського. На ній були присутні не лише члени об'єднання «Прометей», але й представники польського суспільства. Головував на академії проф. Р. Смаль-Стоцький³⁰⁹. Слова подяки ювіляр закінчив відозвою Т. Шевченка «Борітеся — поборете!»³¹⁰.

Останні роки активності на соціалістичній ниві Л. Василевського припадають на кінець 1920-х років. У цей час ППС переживала чергову внутрішню кризу, отримавши невеликий результат після виборів до Сейму, в її лавах намітився розлам. Він вирішив, що саме зараз має «присвятити себе служінню партії»³¹¹. Бере участь у XI конгресі ППС, на якому його обрали до головної ради ППС. У лютому 1934 р. взяв участь у XIII конгресі ППС, на якому був обраний заступником голови

³⁰⁷ Рубльов О.С. Кордуба Мирон Михайлович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наукова думка, 2009. — Т. 5: Кон-Кю. — С. 149.

³⁰⁸ Kornat M. Polska szkoła sowietologiczna. 1930–1939. — Kraków, 2003. — S. 586; Kornat M. Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii // Kwartalnik Historyczny. — R.С. — Z. 3. — 2000. — S. 152–199.

³⁰⁹ Кедрин-Рудницький І. Роман Смаль-Стоцький як політик і дипломат // Збірник на пошану сімдесятиріччя уродин Романа Смаль-Стоцького. — Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1963. — С. 22–54.

³¹⁰ Jubileusz 40-lecia pracy L. Wasilewskiego. — AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 3, S. 35.

³¹¹ Próchnik A. Leon Wasilewski w polskim ruchu socialistycznym. — S. 160.

головної ради ППС, а також членом комісії, яка мала опрацювати програму партії на наступний з'їзд. Програму, розроблену Л. Василевським, було прийнято на з'їзді, який відбувся через декілька тижнів по смерті автора³¹².

Його останній прижиттєво опублікований текст «Про шлях до соціалізму та миру»³¹³ виявився майже ідейним заповітом. Залишаючись соціалістом за своїми політичними поглядами, в цій статті він висловив рішучу віру в перемогу соціалізму, який буде розвиватися і надалі демократичним шляхом.

У цій статті він наголошував, що потрясіння світовою війною, якого зазнав увесь світ, виявило прогнілість пануючих політичних та соціальних відносин і втягнуло весь світ у період кризи. На тлі загальної кризи капіталізму, на його думку, криза увірвалася в усі галузі людського життя та викликала кризу окремих явищ, тісно пов'язаних з суспільним життям. Цілком можливо було в той час говорити про кризу цілої цивілізації. Але з атмосфери загальної кризи та хаосу мусить народитися новий устрій, і це, на його думку, мав бути соціалістичний лад. Банкрутство та розклад самих основ капіталізму не викликало в нього жодних сумнівів.

Однією з причин послаблення соціалістичного руху була, на його думку, перемога комуністичної революції у Росії. Перспектива насильницької соціальної революції у її неймовірно кривавій та жорсткій російській формі разом з усіма ексцесами більшовиків викликала у людства загальний страх. Загроза «роздмухування всесвітньої пожежі» створила сприятливий ґрунт для появи антисоціалістичних та антидемократичних концепцій у всьому світі. Таким чином, більшовизм став не лише фактором, який скрізь послабив соціалістичний рух, але

³¹² *Stoczewska B.* Litwa, Białorus, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. — Krakow, 1998. — S. 31.

³¹³ *Wasilewski L.* O drodze do socjalizmu i pokoju. — Warszawa: Drukarnia Piotr Pyz i S-ka, 1936.

й створив для фашизму готові шаблони наслідування в різних аспектах життя³¹⁴.

Фашистська диктатура, що мала походження переважно з антикапіталістичних основ і не уникала у своїй діяльності соціалістичної фразеології, знаходила підтримку в масах, які панічно боялися насильницької соціальної революції, але страждали від капіталізму. Це дозволяло фашистським диктаторам створювати масові організації, які протидіяли не тільки комуністичній філії московського уряду, на яку перетворився Комінтерн, але й соціал-демократії, навіть самим принципам демократії.

На його думку, фундаментальні розбіжності цілей комунізму і фашизму не виключали їхньої взаємної спорідненості і схожості, коли йшлося про тактику та практичні дії. Схожість ця впливала з одного джерела — примусу і насильства, спільного для обох систем, з принципової антидемократичної орієнтації як фашизму, так і комунізму. «Диктатура однієї партії зводиться скрізь до панування більш чи менш численної групи людей з геніальним, обожнюваним вождем на чолі. Цей гурток, спираючись на значно розширений бюрократично-політичний і військовий апарат, застосовує терор до всіх елементів, які не бажають коритися їх авторитету. Знищивши всі громадянські свободи, змонополізувавши у своїх руках всі засоби впливу на суспільну думку та виховання молоді, знешкодивши в такий спосіб всіляку легальну опозицію, диктатура діє фактично без жодного реального контролю. В країнах диктатури важливість «вождя» — чи то Дуче Муссоліні, чи Фюрер Гітлер, чи «геніальний вождь міжнародного пролетаріату» Сталін — набирає дещо містичного характеру, а ідеологія, яку цей вождь представляє, перетворюється на щось подібне до релігії, проголошеної до наслідування у «святих книгах» вождів (заяви Муссоліні, «Майн Кампф» і промови Гітлера, статті та тези Леніна, інструкції Сталіна)³¹⁵. Відтак, на переконання Л. Василевського, фашизм є тільки породженням, чи то «байструком»

³¹⁴ Ibid. — S. 17.

³¹⁵ Ibid. — S. 21.

світової війни та більшовизму. Фашизм і комунізм схожі, маючи одне й те саме джерело — методи диктатури, примусу та насилля, що являють собою антидемократичну основу³¹⁶.

Він доводив, що традиційний соціалізм, невіддільний від підвалин демократії, продовжує існувати і зміцнює свої позиції в усіх демократичних країнах, отримуючи підтримку — власне на тлі оборони демократії — навіть від тих елементів, які ще вчора з демократією боролися. Констатував, що останнім часом почав спостерігатися значний прогрес соціалістичного руху, що нерозривно пов'язаний із розвитком демократії (як приклад наводив скандинавські країни, Велику Британію, Францію, Іспанію та Бельгію)³¹⁷.

Як справжній соціаліст, він також висловив глибоке переконання, що соціалізм не лише переживе свою кризу, але й отримає остаточну перемогу у всьому світі. «Безсумнівно, від остаточної переваги демократії (навіть у тих державах, в яких антидемократичні тенденції вже досягають піку інтенсивності) розділяє нас можливо ще дуже довготривалий період. Але це не може стримувати посилення всіх сил для підготовки перемоги соціалізму. Боротьба ця буде, безсумнівно, кропітка та жертовна, але це ще не причина для того, щоб відмовитися від неї. Бо тільки в довгій, кропіткій та жертовній боротьбі соціалізм стане загальноулюбленим, глибоко зрозумілим і відчутним завоюванням якнайширших мас, а не ненависним ярмом, накинутим за допомогою кривавого терору “геніального вождя”»³¹⁸.

Помер Л. Василевський 10 грудня 1936 р. від короткотривалої хвороби на 67 році життя у Варшаві.

Леон Василевський залишив по собі колосальну наукову спадщину, яку важко було б охарактеризувати якоюсь однією темою. Так само, вдаючись до характеристики його діяльності, важко поставити один якійсь акцент: ким більше був Леон

³¹⁶ *Leon Wasilewski. Piłsudski jakim go znałem (Ze wstępem Andrzeja Friszke)*. — S. 102.

³¹⁷ *Wasilewski L. O drogę do socializmu i pokoju*. — S. 24.

³¹⁸ *Ibid.* — S. 29.

Василевський — істориком, публіцистом, політиком чи дипломатом? Однак, на наш погляд, темі вивчення національних проблем він був відданим усе своє життя. Завдяки використанню методів різних галузей історичних знань — джерелознавства, етнографії, статистики — він спромігся розширити можливості свого творчого пошуку. Його праці мали справді новаторський характер. Втішним є факт, що останнім часом все частіше можна зустріти ім'я Леона Василевського в науковій літературі, і не лише як батька радянської письменниці Ванди Василевської. Висунуті в його численних працях проблеми та теорії зберігають актуальність і в наш час та вимагають залучення їх до наукового обігу сучасної української історіографії.

Варто зауважити, що все своє життя Л. Василевський залишався насамперед палким польським патріотом. Цьому сприяло родинне виховання, в колі якого відбувалося навчання історії Польщі, традицій і рідної мови.

Від ранньої молодості він звик самостійно і незалежно підвищувати свій інтелектуальний рівень. Можна сказати, що Леон Василевський створив для себе свій власний університет, де професорами були такі яскраві особистості, як Іван Франко і Томаш Масарик.

Українські симпатії Л. Василевського були викликані однією метою — пошуком союзників серед слов'янських народів в антиросійській боротьбі за незалежність рідної Польщі. На думку молодого польського патріота, український народ, як ніякий інший, найбільше підходив на роль такого союзника.

За спогадами сучасників, погляди Леона Василевського на навколишній світ характеризувалися як спокійні та зрілі, а життя складало гармонійну політичну цілісність. Серед думок про нього переважала така, що він є людиною з винятково стійкими переконаннями та послідовністю в діях. Ці риси яскраво ілюструє ставлення Василевського до Польської соціалістичної партії (ППС) та соціалізму в цілому. У своїй програмі ППС поєднувала соціальні та національні гасла, боролася за незалежну Польщу. Ці принципи відповідали ідейним переконанням Л. Василевського. Але головною рисою, яка приваблювала

Л. Василевського в ППС, було те, що соціалізм був одним із засобів для здобуття незалежності Польщі. З листопада 1906 р., слідом за Ю. Пілсудським він прилучився до ППС-революційної фракції, у програмі якої на першому місці стояла незалежність Польщі та приготування до антиросійського національного повстання.

Події, пов'язані з вибухом Першої світової війни, та перспектива відродження Польщі залучили Л. Василевського до течії інтенсивної діяльності Ю. Пілсудського. Він залишався його найближчим соратником від перших днів серпня 1914 р. і до його політичних починань як начальника держави. Устрій майбутньої Польської держави, на думку пілсудчиків, опирався на встановлення федеративного державного устрою в союзі з українцями, литовцями та білорусами.

Не можна забувати про його основну заслугу — створення організаційної структури Міністерства закордонних справ, яке мало працювати у важких, далеких від стабільності умовах. Відпрацьовану ним у деталях концепцію територіальної форми Польської держави, що спиралася на ідеї федерації, Ю. Пілсудський намагався реалізувати в 1919–1920 рр. Уряд Є. Морачевського зайняв виняткове місце серед польських наступних урядів. Л. Василевський і після відставки залишився довіреною особою Ю. Пілсудського, що засвідчувала його особлива роль на Паризькій мирній конференції.

Є в біографії Л. Василевського один суперечливий момент, який і досі викликає негативну реакцію в українському суспільстві: він був членом польської делегації під час підписання Ризького мирного договору 1921 р. і керував роботою територіальної комісії, яка займалася детальною розробкою проекту лінії кордону. Це був період у житті Л. Василевського, коли він впритул займався вирішенням політичних питань. Як свідчать його пізніші публіцистичні праці, сумніви стосовно вирішення проблеми східного кордону Польщі він мав ще при підписанні Ризького миру. До того ж укладення цього договору остаточно поховало ідею федерації, яку обстоював політичний табір Ю. Пілсудського. Перебуваючи в лавах ППС з 1896 р., він був

одним з авторів та розробників програми федерації, але не мав впливу на перебіг практичної політики і був позбавлений права критикувати договір, який сам підписав. На його думку, лінія кордону, який встановлювався за Ризьким мирним договором, цілком задовольнила польську сторону, але остаточно поховала ідею федерації з Україною та Польщею.

1920–1930-ті роки — період у житті Василевського, коли він сконцентрувався на науковій та публіцистичній діяльності, ніяк не пов'язаній ані з політикою, ані з репрезентацією польського уряду на міжнародній арені.

Леон Василевський не лише отримав ще за життя визнання найавторитетнішого знавця в царині вивчення національних проблем, але й зробив надзвичайно вагомий внесок у налагодження польсько-українського діалогу в міжвоєнний період. Завдяки близьким зв'язкам з українцями та україноцентричним поглядам Леон Василевський був у польському суспільстві «білим круком». Під його впливом сформувалося чимало польських публіцистів, що відрізнялися своєрідним ставленням до української проблеми, відмінним від офіційної позиції влади Другої Речі Посполитої.

Розділ II.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ЛЕОНА ВАСИЛЕВСЬКОГО

2.1 Погляди щодо проблем націй та національного розвитку

На початку ХХ ст. однією з найактуальніших проблем суспільної думки стало дослідження національних явищ та рухів, які з'явилися у новітній час і стрімко перетворилися на потужну суспільно-політичну силу. Найпомітнішими в цій царині були праці М. Вебера¹, О. Бауера², К. Реннера³, К. Каутського⁴, які визначали різні напрями вивчення проблем нації та націоналізму. Якщо узагальнити погляди К. Каутського, О. Бауера та К. Реннера про націю, то можна побачити, що вони створили понятійний простір, у межах якого дослідники націй перебувають і досі⁵. Звернення до національної проблематики одночасно з філософами і соціологами багатьох політиків привнесло

¹ *Вебер М.* Политические работы (1895–1919) [пер. с нем. Б.М. Скуратова]. — М.: Праксис, 2003.

² *Бауэр О.* Национальный вопрос и социал-демократия. — СПб., 1909.

³ *Шпрингер Р. (Реннер К.).* Национальная проблема. Борьба национальностей в Австрии. — М.: URSS, Либроком, 2010.

⁴ *Каутский К.* Национальные проблемы. — М.: URSS, Либроком, 2011.

⁵ *Касьянов Г.В.* Теорії нації та націоналізму: Монографія. — К.: Либідь, 1999. — С. 45.

новий аспект — необхідність пов'язати теоретичні розробки національного питання з практичними завданнями⁶.

Проблема національних меншин була надзвичайно актуальною для поліетнічних країн, зокрема, Австро-Угорської та Російської імперій. Теоретичне обґрунтування ідеї національно-персональної автономії стало спробою її врегулювання. Вважається, що першість у цьому належить австрійській соціал-демократії, перед ідеологами якої постало завдання пошуку альтернативного варіанту реорганізації Австро-Угорщини та збереження її як державного організму, результатом якого стала програма «культурно-національної автономії»⁷. Австрійські соціал-демократи вважали, що джерелом і носієм національних прав мають бути не території, а самі нації (національні союзи, утворені на основі добровільної згоди), тобто меншини визнавалися колективними суб'єктами права. Реальні права етнічних груп та національних меншин незалежно від їх чисельності та проживання на певній компактній території могли забезпечуватися лише у випадку, якщо національності, сформовані за межами територіальних союзів, ставали суб'єктом, а не об'єктом права, захищаючи свої національно-культурні, мовні й релігійні інтереси. Один з піонерів цих досліджень — К. Реннер у своїх працях критикував законодавство Австро-Угорської монархії, яке, надаючи громадянам право на збереження національних особливостей і використання рідної мови в навчальних закладах, державному управлінні, громадському житті, визнавало суб'єктами права лише громадян, не забезпечуючи їхньої національної рівноправності. Тому К. Реннер пропонував перейти до іншої побудови держави — федеративної, за якою носієм

⁶ *Кучинская М.Е.* Теоретические взгляды Леона Василевского на проблемы наций, национального развития // Версаль и новая Восточная Европа. — Москва, 1996. — С. 239.

⁷ *Онщенко К.О.* Витоки та перші спроби застосування інституту національної автономії // Держава і право. — К., 2009. — Вип. 44. — С. 708–715.

національних прав ставала нація⁸. З цією метою всі громадяни певної національності, які розрізнено проживали в державі, включалися в національні списки (матрикули). На цій підставі планувалося утворення національних спілок і визнання їх юридичними особами. Вони б мали формувати власні законодавчі органи (національні палати) і виконавчі структури (очолювані національними статс-секретарями). Держава передавала б органам національного самоуправління значну частину функцій, завдяки чому вони могли б організовувати громади, реалізовувати культурні та господарські справи, примусово оподатковувати своїх членів, надавати їм юридичну допомогу, оскаржувати дії держави, які порушували права члена спілки або нації загалом тощо. Ці делеговані повноваження реалізовували б органи національного самоуправління і державної виконавчої влади. Останнім надавалося право контролювати дії органів національної автономії, щоб не допустити перевищення їхньої компетенції. Суперечки між національними спілками і державою планувалося вирішувати через адміністративний суд⁹.

Послідовником К. Реннера став інший австромарксист — О. Бауер, який розглядав проблему національної автономії, виходячи з інтересів пролетаріату і тих юридичних гарантій, які пролетаріат міг надати націям і національним меншинам, якби отримав політичну владу¹⁰. Насамперед, О. Бауер та К. Реннер у своїх проектах майбутньої політики в національному питанні відштовхувались від необхідності визначення понять «нації» та «держави». О. Бауер значну частину своєї праці присвятив саме визначенню понять. Він проаналізував відомі на той час кон-

⁸ Шпрингер Р. (Реннер К.). Национальная проблема. Борьба национальностей в Австрии. — С. 157.

⁹ Оніщенко К.О. Витоки та перші спроби застосування інституту національної автономії. — С. 710–711.

¹⁰ Вилков В.Ю. Теоретико-методологические основы концепции Отто Бауэра // Вісник СевНТУ. Політологія: зб. наук. пр. — Вип. 100. — Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. — С. 146–151; Бауэр О. Национальный вопрос и социал-демократия. — СПб., 1909.

цепції нації, а також історію становлення німецького етносу від найдавніших часів аж до об'єднання в окрему державу. На основі такого аналізу він доводив, що нація створюється на основі спільної культури, тому її історичне коріння сягає прадавніх часів. Бауер наголошував на спадкоємності й безперервності існування нації у різних соціально-економічних формаціях. Така тривалість, на думку автора, забезпечувалась первинною детермінантою нації, якою є національний характер, що на його формування, своєю чергою, впливали різноманітні природні та культурні чинники. Він дійшов висновку про визначальну роль навколишніх умов щодо розвитку такої єдності. Таким чином, спільність національного характеру формувалася не тому, що люди, які входять до нації, були однаковими, а тому, що історичні обставини зробили їх такими¹¹.

Праці австромарксистів розширили предмет досліджень і суттєво вплинули на вивчення проблем національних відносин. Національна ідея стала базовою для нових політичних партій та течій, що з'явилися в цей період. Типовим прикладом може бути Польська соціалістична партія (ППС), яка остаточно сформувалася в 1892 р. Ідея незалежної демократичної республіки (одне з головних положень організаційного Паризького з'їзду), яка взагалі виявилася першою постановкою національного питання в рамках соціалістичної доктрини, означала, що головною метою для керівництва ППС було відродження національної державності¹².

Питання національного розвитку перебували у центрі уваги Леона Василевського упродовж всієї його політичної та

¹¹ Палько О.П. Поняття «нації» в теорії австро-марксизму // «Дні науки філософського факультету — 2011», Міжн.наук.конф. (2011, Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету — 2011», 20–21 квіт. 2011 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. — Ч. 8. — С. 24–26.

¹² Grünberg K. Polskie koncepcje federalistyczne 1864–1918. — Warszawa: Książka i Wiedza, 1971. — S. 125.

наукової кар'єри. Перше його звернення до національної проблематики ще в 90-ті роки XIX ст. було викликане, насамперед, професійною зацікавленістю історика, дослідника етнолінгвістичних процесів у Східній Європі та на східних кресах колишньої Речі Посполитої¹³. У подальшому його дослідження набули більш практичного характеру: він брав участь у виробленні одного з партійних напрямків, яке чітко прослідковується з 1907 р. Таким напрямком була визнана активізація сепаратистської пропаганди й діяльності у Литві, Україні та Білорусі, оскільки в досягненні незалежності Польщі, на думку керівництва ППС, особливу роль повинні були відіграти національні окраїни Російської імперії¹⁴.

Міжвоєнний період виявився найбільш плідним для Л. Василевського як дослідника національних проблем. Найбільше він цінував праці О. Бауера та К. Реннера, на які неодноразово посилався. Багатий практичний досвід та накопичений фактичний матеріал дозволили йому перейти на рівень теоретичних узагальнень.

Визнання багатозначності терміна «нація» було для істориків міжвоєнного періоду аксіомою¹⁵. Усвідомлюючи труднощі у визначенні цього поняття, науковці звертали увагу на різні причини, що лежали у витоків досліджуваного явища. Леон Василевський поділяв поширений тоді загальний погляд, що визначення сутності нації є одним з найскладніших дослідницьких завдань, які ставили перед собою суспільні науки, з огляду на багатозначність терміну «нація» та різні причини, які

¹³ *Василевський Л.* Из культурной жизни мелких народностей // Мир Божий, 1896. — № 1, 3, 5, 6, 9.

¹⁴ *Кучинская М.Е.* Теоретические взгляды Леона Василевского на проблемы наций, национального развития. — С. 240.

¹⁵ *Stoczewska B.* Leona Wasilewskiego analiza podstawowych pojęć z zakresu problematyki narodowościowej // *Myśl polityczna. Od historii do współczesności.* Księga dedykowana Prof. M. Waldenbergowi / Pod red. B. Stoczewskiej i M. Jaskólskiego. — Kraków: Księgarnia akademicka. — S. 414.

є першоосною цього явища. Тим більше, стверджував він, що національна проблематика, без сумніву, стане в наступних десятиріччях питанням «таким само злободенним та пекельним, як питання суспільні», йому щораз більше уваги присвячуватимуть представники різноманітних наукових дисциплін¹⁶. На думку Л. Василевського, національні питання від часів Великої французької революції, кризь усе XIX ст. «виявилися в житті європейських народів чинником першорядного значення», а дозрівання окремих національних питань у XX ст. нав'язало політичній еволюції світу своєрідний відбиток. І ця дійсність характеризується постійною мінливістю та різноманітністю. «Теоретики національного питання, перебуваючи у безперервній гонитві за фактами, тлумачать його та обґрунтовують а posteriori, тим часом вже нові факти, поглиблюючи суть національних явищ, помножують їх різноманітність та багатогранність, весь час показуючи різне обличчя, спростовуючи з такою важкістю вироблені концепції, роблячи їх або застарілими, або ж виявляючи їхню суб'єктивність і тенденційність»¹⁷, — наголошував він.

У неможливості виявлення універсальних ознак поняття «нація» Л. Василевський бачив основну причину дефініційних невдач¹⁸. Окрім того, звертав також увагу на іншу перешкоду, а саме — брак об'єктивізму, властивий шукачам досконалого визначення нації. На його думку, поняття «нація» змінюється залежно від того, хто це поняття формулює¹⁹. Тому, зазвичай, одного значення йому схильні надавати так звані «державні» народи, і зовсім іншого — народи, власної державності позбавлені. Дослідник стверджував, що не лише «та обставина, якого типу національність представляє даний дослідник, накла-

¹⁶ *Wasilewski L. Sprawy narodowosciowe w teorii i w zyciu. — Krakow, 1929. — S. III.*

¹⁷ *Ibid., S. 2.*

¹⁸ *Stoczewska B. Leona Wasilewskiego analiza podstawowych pojęć z zakresu problematyki narodowościowej. — S. 415.*

¹⁹ *Wasilewski L. Sprawy narodowosciowe w teorii i w zyciu. — S. 2.*

дає відбиток на його теорію, але також інтереси його власної національності, його держави нав'язують йому означені переконання». На доказ цієї тези Л. Василевський наводив приклад таких видатних теоретиків національної проблематики, як Отто Бауер чи Арнольд Ван Геннеп, які попри їхню загально визнану неупередженість у підході до вирішення цих питань, не змогли уберегтися від суб'єктивізму, «коли йшлося про французькі або німецько-австрійські інтереси»²⁰.

Представники загарбницьких держав та народів розробляли теорії, що мали, на думку Л. Василевського, характер «націоналістично-загарбницької хтивості» (як приклад наводив німецькі расові теорії чи концепції російських панславистів). Також і представники поневолених народів, які не маючи ще «мінімуму національних досягнень, піддаються силі «суб'єктивного максималізму». Ідеологи цих народів, будучи самі по собі продуктом більшості (його історії, політичних сил та культурних можливостей), спантеличують об'єктивне судження власних дослідників або публіцистів та примушують підпорядковувати факти до згори прийнятих тенденцій»²¹.

Намагаючись сформулювати власне визначення, Василевський стверджував, що, без сумніву, нацією в широкому значенні цього слова можна назвати «численну групу населення спільного походження, що мешкає щільною масою на означеній території, сформовану у всестанове суспільство, яке розмовляє однією мовою, створеною здавна, та має виразну культуру, власні звичаї, спільні історичні традиції, власну державу, а також спільну національну свідомість»²².

Однак, на переконання Л. Василевського, цей комплекс рис, що визначає поняття нації, є принаймні суперечливим і таким, що викликає ряд запитань. По-перше, якби якусь з цих рис не можна було виявити по відношенню до якоїсь певної групи населення, то тоді б ця група не мала б права називатись

²⁰ Ibid. — S. 6.

²¹ Ibid. — S. 6.

²² Ibid. — S. 6.

нацією? І по-друге, для визнання права називатись нацією обов'язковим є наявність всіх цих визначень разом, чи тільки деяких, і якщо деяких, то яких?

Аналізуючи по черзі кожен з наведених рис, він дійшов висновку, що не можна конструювати визначення нації, засновуючи її на таких максималістських критеріях, бо тоді б «значна кількість народів, існування яких не викликає загального сумніву, опинилася б під питанням»²³.

Так, якби б теоретично брати до уваги лише чисельність, то виявиться, що націями є як багатомільйонні, так і менш численні — кількамільйонні, оскільки, за словами Л. Василевського, «тільки етнічним групам, які мають у своїй чисельності менше мільйона або кілька сот тисяч, ми ще схильні відмовляти в назві нація, змінюючи цю назву на інші — населення, рід, плем'я і т.п.»²⁴.

Так само, не можна приймати за остаточну умову для надання якійсь групі назви «нація» визнання культурної своєрідності чи історичної традиції. Якщо визнавати культурну окремішність за необхідний елемент, то виявилось б, — зауважував дослідник, — «що не є нацією швейцарці та бельгійці, чи мешканці північноамериканських держав, тому що їх культура є французька, німецька, англійська чи португальська»²⁵. Одна нація не обов'язково повинна бути з'єднана спільною історичною традицією. Доволі часто окремі частини нації, яка в минулому була поділена, не мають взагалі спільних традицій. Так, наприклад, галицькі українці не мають яскравих козацьких традицій, польські мазури чи сілезці втратили в період історичного поділу загальнопольські традиції. Навіть у кордонах одного народу історичні традиції можуть бути різними в його окремих суспільних прошарках. Подібно до історичного чинника, так само і з іншим важливим елементом — релігійним віросповіданням, яке не може бути визнане за необхідний та

²³ Ibid. — S. 7.

²⁴ Ibid. — S. 7.

²⁵ Ibid. — S. 8.

остаточний елемент в конструюванні поняття нації. Хіба не за ним можна розділити німців, які сповідують як католицизм, так і протестантизм²⁶?

Таким чином, Л. Василевський стверджував, що жодна з ознак, які складають максимальний набір критеріїв нації, не є кінцевою умовою для формулювання цього поняття. Учений наголошував: «Територія та мова — це умови найбільш елементарні для представлення нації. Окрема мова призводить до культурної своєрідності. Територіальна окремість викликає неминучість економічної та політичної окремість. Всі ці риси можуть призвести до його національної окремість, внутрішньої об'єднаності, але остаточно необхідними не є»²⁷. На думку Л. Василевського, таке «максималістське» визнання нації призводить до заперечення існування низки «не викликаючих сумніву націй», а кожна з ознак, якщо брати її окремо, сама по собі не є достатньою²⁸.

Серед виділених рис є натомість одна, яка, за Л. Василевським, «повинна бути присутньою обов'язково, аби дана група населення була нацією». Рисою цією є національна свідомість.

«Без національної свідомості, — писав він, — навіть численна група населення із спільним походженням, що мешкає щільною масою на спільній території (наприклад провансальці), сформована у всестанове суспільство, що розмовляє однією мовою та має спільні історичні традиції і навіть власну державу (як наприклад австрійські німці), не є нацією»²⁹.

Погляд Василевського із виділенням національної свідомості як найбільш важливої умови існування народу не був винятком. На думку Б. Сточевської, можна навіть констатувати, що визначення нації за допомогою наявності національної свідомості

²⁶ Ibid. — S. 9.

²⁷ Wasilewski L. Kwestia żydowska na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. — Lwów: «Zjednoczenie», 1913. — S. 23.

²⁸ Wasilewski L. Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu. — S. 10.

²⁹ Ibid. — S. 10.

було серед дослідників національної проблематики в міжвоєнний період поглядом виразно домінуючим³⁰. Хоча Л. Василевський і визнавав, як більшість сучасних йому дослідників і публіцистів, що єдина риса, яка визначає існування нації є національна свідомість, поняття це глибше не аналізував. Не робив навіть жодної спроби, обмежившись твердженням, що «без національної свідомості навіть найбільш виділена з оточення мовно чи територіально група населення є лише етнографічним матеріалом, який за сприятливих обставин може розвинути у націю»³¹. Постає в цьому місці питання, що саме Л. Василевський розумів під поняттям «сприятливі обставини». Не викликало сумніву, на його думку, що чинником, який перетворює етнографічну масу на націю, є державна організація. Саме завдяки існуванню держави створювалися такі «важливі чинники», як спільна історична традиція, спільна літературна мова і спільна культура. А потім держава ставала головною складовою у формуванні національної свідомості, яка будувала сутність нації. Відсутність держави спричиняла втрату національної свідомості й призводила або до повернення спільноти на стадію «етнографічного матеріалу», або позбавляла її можливості стати нацією в майбутньому. Відсутність власної політичної організації у формі держави — зауважував Л. Василевський — породжує також зникнення еліт, які є головним носієм національної свідомості. Без власної держави представники «сирої етнографічної маси», яким вдавалося піднятися на вищий суспільний та культурний щабель, асимілювалися з особами чи групами пануючої нації. Занепад держави був, на думку Л. Василевського, кінцевою межею розвитку нації: етнографічна маса, яка «не скристалізувалася у власну державу, перетворюється на національну та культурну жертву пануючої національності»³².

³⁰ *Stoczewska B.* Leona Wasilewskiego analiza podstawowych pojęć z zakresu problematyki narodowościowej. — S. 417.

³¹ *Wasilewski L.* Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu. — S. 10.

³² *Ibid.* — S. 12–20.

Л. Василевський мав цікавий погляд на процес формування польської нації. На його думку, наприкінці XVIII ст. польський тип «нації-держави» перебував на шляху становлення і нагадував французький тип в його перехідній формі. Якби не було поділів Речі Посполитої, що перервали її нормальний розвиток, то ще невідомо, як би виглядала сучасна польська нація³³. Василевський виокремлював різні типи «держав-націй». Для французького типу, на його думку, характерною була «поява різних етномовних елементів політично єдиної нації, з'єднаної загальним національним, державним та патріотичним відчуттям»³⁴. Навіть на початку XX ст. національні відносини на території етнічної Литви та Білорусі, на думку Л. Василевського, відрізнялись великою невизначеністю та перехідними рисами. Так, наприклад, поняття «білоруський» мало не національне, а провінційне значення³⁵, тобто національність ототожнювалась з територіальним походженням. У народних масах саме слово «білоруський» як щодо мови, так і територіального походження практично не використовувалось: мову, якою розмовляли в народі, називали «простою», а походження найчастіше визначалося словом «тутейший»³⁶.

Як писав Л. Василевський, наприкінці XVIII ст. «Польща складалася з п'яти окремих етнічних територій, однак політично панував польський елемент. Якщо виникали непорозуміння між окремими частинами населення, вони мали характер або суспільний, або конфесійний»³⁷. «Народні маси (за межами суто польської етнічної території) розмовляли українською, білоруською, литовською, латиською, німецькою, але ж інтелігенція,

³³ Ibid. — S. 3–4.

³⁴ Ibid. — S. 4.

³⁵ Wasilewski L. Litwa i Białorus. Przeszłość — Terazniejszość — Tendencje rozwojowe. — Kraków, 1913. — S. 270.

³⁶ Wasilewski L. Sprawa kresow i mniejszosci narodowych w Polsce. — Warszawa, 1925. — S. 15.

³⁷ Ibid. — S. 57.

яка походила з цих мас, відчувала потяг до всього польського»³⁸. На його думку, всі повстання, що мали місце наприкінці XVIII ст. в ім'я спасіння незалежності Польщі, «мали польський політичний характер, і не мало значення, на якій етнічній території вони відбувалися. Люди різного етнічного походження шли у бій під національними польськими гаслами»³⁹. У XIX ст. національні процеси, які тут мали місце, писав Л. Василевський, загальмувалися або набули зовсім іншого напрямку. Така модель польської «нації-держави» кінця XVIII ст. використовувалась ним і при розгляді проблем асиміляції у східних регіонах Польщі в міжвоєнний період⁴⁰.

Важливе місце займали у Л. Василевського взаємовідносини нації та держави. Розглядаючи державу як один із найважливіших чинників розвитку нації, він не вважав, що із втратою державності процес національного розвитку переривався (на його думку, не викликав сумніву факт існування напередодні Першої світової війни польської, чеської, литовської та ін. націй). Співвідношення цих двох категорій у Василевського відповідало традиції, яка з'явилась ще в часи Французької революції, коли ідея «універсальної імперії», що охоплювала різні народи, була замінена ідеєю «націй-держав»⁴¹. Л. Василевський наголошував, що будь-яка нація життєво потребує власної державності, а її втрата на тривалий час може спричинити процеси, які зведуть націю, повністю або частково, до рівня «сирого етнічного матеріалу»⁴². Такий народ ставав, як уже зазначалося, «національним культурним ґрунтом» для розвитку іншої нації (Л. Василевський наводив приклад сілезьких поляків)⁴³. Чим сильнішою була держава, тим фундаментальніше забезпечува-

³⁸ *Wasilewski L. Sprawy narodowosciowe w teorij i w zyciu.* — S. 7.

³⁹ *Ibid.* — S. 57.

⁴⁰ *Кучинская М.Е. Теоретические взгляды Леона Василевского на проблемы наций, национального развития.* — С. 244.

⁴¹ Там само. — С. 244.

⁴² *Wasilewski L. Sprawy narodowosciowe w teorij i w zyciu.* — S. 11.

⁴³ *Ibid.* — S. 12.

лося державне існування народу та його розвиток. Всі національні рухи (в тому числі у недержавних народів) упродовж усього XIX ст., на думку Л. Василевського, «під впливом демократичних гасел Французької революції мали на меті... в якості цілі, якщо не отримання повної незалежності, то хоча б різних форм державних сурогатів: самоврядування, автономії, федерації і т. ін.»⁴⁴. Згідно з традицією, ідеальне розв'язання національного питання (яке однак, як вважав Василевський, ніколи не буде реалізоване), він вбачав у формулі «одна нація — одна держава»⁴⁵.

2.2 Л. Василевський про національну асиміляцію

Ще одним з питань, якому Л. Василевський надавав особливого значення при дослідженні національних проблем, було питання національної асиміляції.

Василевський був першим польським автором, який зайнявся цим питанням. Він єдиний з польських дослідників того часу звернув увагу на статтю О. Бауера про умови національної асиміляції⁴⁶, а також переклав польською її основні положення. Слід також наголосити, що спочатку Л. Василевський був не стільки першовідкривачем, скільки популяризатором поглядів австрійського теоретика національного питання. Просуваючись слідом за теорією О. Бауера, Василевський сформулював сім основних законів асиміляції, які виглядали наступним чином:

– Насамперед, на асиміляцію впливає чисельність національної меншини. Чим численнішою є меншина, тим слабшим є притягування більшості й навпаки. Значення має також не стільки абсолютна чисельність меншини, скільки співвідно-

⁴⁴ Ibid. — S. 13–14.

⁴⁵ *Wasilewski L. Sklad narodowosciowy panstw europejskich.* — Warszawa, 1933. — S. 7.

⁴⁶ *Василевский Л. (Плохоцкий).* Социализм и национальная ассимиляция. (Письмо из Австрии) // Русское богатство. — Санкт-Петербург, 1912. — № 6. — С. 31–55.

шення кількості меншини з числом мешканців пануючої національності в тій чи іншій місцевості⁴⁷.

– Слідом за кількісним чинником найбільший вплив на асиміляцію має характер розселення. Більш стійкими у цьому протистоянні виявляються «острівці», де переважає селянське населення, допоки ці «острівці» існують більш або менш відокремлено (німецькі колонії у Галичині, хорватські в Австрії)⁴⁸.

– Особливо розвинений характер асиміляції можна спостерігати у випадку розпорошення національної меншини. І навпаки, асиміляція менше там, де меншина складає щільний мовний ареал⁴⁹.

– Чим очевиднішою є відмінність рас, народів, тим важчою є асиміляція. Потужним чинником, який перешкоджає асиміляції, є поєднання расових суперечностей з рівнем культурного розвитку. Найважливішу роль відіграє релігійна різниця. І навпаки, фактором, який сприяє асиміляції, є мовна спорідненість⁵⁰.

– Асиміляція безпосередньо залежить від соціально-класової структури національної меншини. Так, велика буржуазія та великі землевласники зазвичай асимілюються з пануючою нацією. Цей процес відбувається швидко, якщо ці стани входять у тісний контакт з привілейованими прошарками пануючої нації й беруть участь у державному управлінні. Панівні класи асимілюються з поневоленим народом лише тоді, коли його соціальна структура має аналогічні прошарки. У цьому разі відбуваються значні зміни в його мові та культурі. Що ж до пролетаріату, селянства, міщан, то в цих випадках процеси асиміляції відбуваються по-різному. Наприклад, селяни асимілюються лише з селянами. Загалом асиміляція меншини можлива лише тоді, коли у складі більшості є аналогічні стани (з погляду класового становища, професії, кваліфікації, культури). Асиміляція завжди

⁴⁷ Wasilewski L. Sprawy narodowosciowe w teorij i w zyciu. — S 17.

⁴⁸ Ibid. — S. 17.

⁴⁹ Ibid. — S. 18.

⁵⁰ Ibid. — S. 21.

є прагненням до «уподібнення» з аналогічними класами більшості⁵¹.

– Чим численнішою є та чи інша нація, чим вищий рівень культури вона має, тим сильнішим є її вплив на меншини, що мешкають на її території. Якщо ж вона сама створить меншину на чужій території, тим сильнішим буде її спротив асиміляції. Асиміляція має тим більший успіх, чим слабшим і непостійним є збільшення меншини⁵².

Вищенаведені положення можна звести до такого остаточного висновку:

– Всі фактори, які посилюють спілкування меншості з більшістю, полегшують процес асиміляції, водночас обставини, які ускладнюють це спілкування, асиміляцію гальмують⁵³.

Л. Василевський не погоджувався з поглядами О. Бауера на дві речі: національний примус та роль інтелігенції в асиміляційних процесах. Він закидав Бауеру недосить точно проведення кордону між примусом та асиміляцією, яка проходить у спосіб цілковито стихійний та природний⁵⁴. «Не викликає сумніву, що територія стихійної асиміляції звужується щораз більше, коли територія національного примусу безперервно розширюється». Наголошував, що в міру розвитку свідомості має більшість проявів асиміляції переставати мати природний та стихійний характер. Асиміляція починає діяти як національний примус. Вважав також, що О. Бауер недооцінював роль інтелігенції у цих процесах, особливо коли йшлося про національний примус. «Свідома воля одиниць, об'єднана загальним національним почуттям, може загальмувати стихійний процес асиміляції, а також з успіхом протистояти денационалізації»⁵⁵, — зауважував Л. Василевський.

⁵¹ Ibid. — S. 32.

⁵² Ibid. — S. 33.

⁵³ Ibid. — S. 35.

⁵⁴ *Василевский Л. (Плохоцкий)*. Социализм и национальная ассимиляция. (Письмо из Австрии). — С. 55.

⁵⁵ *Wasilewski L.* Sprawy narodowosciowe w teorij i w zyciu. — S. 47.

Цілком оригінальним і самостійним було визначення Василевським чіткого кордону між стихійною асиміляцією та національним примусом, тобто денационалізацією⁵⁶. Свої думки з цього приводу він представив у статті «Асиміляція та денационалізація», де пригадав свою ранішню тезу про те, що проведення «точної демаркаційної лінії поміж стихійною асиміляцією та національним примусом» є завданням надзвичайно важким. Проте він зробив спробу такого розрізнення⁵⁷. Асиміляція була, на його переконання, процесом історичним, зумовленим певними соціологічними законами, у той час, як денационалізація — конкретною політичною дією. Таким чином, асиміляція мала характер спонтанний і природний, водночас денационалізація була системою або методом і носила риси свідомо здійснюваної політики. Стихійні асиміляційні процеси відбувалися здебільшого безболісно, а зовнішній тиск асиміляційного чинника виникав не стільки з свідомої волі політиків, скільки з кількісної переваги пануючої нації, або ж з її економічної чи культурної домінації. Денационалізаторські системи були більш дієвими, якщо використовували об'єктивні умови асиміляції, які існували на даній території. І навпаки, чим менше вони рахувалися з цими умовами, тим ставали менш дієвими⁵⁸.

Оскільки асиміляція завжди була уподібненням особи з пануючою спільнотою, то денационалізація, писав Василевський, «знаходила нечувано важкий доступ до густих щільних мас, спромогаючись денационалізувати (але найчастіше поверхово) тільки інтелігенцію»⁵⁹. Дослідник підкреслював, що система насильницької асиміляції була малоефективною і в сукупності пробуджувала опір приречених на денационалізацію, поглиблюючи їх свідомість, посилюючи організаційно і гартуючи в

⁵⁶ *Stoczewska B.* Leona Wasilewskiego analiza podstawowych pojęć z zakresu problematyki narodowościowej. — S. 422.

⁵⁷ *Wasilewski L.* Asymilacja a denacionalizacja // *Droga*, № 8. — 1926. — S. 18–23.

⁵⁸ *Ibid.* — S. 18.

⁵⁹ *Wasilewski L.* Sprawy narodowościowe w teorij i w zyciu. — S. 31.

боротьбі, що прискорювало дозрівання визвольних тенденцій. Щоправда, варварські денационалізаторські методи були спроможні загальмувати нормальний розвиток людини певної національності, але ніколи не могли знищити ані її саму, ані «зародки її національного відродження, які пізніше, в момент політичних змін раптово дозрівали»⁶⁰.

Прагнучи довести різницю між національним примусом та асиміляцією, Василевський присвятив цим процесам більшу увагу. Так, просуваючись за законами О. Бауера, він сформулював власну концепцію чинників, які впливали на це явище, і проілюстрував її конкретними прикладами⁶¹.

Трактуючи асиміляцію як процес природний та спонтанний, Василевський виділив чотири категорії впливів, яким цей процес підпорядковувався. Це були так звані загальнодемографічні, економічні, культурні та політичні впливи⁶².

Впливи першої категорії зводилися, на думку Василевського, до простої істини: національна група, яка піддається асиміляції, зазвичай складає меншість у даній суспільній верстві (одиниці, або поодинокі колонії, або міські меншини)⁶³.

Впливи економічного характеру сприяють природній асиміляції (наприклад, заїжджих купців, груп ремісників чи робітників, які постійно працюють у даній місцевості, й таких, що перебувають з її мешканцями в повсякденних економічних відносинах). Натомість культурні впливи, твердив Л. Василевський, мають особливе значення щодо одиниць чи суспільних груп, які перебувають на нижчому, ніж більшість, рівні розвитку. В цій галузі, на думку Василевського, виняткову роль відігравав релігійний чинник. Православ'я могло бути потужним русифікаторським чинником, а протестантизм — германізаторським. Власне, саме ці чинники призвели до того, що Римо-

⁶⁰ *Wasilewski L.* Asymilacja, a denacionalizacja. — S. 19.

⁶¹ *Stoczewska B.* Leona Wasilewskiego analiza podstawowych pojęć z zakresu problematyki narodowościowej. — S. 423.

⁶² *Wasilewski L.* Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu. — S. 46.

⁶³ *Ibid.* — S. 46.

католицька церква спричинила, між іншим, спольщення білоруського народу, а Греко-католицька — українізацію частини поляків⁶⁴.

Останню з виділених Василевським категорій впливів становили впливи політичного характеру. Свою позицію він викладав не зовсім ясно, остаточно не з'ясувавши суті цього поняття. Можна лише твердити, що малося на увазі визначення дій держави, які полягали у реалізації конкретної національної політики. Однак у цьому випадку різниця між асиміляцією та денационалізацією нівелювалася. Здається, що Василевський виділив ще одну форму асиміляції — «стихійну політичну асиміляцію», яка втрачала риси спонтанності й природності, але ще не була навмисно реалізованим національним примусом. На думку дослідника, стихійна політична асиміляція найчастіше охоплювала елементи, які представляли найвищий рівень культури, а також ті, які виконували державницькі ролі в період незалежності, не торкаючись натомість широких мас населення, бо вони піддавалися іншим асиміляційним чинникам. Однак, на думку Василевського, успіх асиміляції, яка провадилася під впливом «політичної денационалізаторської системи», не був тривалим, і зазвичай зміна політичної ситуації найчастіше руйнувала її здобутки⁶⁵. Прикладом стихійної асиміляції «в найчистішому вигляді, не заму́тненому жодними зовнішніми чинниками» була, на переконання Василевського, полонізація німецького населення на Спиші, де польський елемент, майже зовсім позбавлений національної свідомості, перебуваючи під впливом урядової мадяризації і культурним натиском словацького духовенства, поглинув розташованих з ним по сусідству німців.

Іншим прикладом стихійної асиміляції могло бути, на думку дослідника, зникнення окремих дрібних національних груп, оточених іншою національною стихією. Так було з нечисленною польською колонізацією, поглинутою корінним українським

⁶⁴ Ibid. — S. 46.

⁶⁵ Ibid. — S. 47.

населенням, чи німецькою колонізацією, асимільованою оточуючим колонію польським населенням. Аналогічним прикладом, твердив Василевський, могли слугувати міста, особливо великі, в яких асиміляційним процесам підлягали дрібні групи національностей, а особливо окремі особи. Міста, незалежно від того, чи розташовані на власній, чи на чужій етнографічній території, асимілювали, якщо не в першому, то в другому поколінні будь-яку прийшлу національність. Наприклад, як писав Василевський: «Трієст італізує прийшлу словенсько-хорватську національність, і, окрім цього, становить міський «італійський острів» на словенській території»⁶⁶. Так само, на його думку, Вільно і Львів, полонізуючи білорусько-литовську чи українську меншість, разом з околицями становили польські островці⁶⁷. Великі європейські міста дуже швидко асимілювали прийшли національності. Часто навіть національні організації, які прагнуть до збереження національності своїх членів через дії відповідних культурних організацій, у протистоянні політичним акціям навряд чи могли загальмувати асиміляційний процес, і зовсім не були спроможними його знищити. На думку Василевського, єдиною ефективною перепорою на шляху просування асиміляції могла бути лише «свідома воля, яка випливає з факту так званого національного відродження». Досягнення певних національних здобутків гальмувало стихійну асиміляцію, а подальші етапи національного відродження могли призвести до цілковитого її зупинення⁶⁸. Починався процес дисиміляції, або «ренесанс» національної свідомості, пробудження і повернення до власної ідентичності. Асиміляція поступалася дисиміляції у тій сфері, в якій даний національний рух здобував перемогу. Як приклад, Василевський наводив той факт, що в період посилення українського руху в 1917–1918 рр. «багато росіян українського походження відчули себе українцями та приєдналися

⁶⁶ Ibid. — S. 42.

⁶⁷ Ibid. — S. 68.

⁶⁸ Ibid. — S. 47.

до боротьби з русифікацією і російським пануванням»⁶⁹. Крім того, відродження, або ж створення власної державності не тільки значно прискорювало процес дисиміляції, але й, навпаки, перетворювало поневолений раніше народ з асимільованого на той, що асимілює. Наприклад, відродження влади Польської держави над кресовими землями призвело, з одного боку, до процесу повернення до польської національності германізованих у період пруського панування поляків, з іншого ж створило для польського елемента нові асиміляторські можливості на східних землях⁷⁰.

Розробляючи проблематику, пов'язану з питаннями національного розвитку, Л. Василевський, однак, не робив спроби глибоких теоретичних розробок. Рефлексія цього типу не була близькою його творчості⁷¹. На його думку, будь-які теоретичні визначення мусили носити допоміжний характер, тому що: «розвиток фактів, динамічний, бурхливий та постійно мінливий... завжди випереджає будь-яку теорію»⁷². Більше, ніж аналіз термінів, чи конструювання визначень, його цікавили конкретні, актуальні для його часу національні питання. Та все ж він не зміг уникнути наведення власної інтерпретації певних засадничих понять та аналізу таких явищ, як асиміляція, дисиміляція й денаціоналізація.

Наприкінці XIX ст. постановка національного питання в рамках соціалістичної доктрини стала базовою для Польської соціалістичної партії (ППС). Завдячуючи своїм ґрунтовним знанням проблем національного розвитку, якому він присвятив більшу частину свого життя, займаючись етнолінгвістичними процесами Східної Європи, Л. Василевський став головним експертом партії з національного питання.

⁶⁹ Ibid. — S. 45.

⁷⁰ *Stoczewska B.* Leona Wasilewskiego analiza podstawowych pojęć z zakresu problematyki narodowościowej. — S. 425.

⁷¹ Ibid. — S. 414.

⁷² *Wasilewski L.* Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu. — S. 2.

Накопичений фактичний матеріал, багатий практичний досвід, вивчення теоретичних праць сучасників, з яких він найбільше цінував О. Бауера та К. Реннера, дозволили йому піднятися у своїх працях до рівня теоретичних узагальнень.

Подаючи власне визначення поняття «нація», Л. Василевський погоджувався з тим, що комплекс рис, що визначають це поняття, викликає ряд запитань. На думку Л. Василевського, єдина риса, яка визначає існування народу, є національна свідомість.

Публіцист висловлював дуже цікаві міркування щодо процесу формування польської нації. Модель польської «нації-держави» кінця XVIII ст. використовувалась Л. Василевським при розгляді проблем асиміляції у східних регіонах Польщі в міжвоєнний період. Розглядаючи державу як один з найважливіших чинників розвитку народу та формування його спільності, він не вважав, що з втратою державності процес національного розвитку переривається.

Істотну частину теоретичних розробок Леона Василевського займають проблеми національної асиміляції. Ключовим висновком щодо умов асиміляції він вважав твердження, що всі фактори, які посилюють спілкування меншості з більшістю, полегшують процес асиміляції, водночас обставини, які ускладнюють це спілкування, асиміляцію гальмують.

Трактуючи асиміляцію як процес природний та спонтанний, Л. Василевський, виділив чотири категорії впливів, яким цей процес підпорядковується. Це були так звані впливи загальнодемографічні, економічні, культурні та політичні.

Для Л. Василевського-дослідника було притаманним блискуче володіння фактами, а також виведення тих чи інших теоретичних узагальнень в практичну площину. Звертаючись до історичної традиції Речі Посполитої, Л. Василевський доводив, що Польща має всі умови для природної асиміляції на східних землях. Методи насилля, на його думку, призведуть до дестабілізації ситуації та спричинять зворотній ефект.

Розділ III.

ЛЕОН ВАСИЛЕВСЬКИЙ ПРО ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

3.1 Етнотопонім «Україна» та етнонім «український»

«Не тільки польська преса, але й польські державні провідники до самого кінця післяверсальської Польщі так і не знали двох речей: яка назва найбільшої у Польщі «національної меншини», і скільки їх»¹. Ця цитата І. Кедрина-Рудницького дуже красномовно свідчить про те, як у міжвоєнний період сприймалися представники української національності польською владою.

На теренах Австро-Угорщини, згідно з переписом населення 1910 р., проживало чотири мільйони сто сімдесят тисяч осіб, які свою національну приналежність визначали стародавнім етнонімом «русин». Саме так століттями називали себе західні українці в повсякденному житті, і саме на цих землях найдовше зберігся історичний етнонім «русин»².

¹ Кедрин І. Життя — події — люди. Спомини і коментарі. — С. 309.

² Ісаєвич Я.Д. Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 1995. — Вип. 2. — С. 12; Сисин Ф. З історії польсько-українських стереотипів // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — К.: Либідь, 1993. — С. 18–22.

1848 р. у Львові була створена «Головна Руська Рада», яка висувала ідею возз'єднання всіх русинів на всіх етнографічних теренах. У 1890 р. в Галичині було засновано Русько-українську радикальну партію³.

На Галичині етнонім «українці» починає поширюватися з кінця XIX ст., коли там відбувається піднесення українського національно-культурного руху. Свого часу цю назву пропитували такі видатні особистості, як Іван Франко, митрополит Андрей Шептицький, Михайло Грушевський. Певний час вживалися паралельні терміни: Русь-Україна, русько-український або українсько-руський. Недарма М. Грушевський назвав свою фундаментальну працю «Історія України-Руси»⁴, а І. Франко написав «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року»⁵. Поступово галичани приймали терміни «Україна», «українець» як своє національне ім'я. «У багатій історичними традиціями Галичині, яка здавна із своїм центром Львовом виступала в ролі другого, після столичного Києва, культурного осередку українського народу, перехід на етнонім «українець» розтягнувся більше ніж на півстоліття»⁶.

Традиційно відомі як «русини», або «рутенці», вони почали переймати назву «українців», що було реакцією на хибний ярлик «малороси», вигаданий для них царатом. Українець — це просто політично свідомий рутенець. «Культурне пробудження українців великою мірою було стимульовано поетичною творчістю Тараса Шевченка, політичне пробудження набрало темпу наприкінці сторіччя. В Австрії, де русини мали більшу культурну та політичну свободу, вони берегли уніатську віру і дуже

³ *Грицак Я.* Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. — К.: Генеза, 1996. — С. 76.

⁴ *Грушевський М.* Історія України-Руси: В. 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 1991.

⁵ *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року. — Львів: друкарня наукового товариства імені Шевченка, 1910.

⁶ *Наконечний Є.* Украдене ім'я: чому русини стали українцями. — Львів, 2001. — С. 132.

повільно переймали назву українець. На зламі сторіч австрійські українці вже організували широкомасштабне шкільництво рідною мовою»⁷.

Написана 1907 р. книжка Л. Цегельського «Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна»?» мала величезний вплив на тогочасне українське суспільство. «Наші закордонні браття в Росії мусіли занехати ім'я «Русь» і «руський», а прийняти ім'я «Україна», аби тим способом відрізнитися від «Руських» (тобто «Москалів»). Ні, ми Галичане не можемо відречися від імені «Русь», «Русин», так як уживають їх в слові і письмі, добре знаємо, що ті слова значать то само, що «Україна» і «український». Ми знаємо, що Русь і Україна то все одно, що то одна і та сама земля, так само як Русини і Українці то один і той же народ»⁸.

Перша світова війна була одним із вирішальних моментів в історії етнотопоніму «Україна» і етноніму «українець». Народ, який опинився по два боки фронту, відчув свою спорідненість та бажання об'єднатися в одній державі. У липні 1915 р. група українських парламентарів Галичини звернулася до австрійського уряду з меморандумом про вживання в урядових актах національної назви «українці» замість «рутенці». У «Меморандумі» йшлося про те, що назва «русини» (точніше її латинська транскрипція «Ruthenes») була прийнята австрійським урядом як національна назва українців, які увійшли до складу Австрійської держави. На цій майже ідентичній з назвою «росіяни» назві довгий час спекулювали галицькі москвофіли, розвиваючи свої теорії про єдність з російським народом. Українські парламентарі наголошували, що в умовах війни з Російською імперією таке ототожнення не є прийнятним, і надалі назва «русини» не може слугувати назвою для українського народу. Всі націо-

⁷ Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. — К.: Основи, 2001. — С. 425.

⁸ Цегельський Л. Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна»? — Львів, 1907. — С. 73.

нально свідомі українці по обидва боки кордону відтепер уживатимуть лише назву «українці»⁹.

1 листопада 1918 р. на теренах колишньої Австрійської імперії постає Західно-Українська Народна Республіка, тим самим стверджуючи для всього оточуючого світу дійсну назву свого народу¹⁰.

Берестейській мирний договір вже офіційно визнав назву держави «Україна». При укладенні Ризького мирного договору в 1921 р. назву «українець» визнано як одну і всенародну, замість таких інших давніх назв: «руські», «русинські», «русько-українські»¹¹.

Внутрішня політика новоствореної польської держави була спрямована на повну інтеграцію українських земель до складу Другої Речі Посполитої. Правлячі кола всіляко намагалися зміцнити «польськість» східних кресів, усуваючи будь-які характерні українські ознаки.

Генеральною тактикою польських асиміляторів була саме війна з етнонімом «українець». Стосовно населення Волині та Полісся твердилося, що там немає ніяких українців, а лише етнографічна маса без певного імені. Висувалась також теза, що термін «українець» був вигаданий австрійцями (або німцями, або росіянами) задля ігнорування Польщі. Натомість пропагувалося вживати терміни «русин», «руські», або ж зовсім нейтральні: «православний», «волиняк», «поліщук», «тутейший»¹².

⁹ *Наконєчний Є.* Украдене ім'я: чому русини стали українцями. — С. 138; *Расевич В.* Меморандум від липня 1915 р. до Австрійського уряду про необхідність вживання національної назви «українець» // *Україна в минулому*: Зб. ст. — 1994. — Вип. 5. — С. 173.

¹⁰ *Литвин М.Р.* Науменко К. Є. Історія ЗУНР. — Львів: Вид-во ОЛП, 1995.

¹¹ *Наконєчний Є.* Украдене ім'я: чому русини стали українцями. — С. 139.

¹² Там само. — С. 143.

В офіційних державних документах міжвоєнної Польщі замість терміна «український» вживався термін «руський», а в дужках «русинські», щоб не плутати з «російський».

Після приєднання Галичини в 1919 р. ця споконвічна українська територія в офіційних документах отримала принизливу назву — «Східна Малополюща» (*Malopońska Wschodnia*), а в повсякденному житті та публіцистиці — «Східні креси» (*Kresy Wschodnie*)¹³. Ці назви завжди викликали обурення у місцевих мешканців-українців.

29 травня 1923 р. кураторією львівського шкільного округу було видано розпорядження про заборону називати «українським» населення Західної України. 5 жовтня 1923 р. цю заборону підтвердило міністерство освіти Польщі¹⁴. Офіційно населення Західної України дістало назву «руське» (*ruski*). Терміни «українець», «український» (*ukraiński*) можна було використовувати тільки в розумінні політичного напрямку. В протесті Наукового товариства імені Шевченка, підписаному К. Студинським і В. Гнатюком, це розпорядження розцінювалось як свавільний і безпрецедентний акт, коли державні власті забороняють народові «уживання його національного імені»¹⁵.

Польська влада вважала, що інтереси Польської держави не дозволяють вживати назву «українець» у межах Польщі, оскільки її визнанням величезні простори країни задалегідь характеризуються як частина території, яка належить чужій державі. На практиці це означало б санкціонувати «збирання українських земель» навколо Радянського Союзу. Виправдовуючи

¹³ *Budurowycz B.* Polska i problem ukraiński w latach 1921–1929 // *Zeszyty Historyczne*. — 1983. — Z. 66. — S. 20.

¹⁴ *Kuczerepa M.* Polityka narodowościowa Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w latach 1919–1939 // *Україна–Польща: важкі питання*. Матеріали II міжнародного семінару істориків. — Варшава, 1998. — С. 31.

¹⁵ *Сливка Ю.Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). — К.: Наукова думка. — 1985. — С. 122.

свої дії, куратор Львівського шкільного округу С. Собінський констатував, що «прийняття польською державною владою терміна «український» було б ніби санкціонуванням зверху української ірреденти, яка прагне до возз'єднання з Радянською Україною за Збручем, було б ніби передрішенням справи, що в тому напрямку піде розвиток політичної орієнтації народних мас, всього українського суспільства»¹⁶.

Проаналізувавши польську пресу міжвоєнного періоду, можна констатувати, що на означення представників української нації вживалися одночасно дві назви — «русин» і «українець». Надання переваги одній з назв мало своє обґрунтування, яке виникало з політичних принципів певної політичної сили. У застосуванні обох назв можна зауважити таку закономірність: якщо представники певної політичної орієнтації визнавали існування українського народу, то частіше вживали назви «українець», «Україна», якщо заперечували право українців на національне існування, а також великого значення надавали традиції, а отже, й давнім назвам, тоді вони схильні були до застосування назви «русин», «Русь». У правих та центристських газетах передусім вживали назву «русин», що означала, головним чином, представника українського суспільства, що проживав у межах Польської держави. Своєю чергою, назву «Українець», писану з великої літери, вживали на означення одного з мешканців Східної України, а назву «українець» з малої літери — на означення члена націоналістичної організації. Ліві, ліберальні та санаційні газети застосовували переважно назву «українець», «український»¹⁷.

За словами І. Кедрина-Рудницького, «польські державні кола і польська преса раз у раз говорили про «співжиття», про «вспулжице», але насправді створювали воєнну атмосферу і продовжували стан війни з 1918 року... вулиці Львова названо

¹⁶ Там само. — С. 123.

¹⁷ *Сойка-Маїталєж Г.* Мовний образ українця в польській міжвоєнній пресі 1918–1939 рр. // Проблеми слов'янознавства. — 2003. — Вип. 53. — С. 155.

ненависними для українців назвами («Львівські дзєці», «Орльонт», «Мончинського» й ін.), вічні паради й маніфестації на честь перемоги над українцями — на очах українців, в українському краю, у частині держави, яку українці замешкували віками компактною більшістю. Край названо образливою для українців абсурдною назвою «Малопольща», наслідуючи російську назву «Малоросія», за весь 20-ти річний період перебування Західної України під Польщею не приведено назви «український»¹⁸.

У березні 1936 р., після так званого періоду «нормалізації» польсько-українських відносин¹⁹, вийшов обіжник Міністерства внутрішніх справ Польщі, в якому можна було вживати термін «український», але залишено у вжитку також термін «руські» й «русинські». Сільські громади дістали право мати на своїх урядових домітках українські вивіски, але повітові старости й місцеві поліціянти дбали, щоби ні одна громада не прийняла

¹⁸ *Кедрин І.* Життя — події — люди. Спомини і коментарі. — С. 247–248.

¹⁹ *Зашикільняк Л.* Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. // *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa.* — Тогуї, 1997. — С. 431–454; *Його ж:* Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939 рр.) // *Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939).* — С. 34–45; *Дашкевич Я.* Шляхи подолання упереджень (перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків) // *Україна–Польща. Історична спадщина і суспільна свідомість.* — Вип. 1. — К., 1993. — С. 23–28; *Кугутяк М.* Українсько-польські стосунки 20–30-х років: від конфронтації до нормалізації // *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.).* — Івано-Франківськ, 1997. — Ч. 1. — С. 18–23; *Кучерена М.* Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919–1939) // *Україна-Польща: важкі питання. Матеріали міжнародного семінару істориків (Варшава, 22–24 травня 1997).* — Варшава: Світовий союз воїнів Армії Крайової, 1998. — С. 11–28.

такої постанови, і щоби ні один вїйт не зважився її перевести чи виконати²⁰.

У тогочасній польській публіцистиці розпочалася полеміка навколо цих етнознавчих термінів, і зрозуміло, що Л. Васи́левський не міг залишатись осторонь цього процесу. «Українець» чи «русин», «український» або «русинський», а може «руські»? — розмірковували публіцисти. Цілковито слушно писав про це Леон Васи́левський, що «в цьому питанні панують у нас великі розбіжності та цілковита плутанина»²¹. Сумніви з цього питання виникали не лише в польському суспільстві, але й у самих українців. Група депутатів Українського клубу під керівництвом Сергія Хруцького 1928 р. виступила з пропозицією щодо офіційної зміни назви «русин» на «українець», але ця ініціатива була сприйнята вороже українськими культурно-освітніми та економічними організаціями, які обґрунтовано доводили, що назва «Русь», «русинські» мають глибоке історичне коріння. А назва «Україна», на їхню думку, була впроваджена Річчю Посполитою й до Люблінської унії вживалася лише до географічного позначення трьох найдаліше висунутих на схід воєводств Польської держави: Київського, Чернігівського та Брацлавського²². Водночас польська влада не поспішала зайняти в цьому питанні чіткої позиції. Проблема назви, що мала значення з точки зору права українців на національне самовизначення, стала однією з ключових проблем польсько-українського порозуміння міжвоєнного періоду²³.

Серед думок, які в тій дискусії висловлювали польські публіцисти та політики, можна виокремити декілька. Найбільш радикально до цього питання ставилися публіцисти з табору

²⁰ *Кедрин І.* Життя — події — люди. Спомини і коментарі. — С. 256–257.

²¹ *Wasilewski L.* Ruski, rusiński czy ukraiński // *Sprawy Narodowościowe*, 1927. — nr. 4. — S. 388.

²² *Feliński M.* *Ukraińcy w Polsce Odrodzonej*. — Warszawa, 1931. — S. 14.

²³ *Leon Wasilewski.* *Drogi porozumienia. Wybór pism*. — S. 41.

національних демократів. Є. Гертих писав, що «назва “українська мова” повинна бути цілком виключена й неприпустима в жодному разі». Ба більше, стверджував, що назві «український» потрібно надати ідеологічного, а не національного забарвлення. На його думку, «при змалюванні руських сепаратистів може бути вживана назва “українець”, але тільки в такому значенні, як “соціаліст”, “комуніст” чи “петлюровець”»²⁴.

Представники поміркованого табору мовознавців та політиків (мовознавець К. Ніч, історик Г. Яблонський) висловлювали думку, що назва «Україна» рано чи пізно переможе, як найбільш живуча та вживана серед безпосередньо зацікавлених, і тому не треба цю справу в поточному моменті прискорювати. «Українець є українцем, бо хоче себе так називати, але той, хто називає його “русином”, не вчиняє жодного злочину, якщо окреслює через це його національну приналежність»²⁵. К. Ніч натомість підкреслював, що «з права кожного народу називати його так або інакше не впливає права бажання прийняття цієї назви іншими. Впровадження цієї української ономастики вимагає часу, і більше того: радикальні зміни щодо цієї справи не відбудуться ані в наш час, ані в наступні кілька поколінь»²⁶.

Найрадикальнішу позицію займали ті політики та публіцисти, які вважали, що назва «русин» повинна бути усунута з польської поточної мови, як образлива для українців (професор І. Бодуен де Куртене, В. Бончковський, Л. Василевський). Мовознавець І. Бодуен де Куртене писав: «На жаль, обмежені та тупі голови не хочуть зрозуміти того, що образа українців є і через те, що постійно та вперто називають їх “русинами”, не бажаючи називати їх так, як самі вони бажають бути названими —

²⁴ *Stoczewska B.* Litwa, Białorus, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. — S. 342.

²⁵ *Leon Wasilewski.* Drogi porozumienia. Wybór pism. — S. 157.

²⁶ *Nitsch K.* O nazwy naszych słowiańskich sąsiadów // *Język Polski.* — 1927. — maj-czerwiec. — S. 69.

“українцями”»²⁷. Інші з публіцистів підкреслювали, що прикметник «руські» серед суспільства давньої Галичини тільки викликає почуття національної образи, в той час, як на територіях колишньої Російської імперії (наприклад на Волині) однозначно збуджує «російські ремінісценції дуже сумнівної користі для польського суспільства та польської культури»²⁸. В. Бончковський вживання «руської» номенклатури назвав «абсурдним та шкідливим». Він стверджував, що термін «Україна» має, насамперед, глибоке національне забарвлення і вкоренилося в українській свідомості ще в другій половині XIX ст., тому поляки повинні поважати волю українського народу²⁹.

Леон Василевський репрезентував погляди найбільш радикального табору. Треба додати, що він був не лише прихильником вживання назви «Україна», але також одним з перших польських публіцистів, які користувалися цією термінологією. Він використав цю назву ще 1912 р. в своїй праці «Україна та справа українська»³⁰, чим викликав критику на свою адресу. Автор рецензії на сторінках «Слов'янського світу» писав: «Єдине, що вражає польського читача: постійне вживання слів “Україна”, “український”, “Україна галицька”, “Україна російська”, замість — “Русь”, “Руські”. ... Немає жодних потреб замінювати вираз “Русь” іншим штучним та незрозумілим для всіх виразом»³¹. Тим часом пізніше сам Л. Василевський у передмові до праці «Українська національна справа в її історич-

²⁷ *Baudouin de Courtenay J.* W kwestii narodowościowej. — Warszawa. — 1926. — S. 25.

²⁸ *Bączkowski W.* Ruski a ukraiński // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». — 1932. — nr. 1. — S. 27.

²⁹ *Bączkowski W.* Kwestia ukraińska, czy kwestia ruska // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». — 1936. — nr. 30. — S. 305.

³⁰ *Płochocki Leon [Wasilewski Leon].* Ukraina i sprawa ukraińska. — Kraków, 1912.

³¹ *Kołodziejczyk E.* Recenzje i sprawozdania // Świat Słowiański. — 1912. — R. VIII, t. I. — S. 48.

ному розвитку»³² так обґрунтував своє ставлення до «української» термінології: «Мушу пояснити використання цих визначень. Термін “малоруський” є (за виключенням мовознавчих праць) насправді не уживаним, так само як і термін “великоруський”, у значенні “російський”. Поміж тим серед українців він трактується як образливий, як наприклад “вассерпольський”, що вживається німцями до польської мови в Сілезії. Вираз “русинські” є дивним створінням, породженням російської цензури, яка намагалася нав’язати польській мові в Королівстві Польському термін “руські” в значенні “російський”»³³.

На заклики К. Ніча не вживати в польській мові термінів «Україна» та «український» він відповів так: «Про те, щоб на всій території Польщі можна було б повернути колишню номенклатуру “Русь”, “русин”, “руські”, разом з їхньою потворою “русинський”, не може бути й мови. Життя сильніше за теорію, хоча б навіть і цілком слухні, та історично обґрунтовані...»³⁴.

Л. Василевський доводив, що назви «Русь» та «Україна» мають глибоке історичне коріння. І хоча насправді назви «Русин», «руськи» з’явилися раніше (їх можна зустріти вже в київських літописах й стосувалися вони всіх східнослов’янських племен), назви «Україна», «український» не є набагато молодшими — від 1180-х рр. Із плином часу, стверджував Л. Василевський, назви «Україна», «український» поширювалися вже сильніше, сприймала їх також і народна поезія, відносячи окреслення «Україна» не лише до прикордонних (окраїнних) земель, але й до цілої країни. В часи козацьких воєн ці назви були вже досить розповсюджені та увійшли до вжитку навіть за кордоном — у Франції та Англії, про що свідчили тогочасні географічні карти. Натомість у тогочасній Польщі більш поширеним було використання слів «Русь», «русин», «руський» як загальних назв, які, щоправда, однаковою мірою відносились як

³² *Wasilewski L.* Ukrainańska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym. — Warszawa, 1925.

³³ *Ibid.* — S. VII.

³⁴ *Wasilewski L.* Ruski, rusiński czy ukraiński. — S. 392.

до Південної, так і до Північно-Західної Русі, обіймаючи, отже, і білоруські території та протиставляючись «Москві», «москалям». Слова «український», «окраїнний» зберегли локальне значення, відносячись до Київщини. Ця номенклатура проіснувала в давній Речі Посполитій, із плином часу набувши диференціації, коли північно-західних русинів усе частіше називали білорусами, а окреслення «русин» стосувалося південної частини цієї території.

На думку Л. Василевського, такий стан справ тримався до першого поділу Речі Посполитої. Одночасно з'явилися також і відмінності. У Галичині термін «русин» тривалий час використовувався обома народностями за обопільною згодою. У Російській імперії натомість назви «Україна», «український» не були вживаними, на державному рівні заборонялися ще у часи Петра I із заміною на «Малоросія», «малоросійський». «У широких масах росіян, — зазначав Л. Василевський, — великої популярності здобули назви “хохол”, “хохлушка”, причому, що цікаво, назви ці, які мали дошкульний характер (протиставлялися назві — “кацап”, що її давали великоросам), увійшли до вжитку самої національності, котру обдарували цими назвами росіяни. Навіть українська інтелігенція нерідко використовувала ці назви. Із часом з'явилося напівгумористичне російське слово “Хохляндія”, що означало територію, на якій мешкає “хохляцька” національність»³⁵.

Л. Василевський уважав, що у другій половині XIX ст. перевага вже надавалася назвам «Україна», «український», які поступово витісняли зневажливі означення, нав'язані російським пануванням та цензурою. Слово «хохол» почало трактуватися як образливе, хоча ще тривалий час перебувало у широкому обігу. «Русин» уживали хіба що тільки щодо населення Холмщини та Підляшшя, а також українських земель, які перебували під владою Австро-Угорщини, і ніколи — стосовно інших територій. Прикметник «руський» означає росіян (великоросів) або вживається для затирання різниці між окремими частинами східної

³⁵ Ibid. — S. 388–389.

гілки слов'ян. Для галицьких українців це мало особливо важливе значення, дозволивши їм відійти від москвофільського табору. Прикметник «руські» (з одним «с») не вживався серед українців Російської імперії.

Л. Василевський доводив, що з розвитком українського національного руху в Росії, а точніше після революції 1905–1907 рр., «українські назви стають звичайними, зникають назви локальні, приймається єдина номенклатура»³⁶. Її почали застосовувати й заднім числом щодо періодів, коли подібні назви на обширі Галичини не вживалися. Наддніпрянська термінологія стає на Західній Україні звичною, викликаючи навіть «певний фанатизм». Уживаючи її, галицькі українці досягають подвійної мети. По-перше, підкреслюючи єдність «південноросійського племені від Сяну до Кавказу», яку проголошувала формула українських націоналістів. По-друге, завдаючи відчутного удару москвофільству, що стояло на ґрунті єдності всіх частин «російського» племені — тобто росіян, українців, білорусів. Галицькі москвофіли, а особливо представники більш поміркованої частини цього табору, залишили собі очікування майбутнього злиття з царською Росією за допомогою різноманітних «вивертів». Не демаскуючись остаточно як росіяни, москвофіли розуміли етимологічний правопис своєрідним «містком» до стовідсоткової російськості. Таку саму послугу надавала їм назва «руський», яка шляхом додавання другого «с» тихцем перетворювалася на «русській»/«російський». Упровадження «української номенклатури» унеможливило таку мімікрію та змусило їх до остаточного задекларування себе: або до російськості, або до українськості.

Використовуючи нову номенклатуру, українці спромоглися, наголошував Л. Василевський, упровадити її також у міжнародні відносини. Перед Першою світовою війною, у повоєнні роки, а також під час Української революції 1917–1921 рр. весь публіцистичний світ призвичаївся називати «русинів» «українцями». Натомість, у Другій Речі Посполитій користуються

³⁶ Ibid. — S. 391.

кількома назвами, що призводить «до цілковитого сум'яття». Мовознавці вживають рідкісну назву «малоруський», у Ризькому трактаті використовується «Україна», а у сеймових мовних законах — «руський» або «русинський». Назви «Україна», «український» дедалі поширюються, водночас простежується тенденція до використання «русин» і «руські» при означенні національної, а назви «українець», «український» — партійної приналежності. На переконання Л. Василевського, стара номенклатура вже втратила сенс свого існування, а давні назви «русин», «руський» уживатимуть хіба що ендеки, адже всі інші елементи польського суспільства поступово переходять до «української номенклатури». «Українська ономастика» увірвалася в життя польської громадськості стихійно. Вона, зазначав Л. Василевський, «жодним польським інтересам не перешкоджає. А відтак сприйняття польським суспільством цієї номенклатури є питанням зовсім нетривалого часу»³⁷.

3.2 Чисельність українського населення в Другій Речі Посполитій

Інша гостра проблема, котра перебувала у центрі польсько-української політичної полеміки та ідеологічної боротьби — чисельність українців у Другій Речі Посполитій³⁸. Кожна зі сторін намагалася довести свою національну перевагу на спірних територіях. Польські політики всіма засобами декларували їх «польськість», аби показати світовому співтовариству, що кількість українців у державі настільки незначна, що можна не звертати уваги на їхні намагання відновити свою державність. Одним з таких засобів для польського політикуму став перепис

³⁷ Ibid. — S. 392

³⁸ Дудяк О. Демографічні та соціальні процеси 1920–1939 рр. у польській спільноті Західної України в українській та польській історіографіїх // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць, 2009. — № 10. — С. 147–164.

населення, який проводився у відновленій Польщі 30 вересня 1921 р.³⁹

Зазвичай програми переписів населення мають охоплювати такі показники структури населення, як рідна (розмовна) мова. Крім того складають статистичні таблиці, в яких зазначені вище показники поєднують з показниками національності, віросповідання, соціально-професійного складу населення та ін. Найчастіше в програму переписів вводять показник рідної мови (мова, засвоєна людиною з колиски) населення, яку вважають однією з головних ознак етнічної приналежності. Ще одним показником, яким користуються найчастіше, є розмовна мова (мова, яку використовують у повсякденному житті). У середовищі українських дослідників демографічних процесів склалася традиція негативного ставлення до цього показника. Це сталося тому, що наприкінці XIX — на початку XX ст. використання показника розмовної мови в переписах населення сприяло фальсифікації етнічної ситуації на частині території, яка входила до складу Австро-Угорщини або Польщі. Оскільки частина українців Галичини в переписах розмовною мовою називала не українську, а польську, то деякі шовіністично налаштовані польські науковці зараховували до складу польської етнічної території значні за площею українські етнічні землі. В програмі австро-угорських переписів населення мовний критерій уперше запроваджено ще 1880 р. Мову населення визначали також усі наступні австро-угорські переписи: 1890, 1900 та 1910 рр. Вони визначали рідну мову населення. Однак формулювання питання про мову було настільки нечітким, що фактично реєстрували розмовну мову, що зовсім не відповідало реальному стану речей. Ще однією суттєвою вадою австро-угорських переписів населення було те, що під час опрацювання їхніх матеріалів не складали таблиць,

³⁹ *Kapralska Ł.* Pluralizm kulturowy i etniczny a odrębność regionalna Kresów południowo-wschodnich w latach 1918–1939. — Kraków: «Nomos», 2000. — S. 96.

які б поєднували різні ознаки (наприклад, мову та віросповідання)⁴⁰.

Взагалі, у польській та українській історіографіях використовуються два підходи до аналізу етнічного складу населення Західної України. У польській історіографії більш поширений підхід, який за основну ознаку етнічної приналежності бере мову⁴¹. Українські дослідники демографічних процесів міжвоєнного періоду у Східній Галичині беруть за основу етнічну приналежність⁴². Зрозуміло, що тільки за цими ознаками неможливо визначити національність. На нашу думку, основним

⁴⁰ Кордуба М. Українська національна територія і кількість українців в Польщі // Календар товариства Просвіта на 1926 р. — Львів, 1925. — С. 57–60; Піх О. Науково-освітня діяльність Мирона Кордуби у Варшаві (1928–1940) // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. — Вип. 5. — С. 184–191.

⁴¹ Krysiński A. Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931 r. / Sprawy narodowościowe. — Warszawa, 1932. — № 4–5. — S. 347–391; Krysiński A. Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce // Sprawy narodowościowe. — Warszawa, 1928. — № 6. — S. 651–707; Siudut G. Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe ludności Małopolski i Lwowa wedle spisu ludności z 1931 r. // Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. — Kraków, 1998. Т. II.

⁴² Кубійович В. Західні українські землі в межах Польщі 1920–1939 рр. // Кубійович В. Наукові праці. Т. 1 / Упор., вступ. стаття проф. О. Шаблія. — Париж–Львів, 1996. — С. 247–265; Його ж: Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.01.1939 // Кубійович В. Наукові праці. Т. 1 / Упор., вступ. стаття проф. О. Шаблія. — Париж–Львів, 1996. — С. 281–194; Огоновський В. Територія і етнічний склад населення // Торжество історичної справедливості. — Львів. — 1968. — С. 409–412; Наулко В. Етнічний склад населення УРСР: Статистико-картографічне дослідження. — К.: Наукова думка. — 1965; Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. — Львов, 1983; Його ж: Населення Західної України за переписом 1931 р. // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 1993. — Вип. 29. — С. 56–65.

критерієм у визначенні цього питання є самосвідомість певної особи, яка свідомо ототожнює себе з певною етнічною групою.

Якщо, наприклад, порівнювати переписи населення, що стосувалися західноукраїнських земель й проводилися відповідно Австро-Угорщиною (1910 р.) та Другою Річчю Посполитою (1921 та 1931 рр.), то особливого підходу вимагають саме результати перепису населення 1921 р. Значною мірою на об'єктивність його даних вплинуло декілька чинників: зменшення кількості населення цих територій унаслідок Першої світової війни; польсько-українське протистояння на міжнародній арені; бойкот перепису 1921 р. найбільш свідомою частиною українців Східної Галичини. Особливе місце займало питання визначення північно-західної межі України, тобто її кордону з Польщею та Білорусією⁴³.

На думку більшості українських науковців, перепис 1921 р. відійшов від принципів, на яких стояли австрійські переписи (австрійські переписи реєстрували рідну мову, а польський перепис — національність, причому кожний громадянин визначав її на власний розсуд), у програмі перепису 1921 р. мовного критерію не було. Так спеціалісти з цього питання дійшли висновку, що даними перепису 1921 р. стосовно з'ясування приналежності до української національної групи користуватися не можна, а зменшення української національної групи в переписі 1921 р. відбулося за рахунок штучного збільшення польської національної групи⁴⁴.

⁴³ *Ajnenkiel A.* Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrane problem // Polska-Ukraina: Trudne pytania. — Warszawa: Karta, 1998. — Т. 1–2. — С. 19; *Kapralska Ł.* Pluralizm kulturowy i etniczny a odrębność regionalna Kresów południowo-wschodnich w latach 1918–1939. — Kraków: «Nomos», 2000. — С. 96.

⁴⁴ *Садовський В.В.* Людність західноукраїнських земель по польському перепису 30 вересня 1921 року // Студії з поля суспільних наук і статистики / Заг. ред. М. Кордуби. — Львів, 1927. — Т. 4. Вип. 1 — С. 23–24.

Один з видатних українських демографів В. Садовський, який до того ж з 1922 по 1925 рр. проживав на території Польщі, а точніше у Львові, висловив свою позицію з цієї проблеми. Він, зокрема, вважав, що через специфічні умови та неналежну організацію перепису у Східній Галичині було отримано результати, які показали меншу чисельність українського населення, ніж у дійсності. Зовсім неприпустимими є дані про поділ населення за національними групами, а найбільш доцільними для визначення міжнаціональних відносин можуть бути дані про поділ за вірою. Найімовірніше, на його думку, національна статистика була сфальсифікована. Зокрема про це міг свідчити той факт, що за даними перепису 1921 р. чисельність українців Галичини майже на 7% була меншою від чисельності греко-католиків, а чисельність поляків — на 11,3% більшою від чисельності римо-католиків, у той час, як дані конфесійної та національної статистики мали б збігатися⁴⁵. Щодо тенденційності проведення перепису, В. Садовський відзначав: «В політичній польській літературі є й була тенденція малювати «східні креси» як край у національному відношенні цілком не скристалізований в цілях виправдання заборчих польських устремлінь на схід. Сю тенденцію перенесено й в переведенне переписів»⁴⁶. Також він згадував той факт, що за переписами єдина українська нація на згаданих теренах була розбита на «тутейших», поліщуків і руських⁴⁷.

Одним з не менш важливих факторів, який вплинув на результати перепису населення 1921 р., як підкреслюють сучасні дослідники, був різний ступінь розвитку національної свідомості українського населення. Національна свідомість є результатом суспільного виховання. Значною мірою на формування національної свідомості впливають також і суспільні чинники. Історично склалося, що в Галичині тривалий час домінуючою

⁴⁵ Там само. — С. 7.

⁴⁶ *Садовський В.В.* Північно-західна Україна в світлі статистики // Літ.-наук. вісн. — Львів, 1924. Ч. 11. С. 156–166; Ч. 12. С. 250–261.

⁴⁷ Там само.

групою у політичному й економічному відношенні були поляки; вони контролювали ключові позиції у політиці та освіті, що сприяло розвитку їх національної свідомості. В той час як українці таких можливостей не мали і часто піддавалися полонізації. Так, наприклад, під час перепису, одна з гмін Львівського повіту вимагала вписання рідної мови — української, а національності — польської⁴⁸. У матеріалах перепису 1921 р. в графі «національність» зустрічаються масові спотворення реального стану національних відносин. Так, у Сокальському повіті Львівського воєводства поляками було записано 3 945 осіб, «русинами» — 1 139 осіб, тоді як греко-католиків нараховувалося 64 674 осіб⁴⁹.

Серед польських публіцистів міжвоєнного періоду Л. Василевський (на відміну від інших визнаних українофілів, таких, як Т. Голувко та В. Бончковський), був, напевно, єдиним, хто приділив зазначеній вище проблематиці найбільше уваги. Він уважав, що першоосновою докладного змалювання національного обличчя будь-якої країни, яка етнографічно нерівномірно заселена, є точне встановлення кількості національних груп у ній. Водночас усвідомлював, що результати державної статистики майже ніколи не задовольняють частину населення, завжди й усюди її звинувачують у тенденційності, яка полягає в такому проведенні перепису населення, аби пануюча національність виявилася переможцем за рахунок інших. Як приклад він наводив досвід польського народу, котрий звинувачував австро-угорську та російську статистику у зменшенні кількості населення саме польської національності. Л. Василевський підкреслював, що «скривджена» національність завжди намагається протиставляти власні цифри урядовій статистиці, не маючи для

⁴⁸ *Krzywicki L. Rozbiór krytyczny wyników spisu z dn. 30 września 1921 r. // Miesięcznik Statystyczny. — Warszawa, 1922. — T. V. Zesz. 6. — S. 24.*

⁴⁹ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie Pierwszego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. Województwo lwowskie. — Warszawa, 1924. — T. XIII. — S. XII, S. 46.*

цього жодних засобів. І хоча для отримання цих цифр зіставляються різні показники (зазвичай порівнюють дані національної статистики з віросповідання, шкільництва, виборчого права), отримані результати досить довільні. На такі роздуми його наштовхнула суттєва різниця щодо обчислення української меншини, котру подавали польські та українські джерела. За офіційною польською статистикою, українська меншина налічувала майже 3,9 млн. осіб⁵⁰. Водночас протилежна сторона подавала значно більшу цифру. Голова Українського парламентського клубу К. Левицький 1927 р. стверджував, що в Польщі мешкає 7 млн. українців⁵¹.

Л. Василевський погоджувався з тим, що результати перепису населення 30 вересня 1921 р. не відповідають справжній чисельності українців у Польщі. Він також наголошував, що жодна з державних національних статистик не може уникнути помилок, і погрішності щодо української меншини надто специфічні. Особливість, на його думку, полягала в досить нестійкій національній свідомості різних частин українського населення. «Там, де національна свідомість уже повністю сформована, загартована у вогні боротьби за незалежність, а також присутні глибокі мовні та культурні відмінності тощо, рідше знайдеться можливість записати певну кількість осіб до невласливої їм національної граfi. Там, де національна свідомість народу невиразна, можливість ця часто просто неминуча»⁵².

Л. Василевський зробив спробу перевірити як офіційну польську статистику, так і цифри, що надавалися українською стороною. Найбільш правдивими йому видавалися дані офіційної статистики стосовно німців, литовців, а також українців у Східній Галичині та на Волині. Щодо польських показників, то він уважав найбільш недосконалыми ті, котрі стосувалися Полісся, польсько-українського та польсько-білоруського погра-

⁵⁰ *Wasilewski L. Istotna liczba Ukraińców w Polsce // Sprawy Narodowościowe, 1927. — Т. 1. — nr. 3. — S. 231.*

⁵¹ *Ibid. — S. 228.*

⁵² *Ibid. — S. 235.*

ничця. Л. Василевський стверджував, що населення цих територій у побуті користується українською мовою, але відносить себе до білоруської національності. Як приклад наводив Брестський, Пінський, Дрогичинський, Кобринський повіти. Наприклад, на Дрогичинщині 40,2% населення зазначили у графі «Національність» — «тутейші», а мову — українську⁵³. Вражала його чимала кількість православних поляків у Новоградському, Білостоцькому повітах та на Поліссі. Л. Василевський констатував, що із фактом заниження кількості українців погоджуються навіть вороже налаштовані до них поляки-націоналісти. Так, наприклад депутат М. Прудзинський не заперечував, що 575 тис. українців увійшли до графі польської національності⁵⁴.

Одночасно цифри, наведені українською стороною, Л. Василевський уважав не зовсім правдоподібними. Як зазначалося вище, насамперед його вражала величезна різниця в показниках, що їх подавала польська та українська статистики — 3–4 млн. осіб.

Проводячи власні розрахунки, він застосував два методи, в основі яких були національний та віресподібний критерії.

У першому випадку Л. Василевський діяв наступним чином. Спочатку підрахував населення восьми воєводств, в яких проживала більшість українського населення: Волинського (880 898), Станіславського (1 348 580), Тернопільського (1 428 520), Львівського (2 376 457), Поліського (828 309), Люблінського (815 103), Краківського (346 012) та Білостоцького (147 095 осіб). Отримавши цифру 8 170 974, він констатував, що якби на цій території не залишилось жодної особи неукраїнської національності, тобто 100% населення складали б українці, у такому разі їх кількість саме й становила б 8 мільйонів. Однак тут поряд з українцями мешкають інші національності, що не заперечують і самі українці: євреї (згідно з польською статистикою — 680 000), німці (50 000), чехи (30 000), росіяни (15 000). Якщо відняти від чисельності всього населення цієї території певну

⁵³ Ibid. — S. 230.

⁵⁴ Ibid. — S. 231.

кількість інших національностей, то виходить 7 696 000 українців разом із поляками та білорусами. Складніше було, на його думку, виокремити з цієї цифри поляків та білорусів. Підрахувавши по окремих спірних повітах кількість білорусів та поляків, навмисно збільшуючи цифри на користь української національності, Л. Василевський дійшов висновку, що поляків та білорусів разом — 3 143 965 осіб. Віднявши цю цифру від 7 696 000, він отримав цифру 4 552 035⁵⁵. Такою, на його думку, і могла б бути максимальна кількість українців у Польщі, якщо брати до уваги графу «Національність».

Також Л. Василевський спробував підрахувати кількість українців, беручи до уваги критерій віросповідання. За офіційною статистикою, православних у Польщі було 2 790 372 особи, греко-католиків — 3 030 604, разом — 5 820 976. Якщо б усі ці православні та греко-католики були українцями, то їх нараховувалося б 5 821 000. Але у цій кількості є й інші православні — білоруси, росіяни, поляки тощо. За офіційними даними, православних білорусів було 1 035 000, росіян — 100 000 осіб. Віднявши від 5 821 000 православних білорусів та росіян, Л. Василевський отримав 4 686 000⁵⁶, тобто кількість українців за критерієм віросповідання. І хоча фінальні показники за національністю та релігією виявилися досить схожими, останню цифру він саме і вважав найдостовірнішою. На його думку, віросповідний критерій був найправдоподібнішим, адже отримані результати можна було вважати об'єктивними навіть щодо населення з менш розвиненим рівнем національної свідомості.

Таким чином, на думку Л. Василевського, у міжвоєнний період на території Польщі проживали 4 686 000 українців. Із цією цифрою погоджується й більшість сучасних українських дослідників⁵⁷. Польські автори подавали дещо інші цифри:

⁵⁵ Ibid. — S. 235.

⁵⁶ Ibid. — 235.

⁵⁷ *Макарчук С.А.* Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. — С. 128.

А. Крисинський — 4 284 391⁵⁸, М. Папержинська-Турек і Е. Кокко — 3 898 431⁵⁹. Але як польські, так і українські історики схиляються до того, що дані Л. Василевського найвірогідніші.

Недостовірність даних національної статистики перепису 1921 р. не викликала сумніву ані у польських, ані в українських дослідників. М. Кордуба⁶⁰, С. Рудницький⁶¹, В. Садовський⁶², В. Кубійович⁶³ наголошували на фальсифікації їхніх мовних та національних рубрик і пропонували визначати національність за критерієм віросповідання. Польські дослідники А. Крисинський⁶⁴, К. Сроковський⁶⁵, Л. Кшивіцький⁶⁶ визнавали, що пере-

⁵⁸ *Krysiński A.* Liczba i rozmieszenie Ukraińców w Polsce // *Sprawy Narodowościowe*, 1928. — № 6. — Warszawa, 1928. — S. 651–707.

⁵⁹ *Papierzyńska-Turek M.* Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. — S. 20; *Koko E.* Wolny z wolnymi. — S. 71.

⁶⁰ *Кордуба М.* Українська національна територія і кількість українців в Польщі. — С. 57–60.

⁶¹ *Рудницький С.* Огляд національної території України // Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? — Львів, 1994. — С. 210–271; *Його ж:* Огляд національної території України // Степан Рудницький (1877–1937). Історія. Геополітика. Географія: в 5-х кн. / Укладач, автор передмови, коментарів, упоряд. відуальн. матер. О. Ковалевська; переклад з нім., чеськ., рос. І. Андрущенко. — К.: Темпора, 2017. — Кн. 2: Геополітика. — С. 287–358.

⁶² *Садовський В.* Людність західно-українських земель по польському перепису 30 вересня 1921 р. // Студії з поля суспільних наук і статистики / Заг. ред. М. Кордуби. — Львів, 1927. — Т. 4. — Вип. 1. — С. 1–50.

⁶³ *Кубійович В.* Західні українські землі в межах Польщі 1920–1939 рр. // Кубійович В. Наукові праці. Т. 1 / упор., вступ. стаття проф. О. Шаблія. — Париж–Львів, 1996. — С. 247–265.

⁶⁴ *Krysiński A.* Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce // *Sprawy Narodowościowe*, 1928. — № 6. — S. 651–707; *Krysiński A.* Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931 r. // *Sprawy Narodowościowe*, 1932. № 4–5. — S. 347–391.

⁶⁵ *Srokowski K.* Sprawa narodowościowa na Kresach Wschodnich. — Kraków, 1924.

⁶⁶ *Krzywicki L.* Rozbiór krytyczny wyników spisu z dnia 30 września 1921 r. // *Miesięcznik Statystyczny*. — Warszawa, 1922. — T. V. — Z. 6. — S. 4–29.

пис 1921 р. завищив кількість поляків на «східних кресах». Л. Василевський піддав сумніву як дані офіційної польської статистики, так і дані української сторони, обґрунтувавши свої власні цифри.

Обмірковуючи національну статистику 1921 р., Л. Василевський стверджував, що на її об'єктивність головним чином впливав низький рівень національної свідомості частини опитуваних. Єдине, на що він не звернув уваги, це той факт, що на результати перепису 1921 р. неабияк вплинула ворожість до нього українського населення (особливо сільського), яке нерідко бойкотувало цей офіційний захід. Так, в окремих повітах Львівського воєводства близько 70% населення ухилилося від перепису. Подеколи польська влада навіть залучала підрозділи збройних сил⁶⁷.

Одним з головних завдань польської національної політики міжвоєнної доби була політика національної асиміляції. Українська меншина, яка була однією з найбільших, мала виглядати в очах всього світу лише як нечисленна етнографічна маса без власного національного імені. Польські політики, здебільшого з політичного табору ендеків, доводили, що українці, внаслідок багатьох чинників політичного, соціального та культурного характеру ще не сформувалися у націю, а українське населення є непідготовленим для того, аби спромогтися на створення власної держави⁶⁸. Більше того, вони стверджували, що населення «східних кресів» має тісні, довготривалі зв'язки з Польщею, яка вважала себе споконвічним господарем західноукраїнських земель. Застосовуючи метод фальсифікації при проведенні перепису населення в 1921 р., свідомо поєднуючи польські та українські етнічні території, польська влада приховувала той факт,

⁶⁷ *Красівський О.* Галичина у першій чверті XX ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. — Львів: Вид-во ЛФУ ФДУ, 2000. — С. 225.

⁶⁸ *Kuczerera M.* Polityka narodowościowa Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w latach 1919–1939. — С. 30.

що велика кількість українського населення опинилася в кордонах іншої національної держави. Більшість польських політичних діячів, науковців та публіцистів намагалися заперечити існування українського народу, його права на власну самостійність та незалежність. Фактично політика польської держави протягом всього міжвоєнного періоду була спрямована на створення мононаціональної держави, що передбачало повну національну асиміляцію українського народу. Одним з нечисленних винятків з цього «ешелону» був Леон Василевський, для якого головним мотивом публіцистичної діяльності завжди був пошук істини.

Проблеми ідентифікації українців у Другій Речі Посполитій займають особливе місце у творчій спадщині Л. Василевського.

У польській публіцистиці міжвоєнного періоду точилася полеміка стосовно назв «Українець», «русин», «український», «русинський», «руські». Л. Василевський не зміг залишатись осторонь цієї полеміки та зайняв місце в найбільш радикальному таборі політиків та публіцистів, які обстоювали проукраїнську позицію. Він був не тільки палким прихильником уживання назви «Україна», «українець», а й одним із перших польських публіцистів, які на практиці користувалися цією термінологією, назвавши одну із своїх праць «Україна й українська справа». Також він подав свою власну теорію походження та розповсюдження назв «Україна» та «українці». Вважав, що недалеким є той час, коли все польське суспільство перейде до «української номенклатури».

Інша гостра проблема польсько-української політичної полеміки — чисельність українців у Другій Речі Посполитій — також знайшла відображення в його творчості. Л. Василевський був єдиним з польських публіцистів, хто приділив цій проблемі найбільше уваги, перевіривши як офіційну польську статистику, так і цифри, надані українською стороною. При проведенні власних розрахунків, він застосував два методи, в основі яких були національний та віросповідний критерії. За його висновками кількість українців у Другій Речі Посполитій становила

4 686 000 осіб. З такою цифрою погоджується сьогодні більшість українських та польських дослідників. Л. Василевський вивів свій власний результат, піддавши сумніву як показники офіційної польської статистики, так і цифри української сторони.

РОЗДІЛ IV.

РОЛЬ ЛЕОНА ВАСИЛЕВСЬКОГО У НАЛАГОДЖЕННІ ПОЛЬСЬКО- УКРАЇНСЬКОГО ДІАЛОГУ

4.1 Проблеми польсько-українського порозуміння

Поразка визвольних змагань та несприятлива міжнародна кон'юнктура призвели до того, що території, заселені українським народом, увійшли до складу кількох інших держав. Близько п'яти мільйонів українців проти власної волі опинилися у відродженій Польській державі¹.

У міжвоєнний період національна політика Польської держави щодо українців характеризувалася невизначеністю, несправедливими і дискримінаційними заходами. Польська політична еліта не розуміла українського народу, не трактувала його як рівноправного політичного партнера, не виконуючи добровільно взятих на себе зобов'язань². Згідно з Версальським мирним договором, який 28 червня 1919 р. уклали США, Великобританія, Франція, Італія, Японія і Польща, польський уряд взяв на себе зобов'язання забезпечити своїм національним меншинам усю повноту політичних і громадянських прав. Статті 109–110 Конституції Польської держави 1921 р. підтверджували правовий статус її національних меншин згідно з нормами

¹ *Kęsik J.* Україńska mniejszość narodowa a II Rzeczpospolita 1918–1939 // *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku.* — Т. XI. — Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001. — S. 277.

² *Томашівський С.* Десять літ українського питання в Польщі. — Львів, 1929. — С. 5.

міжнародного права. Стаття VII Ризького мирного договору передбачала, що українці у Польщі мають право плекати рідну мову, створювати й підтримувати українські школи, розвивати культуру, безперешкодно влаштовувати життя Греко-католицької церкви і вільно виконувати релігійні обряди³.

З огляду на те, що українці опинилися у складі Другої Речі Посполитої всупереч власній волі, Польська держава в очах українського народу виглядала окупантом-загарбником. Вороже ставлення українців підкріплювалося дискримінаційною щодо них національною політикою Варшави. Уряди Другої Речі Посполитої не змогли повністю і конструктивно розв'язати українську проблему, вдаючись до половинчастих заходів і не завжди послідовно втілюючи їх у життя⁴. Дії польської влади не вели до залагодження відносин з українською національною меншиною, а, навпаки, призводили до їх загострення. За несприятливих обставин перебування українців у Польській державі 1918–1939 рр., польсько-український діалог відбувався з величезними труднощами, іноді взагалі припиняючись на деякий час. Однак у цей складний для українців період з'являлися представники польського суспільства, які власним прикладом доводили можливість польсько-українського зближення⁵.

Один із найвидатніших українських публіцистів Іван Кедрин-Рудницький зараховував Леона Василевського до вузького кола так званих «білих круків»⁶. Цим епітетом пильний оглядач

³ *Гетьманчук М.П.* Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). — Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. — С. 235.

⁴ *Adamowicz Z.* Mniejszości narodowe w Polsce // *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku / Pod red. J. Jachymka.* — Lublin: UMCS, 1992. — S. 9–34.

⁵ *Стемпень С.* Поляки й українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу // *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість.* — К.: Либідь, 1993. — С. 211–221.

⁶ *Kedryn I.* Białe kruki // *Kultura*, 1997. — nr. 10. — S. 71.

польської та української політичної арени називав тих поляків, які в міжвоєнний період докладали зусиль для налагодження польсько-українського діалогу та покращення взаємовідносин, а також критично ставилися до національної політики польської влади. Це було ще більш знаменним з огляду на загальні настрої польського суспільства, сформованого під впливом ідеології національної демократії. Беручи участь у публічній дискусії на тему польсько-українських відносин, Л. Василевський спирався на багаторічні дослідження, спостереження та роздуми над розвитком історичних зв'язків польського і українського народів.

У жодній з існуючих польських політичних доктрин першої чверті ХХ ст. не існувало місця для незалежної Української держави. Однак кожна з концепцій обґрунтовувала польські претензії на західноукраїнські землі й відрізнялася одна від одної здебільшого засобами досягнення мети⁷.

Національні демократи (ендеки) визнавали за українцями лише етнографічні відмінності і вважали, що основним

⁷ *Mich W.* Obcy w polskim domu: nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych 1918–1939. — Lublin, 1994; *Śliwa M.* Polska myśl polityczna w I połowie 20 wieku. — Wrocław–Warszawa–Kraków, 1993; *Tomaszewski J.* Kresy Wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku // Polska myśl polityczna XIX i XX wieku / Pod red. W. Wrzezińskiego. — Т. VI. — Wrocław i in.: PAN, 1988. — S. 98–116; *Wapinski R.* Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku. — Gdańsk: Arche, 1997; *Wapinski R.* Świadomość polityczna w Druhej Rzeczypospolitej. — Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1989; *Feldman W.* Dzieje polskiej myśli politycznej 1864–1914. — Warszawa: Instytut Badania Najnowszej Historji Polski, 1933; *Lewandowski J.* Konflikt polsko-ukraiński na tle konfliktów narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w. // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, 1994. — Т. 2. — S. 82–86; *Михальський Ю.* Польські політичні партії та українське питання в Галичині на поч. ХХ ст. (1902–1914). — Львів: Каменяр, 2002; *Юрчук О.* Українське питання у політичній публіцистиці та діяльності польського консерватора Яна Станіслава Лося (1918–1939) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2003. — Вип. VII. — С. 379–388.

завданням Польщі є асиміляція цих нездатних до самостійного державного життя етнографічних груп, що мешкають на її «кресах»⁸. «Інкорпораційна» програма цієї політичної сили ґрунтувалася на традиційній перевазі поляків у економічному, суспільно-політичному і господарському житті над непольськими народами й передбачала поступову колонізацію українського і білоруського населення⁹. Лідери ендеків стверджували, що «відсутність державних традицій і повне підпорядкування російській культурі не відкриває перед російською Україною широкої історичної перспективи і не дає шансів на створення незалежної держави». У питанні західноукраїнських земель ендеки виходили з того, що ця територія, як частина колишньої Австро-Угорщини, має належати Польщі¹⁰. Свої погляди вони аргументували тим, що «галицькі українці ніколи не мали власної національної політики», а «керівники східно-галицького українізму протягом всього часу існування в краї цього політичного напрямку не були нічим іншим, як експозитурою берлінсько-віденського імперіалізму»¹¹. Лідери ендеції повсякчас твердили про відсталість українців та їх нездатність створити власну державу, доводячи, що український національний рух слабкий і тримається лише на ненависті до Польщі. Головний ідеолог цього політичного табору Роман Дмовський вважав, що української нації не існує, а йдеться лише про десятки мільйонів населення, які поділяються на різні територіальні угруповання. Представник молодшої генерації ендеків Єнджей Ґертих допов-

⁸ *Wapiński R.* Endecka koncepcja polityki wschodniej w latach II Rzeczypospolitej // *Studia z dziejów ZSSR i Europy Środkowej*. — Wrocław–Warszawa–Kraków, 1969. — Т. 5. — С. 55–100.

⁹ *Balcerak W.* Koncepcje integracyjne w polskiej polityce zagranicznej (1918–1939) // *Dzieje najnowsze, Rocznik II*. — 1970. — Nr. 1. — С. 33.

¹⁰ *Wapiński R.* Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej // *Słowianie w dziejach Europy*. — Poznań, 1974. — С. 301–308.

¹¹ *Красівський О.Я.* Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. — Львів: Вид-во ЛФУАДУ, 2000. — С. 96.

нював, що українське населення в Польщі — це «згруповане в русинських племенах відгалуження польського народу», яке за умови збереження певної культурної та мовної особливостей необхідно «повернути до польськості». Українців у Польщі молодий ендецький ідеолог зводив до рівня окремих етнографічних груп — гуцулів, лемків, бойків, поліщуків тощо, які нібито не мали нічого спільного з наддніпрянськими українцями й становили «матеріал» для національної асиміляції (полонізації)¹². Партія національних демократів безкомпромісно виступала проти будь-яких проєктів автономії чи інших заходів, які сприяли б національному розвитку українського народу, його мови та культури.

Польські ж соціалісти наголошували на необхідності підтримки поляками постанови незалежної України (щоправда без «кресів»), як своєрідного «санітарного» бар'єру між Польщею і Росією. Тобто, декларативно висуваючи гасло «Вільні з вільними, рівні з рівними!», польські соціалісти, так само як і ендеки, відчували зверхність і польську перевагу над своїм східним сусідом та не вірили в державотворчі спроможності українців. Натомість польські соціалісти пропонували створення на широких федеративних засадах відродженої Речі Посполитої, до складу якої увійшли б польські, литовські, білоруські та українські землі. Забігаючи наперед, зазначимо, що концепція ендеків виявилася більш послідовною й, врешті-решт, взяла гору в національній політиці Другої Речі Посполитої¹³. Польська соціалістична політична думка була на той час єдиним винятком, що підкреслювала, чи взагалі помічала, значення народів, які існували між Польщею та Росією, і серед них найбільшого — українського. Головним експертом ППС з національних питань тривалий час залишався Леон Василевський.

¹² *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — С. 269.

¹³ *Репринцев В.* Україна в польських зовнішньополітичних доктринах // Українська державність у ХХ столітті. Історико-політологічний аналіз. — Київ; Політична думка, 1996. — С. 149–150.

Вперше ідея федерації з'явилася в паризькій програмі Польської соціалістичної партії (ППС). Ухвалений 1892 р. проект програми ППС передбачав боротьбу за незалежність Речі Посполитої, яка буде побудована в майбутньому як держава на широких демократичних засадах, в якій повинна була бути ліквідована економічна нерівноправність. Другий пункт цього документа передбачав «цілковиту рівноправність народів, що входитимуть до складу Речі Посполитої на засадах добровільної федерації»¹⁴. Цей пункт зобов'язував керівництво ППС до опрацювання виразнішої національної програми, головним творцем якої став Л. Василевський. На роль союзників ППС у справі незалежності Польщі найбільше підходили ті політичні сили Росії, які також прагнули отримати державну незалежність. У своїй програмній статті Василевський писав: «Написавши на своєму штандарті вимогу незалежності Польської республіки, ППС необхідно шукати в Росії союзників, які б так само стояли на сепаратистському ґрунті (...) Нашим обов'язком є знайти серед фінів, балтійських німців, естонців, латишів, українців, вірмен та грузинів такі партії або групи, для яких було б прийнятним проголошення нами ідеї політичного сепаратизму»¹⁵. Пропагування співпраці з Україною не було викликане емоційними зв'язками, що з самого початку діяльності Л. Василевського пов'язували його з українським народом, а спиралося лише на цілком раціональні аргументи. У той час він стверджував наступне: «Приглядаючись до внутрішніх стосунків численних національностей, які входять у царство Російське, мусимо визнати, що ніде (окрім, зрозуміло, Польщі) немає такого відповідного ґрунту для пропаганди сепаратистських ідей, як серед українців. Майже двадцятимільйонний народ із своїми особистими етнографічними рисами, не позбавлений певних історичних традицій, повністю пригноблений через русифіка-

¹⁴ Tomicki J. Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948. — Warszawa, 1983. — S. 25.

¹⁵ Wasilewski L. Ukrainofilstwo, sprawa rusińska a socjaliści polscy // Przedświt, 1896. — nr. 10. — S. 3.

торську владу, мусить рано чи пізно зрозуміти, що має повне право на самостійне державне існування»¹⁶.

У своїй подальшій аргументації Л. Василевський звертався до тези, що кожен національний рух проходить певну еволюцію: від висунення мовно-культурних вимог до висунення політичних цілей. Такої еволюції, на думку автора національної програми ППС, треба було чекати також і у випадку з українцями. До того ж Л. Василевський з увагою слідкував та аналізував самостійницькі рефлексії українців, в яких поступово почали з'являтися політичні вимоги. Особливо прихильно він ставився до українських незалежницьких брошур, які мали бути певним симптомом змін, що виникали в політичній свідомості українського народу. Л. Василевський відзначав, як одна за іншою з'являлися брошури: «Україна Irredenta» (1895) Юліана Бачинського¹⁷, «До питання про автономію»¹⁸ (1907) та «Автономія України і соціал-демократія»¹⁹ (1917) Миколи Порша. Про останню писав: «сприймаємо її появу як здоровий симптом пробудження далекоглядних відцентрових прагнень серед українських соціалістів... Тому що подальша праця в цьому напрямку змусить їх неминуче дійти до переконання (...), що ціллю українських соціалістів повинен стати розпад Росії і створення на її уламках зовсім незалежної української держави поруч з іншими незалежними державами, створеними на решті уламків царської держави»²⁰.

У своїй публіцистиці Л. Василевський не обмежувався вивченням розвитку української політичної думки, він також сам

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Бачинський Ю. Україна irredenta. — Берлін: Видавництво української молоді, 1924.

¹⁸ Порш М. До питання про автономію // Літературно-Науковий вісник. — 1907. — Т. XXXIX. — Кн. VIII–IX. — С. 344–359.

¹⁹ Порш М. Автономія України і її соціал-демократія. — [2-е вид.]. — К.: В-во Знання — то сила, 1917.

²⁰ Wasilewski L. O usamodzielnienie Ukrainy // Przedświt. — 1908. — nr. 11. — S. 460.

аргументував і пропагував самостійницькі цілі українців. У написаній ним брошурі «У спільному ярмі», яка являла собою тлумачення політики ППС щодо народів, які перебували у складі Російської імперії, можна знайти наступні слова: «Так само як прагнемо до незалежності Польщі для себе, також прагнемо, щоб і малорусини здобули незалежність для своєї батьківщини, яка з погляду своєї території є цілком спроможною до самостійного політичного існування. Хочемо боротися разом з українцями, аж до відокремлення їх від Росії, а потім кожен у себе вдома сам облаштує все згідно зі своєю власною волею»²¹. Пропагуючи незалежність України, Л. Василевський зауважував недосконалість, на його думку, української національної свідомості, обмеженість та неспроможність верстви інтелігенції, недостатнє розвинення української політичної думки і т.п. Його політична тактика, що пропонувалася в брошурі, здебільшого зводилася до виховної функції та плекання відповідних форм політичної свідомості.

Послаблення Російської та Австро-Угорської імперій, можливий, у результаті Першої світової війни, перегляд карти Європи подали надію на утворення самостійної Польської держави та поставили перед польськими політичними колами питання формування східного кордону майбутньої держави.

Згідно з припущенням Леона Василевського, східний кордон Польщі мав бути визначений Центральними державами. Цей кордон мав би також обумовлювати й майбутні польсько-російські відносини: «Польська держава, утворена в зв'язку з перемогою Центральних держав над Росією, а отже їх коштом, повинна бути оборонним валом, який відбивав би нанівець якомога далі російську експансію на захід. З огляду на це потрібно було б простягнутися якомога далі на схід... Однак, з іншого погляду, польській державі не слід охоплювати таких територій, які б чи то національно, чи то культурно, чи то політично почували себе пов'язаними з Росією і які б, відчу-

²¹ *Płochockij L. [Wasilewski L.]. We wspólnem jarzmie. — London, 1901. — S. 19.*

ваючи потяг до Росії, створювали перешкоди державному організмові Польщі, послаблюючи його внутрішню, і, деякою мірою, виправдовували б реваншистські зазіхання Росії у відповідь»²².

На його думку, у кордони Польщі повинні були увійти землі історичної католицької Литви, католицько-уніатська частина Білорусі, а також, з точки зору стратегічної кон'юнктури, — православні Волинь та Полісся. Здається, що у 1914–1917 рр. Л. Василевський практично відійшов від представлення та пропагування федераційних ідей. Напевно тому, що прекрасно розумів: за тодішніх політичних умов реалізація положень федерації була цілком нереальною. В цій же статті він писав: «Зрозуміло, що самостійна національна держава надала б кожному з цих народів умови незрівнянно сприятливіші. Але ж на даний момент питання литовської, білоруської або української держави не є актуальними. Хто б собі міг уявити, наприклад, литовську державу з двохмільйонним населенням, розташовану поміж Німеччиною, Польщею та Росією? Білоруської держави не уявляє собі навіть найпалкіший політичний фантаст, а українська держава, хоч і існує вже про неї багато брошурово-картографічної літератури, але сьогодні немає ще реальних умов для її реалізації»²³.

Можливість розбудови незалежної суверенної Української держави стала реальністю в 1917–1921 рр., унаслідок повалення царату, Лютневої революції в Росії та послаблення Центральних держав після закінчення війни. У цей період у публіцистиці Л. Василевського знову звучить ідея федерації, в якій незалежна Українська держава була б важливим елементом, та яка б формувала засади майбутнього польсько-українського порозуміння. Однак, слід зазначити, що крім того, що Василевський був ентузіастом розбудови незалежної України, він також реально оцінював шанси українського повстання, і що найважливіше —

²² *Wasilewski L. O wschodnią granicę Państwa Polskiego. — Warszawa, 1917. — S. 12.*

²³ *Ibid. — S. 15.*

створення та існування нової держави²⁴. Публіцист усвідомлював хисткість українських державних структур 1917–1918 рр., зауважуючи: «Українська держава, як самостійний організм, є чимось цілком штучним, породженим далеко не з волі самого українського народу і таким, що не знаходить підтримки в широких його масах»²⁵. «Держава ця є поки що явищем ефемерним, звідусіль оточеним знаками питання. Не має вона ані кордонів, ані вірних собі підданих, а уряд її може утриматись у столиці тільки під охороною іноземних багнетів та зброї. Не має вона ані власної армії, ані власної адміністрації»²⁶. Підтримку слабкої Української держави та приєднання до її розбудови частина тогочасної прогресивної польської інтелігенції сприймала як особливе завдання, яке мало бути виконане з власних інтересів, з огляду на близькість Росії та її реваншистсько-реставраційні устремління. Однак спостереження за дійсним перебігом українських справ схилили Василевського до вельми песимістичних висновків: «Молода українська держава є вогником примарним, вкрай слабким та нікчемним. Все це робить з молоді української республіки щось вже зовсім непевне і нетривале»²⁷.

Несприятлива політична кон'юнктура та недорозвиненість українського національного руху унеможливили реалізацію самостійницьких планів українців, що власне і передбачав реалістичний у своїх політичних прогнозах Л. Василевський²⁸.

²⁴ *Brzechczyn K.* Ukraina w koncepcjach federacyjnych Leona Wasilewskiego // *Zagadnienie rosyjskie. Myślenie o Rosji: oglądy i obrazy spraw rosyjskich.* Praca zbiorowa pod red. M. Bohuna i J. Goćkowskiego. — Kraków: Wydawnictwo i drukarnia «Secesja», 2000. — S. 61.

²⁵ *Wasilewski L.* Tworzenie się narodu ukraińskiego, cz. 1 // *Kultura Polski.* — 1918. — Zesz. XXXV. — S. 524.

²⁶ *Wasilewski L.* Zadania żywiołu polskiego na Ukrainie // *Kultura Polski.* — 1918. — Zesz. XIII. — S. 202.

²⁷ *Brzechczyn K.* Ukraina w koncepcjach federacyjnych Leona Wasilewskiego. — S. 61.

²⁸ *Ibid.* — S. 61.

Слід зазначити, що більшість його політичних прогнозів щодо України справдилися в майбутньому. Наприклад, його роздуми щодо можливої війни в наступні декілька десятиліть, в якій обов'язково буде брати участь Росія. Майбутнє, на його думку, мало б виглядати наступним чином: «Росія, відсунута в своєму розвитку до епохи XIV–XV ст., поставлена в надзвичайно тяжкі умови, позбавлена життєдайних джерел економічної могутності, відкинута на Схід, стиснута з боку Балтики та Чорного моря, завжди знайде сили піднятися... Ця сила, після подолання внутрішніх труднощів, буде намагатися отримати назад хоча б частину того, що втратила у війні. Небезпека з боку Росії для народів і країн, які були раніше в складі Росії, зовсім ніколи не зникне. Буде ця загроза тим серйознішою, чим повільніше й слабше будуть сконсолідовані в незалежні державні організми ті народи, з яких спало російське ярмо». Гарантією та забезпеченим захистом перед очікуваною експансією Росії: «Є створення «ланцюга» з незалежних держав, що огорне щільним фронтом Росію ззовні, в обороні спільних та власних завдань внутрішнього розвитку. Від того, чи вдасться їм створити такий оборонний вал самостійних національно-державних організмів, залежить їх незалежне існування, їх положення в цивілізованому світі»²⁹.

Національною державою з найбільшою територією, кількістю населення та економічним потенціалом була б і незалежна Україна. З тих же самих причин їй найбільше треба було б остерігатися небезпеки з боку Росії: «Не треба забувати, яка велика небезпека загрожуватиме їй з боку великоросів (незважаючи на те, який там лад запанує). Поява незалежної самостійної держави, що відгородить Велику Русь від Чорного моря, відніме її південну житницю, донецькі вугілля та руду разом з іншими багатствами України, є для Великої Росії таким страш-

²⁹ Ibid. — S. 64–65.

ним ударом, що ніколи вона з цим добровільно не погодиться»³⁰.

З точки зору Л. Василевського, загроза з боку Росії має бути достатньою передумовою для польсько-українського порозуміння та взаємодії, тому що причини вірогідного польсько-українського конфлікту будуть набагато слабшими від причин потенційного російсько-українського конфлікту, загроза з боку Росії перекриє її цілком. На прес-конференції 17 грудня 1918 р. Л. Василевський як міністр закордонних справ заявив: «Для держави польської є бажаним, аби розташована з нею у сусідстві українська держава сягала якнайдалі на північ, схід та південь. Тому що це є гарантією антагонізму до неї Росії, яка завжди буде відчувати себе постраждалою з причини її відсунення від Чорного моря та гальмування її експансії в цьому напрямку... Російсько-український антагонізм підштовхне Україну до союзу з Польщею... Антагонізм російсько-український є головним чинником мотивації польсько-українського союзу»³¹.

В одному із своїх нарисів він писав так: «Дивлячись в майбутньому на Україну як самостійний незалежний народ, який відчуває загрозу своєму існуванню з боку Росії, вона може знайти підтримку лише з боку Заходу, а саме з боку Польщі. Ми ж зі свого боку повинні докласти зусиль, аби українці зі всією довірою знаходили у нас підтримку в захисті від загрози зі Сходу»³².

Тим часом наближався надзвичайно драматичний та кривавий період територіальної відбудови Польської держави. Л. Василевський брав активну участь у цих надважливих для цілісності польсько-українських відносин випробуваннях.

³⁰ *Wasilewski L.* Ukraińska Republika Ludowa // *Kultura Polski*. — 1918. — Zesz. VII. — S. 118.

³¹ *Boruta M.* Wolni z wolnymi, równi z równymi: Polska i Polacy o niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej. — Kraków: Arcana, — 2002. — S. 131.

³² *Wasilewski L.* Zadania polskiej polityki narodowościowej // *Droga*. — 1923. — nr. 4. — S. 25.

Події 1918–1921 рр. яскраво засвідчили всю складність українсько-польських суперечностей. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. поховала ідею створення Західно-Української Народної Республіки³³. Однією зі спроб реалізації федераційної програми Ю. Пілсудського стала спільна польсько-українська війна проти більшовиків 1920 р. та укладений 24 квітня 1920 р. між урядами УНР і Польщі Варшавський договір. За його умовами Польща залишала за собою території Східної Галичини і Західної Волині, Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини. Зрозуміло, що умови цього договору ніяк не могли задовольнити як західних українців, так і українців Наддніпрянщини.

У жовтні 1920 р. Польща уклала перемир'я, а згодом, 18 березня 1921 р., Ризький мирний договір з РСФРР і УСРР, за яким українські землі було поділено між Польщею і більшовицькою Росією.

Концепція польсько-української співпраці пережила «випробування Ригою»³⁴. Поляки поступилися українською незалежністю, визнавши 18 березня 1921 р. Радянську Україну як самостійну державу, взамін чого отримали, окрім Галичини (Східна Галичина була анексована Польщею після рішення Ради послів Антанти 15 березня 1923 р.), Холмщину з Підляшшям та західні частини Волині й Полісся.

За спогадами сучасників, Л. Василевський у період переговорів у Ризі був проти підписання з більшовикам мирного договору. Дійсна причина того, чому Ю. Пілсудський дав згоду на перекреслення у Ризькому мировому договорі своєї федераційної концепції і прийняв концепцію польського націоналістичного табору, для його оточення була незрозумілою. Але в колах «пілсудчиків» ширилася думка, що Ю. Пілсудський вважав Ризький договір епізодом, який триватиме недовго, бо

³³ *Лутвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998.

³⁴ *Bruski J.* Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukrainkiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924). — Kraków: Arcana, 2000. — S. 153–165.

«Польща неодмінно прийде до нової війни проти Советів. Ю. Пілсудський вбачав у Ризькому договорі «перепочинок» для Польщі. Насправді ж той договір став «перепочинком» для Москви, яка приготувалася для підпорядкування собі Польщі, що прийшло під час і після Другої світової війни»³⁵.

На думку В. Комара Ю. Пілсудський під час підписання «Мирного трактату між Польщею й Радянською Росією та Україною» робив вигляд, що перебіг переговорів у Ризі його не цікавить. Однак саме тоді він переживав особисту драму. Комендант, як його називали поляки, розумів, що не здійснилася мрія його життя. Це помічали люди з його оточення, зокрема співробітник Історичного бюро Генерального штабу Польщі, а згодом Міністерства релігійних визнань і освіти А. Кавалковський. У своїх спогадах він згодом констатував, що, підписуючи Ризький договір, поляки підготували собі поразку 1939 р.³⁶

Василевський мав надію, що період непорозумінь між поляками та українцями колись неодмінно скінчиться: «Серед українців рано чи пізно знайдуться елементи, які переживши нинішню антипольську нестямність, також захочуть замислитися над встановленням добросусідських відносин, на підставі безпосереднього порозуміння та взаємних поступок»³⁷. Причини непорозумінь Л. Василевський вбачав у концентрації конфлікту на відносно локальній території Східної Галичини та в неможливості самостійного розв'язання цього конфлікту виключно поляками та українцями, без втручання інших народів. Фундаментом порозуміння мала бути суверенність обох сторін: «коли питання взаємовідносин поляків і українців візьмуть у свої руки два незалежні народи, внаслідок чого взаємні відносини поляків і українців повинні налагодитися на підставі угоди не двох

³⁵ Кедрин І. Життя — події — люди. Спомини і коментарі. — С. 136–137.

³⁶ Комар В.Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — С. 92.

³⁷ Wasilewski L. Tworzenie się narodu ukraińskiego, cz. 1. — S. 525.

частин населення, що б'ються на ножах одна з одною, а лише угоди між легітимними варшавським та київським урядами»³⁸.

Майбутнє порозуміння, на його думку, повинно ґрунтуватися на розмежуванні територій, на яких мешкають поляки та українці, а також на гарантії прав національних меншин: польської в Україні, та української в Польщі. Як твердив Василевський: «в основі одностайного сусідського існування перебуває з одного боку — аби змішана зона в кожному з цих державних організацій була б якомога меншою, з іншого ж — щоб як українці в Польщі, так і поляки в Україні якнайменше відчували ізоляцію від національної держави»³⁹. Л. Василевський пропонував створення польсько-української змішаної комісії, яка б могла вивчати локальні умови і знайомитися з окремою ситуацією місцевого населення. Потім центральні інституції обох народів повинні були б визначити спільний кордон. Л. Василевський сформулював ряд критеріїв, згідно з якими розмежувальна комісія ухвалювала б рішення. Серед них: глобальні інтереси Польщі та України, сукупність суспільних, демографічних, культурних, економічних, стратегічних відносин; інтереси всього населення даного регіону; інтерес меншості, якщо рішення на користь більшості примусово порушить її інтереси⁴⁰.

У розв'язанні особливо заплутаних проблем Василевський припускав можливість створення польсько-українського кондомініуму, що цілком відповідало його федераційній концепції. При прийнятті певних конкретних рішень, напевно, виникла б колізія критеріїв. Василевський, на жаль, не давав ясної відповіді, який з критеріїв є найважливішим і який слід враховувати в першу чергу. З об'єктивних історичних причин,

³⁸ *Wasilewski L.* W sprawie rozwiązania kwestii polsko-ukraińskiej // *Kultura Polski*. — 1918. — Zesz. IV. — S. 49.

³⁹ *Ibid.* — S. 49.

⁴⁰ *Brzechczyn K.* Ukraina w koncepcjach federacyjnych Leona Wasilewskiego. — S. 67.

втілення в життя пропозицій Л. Василевського не мало жодних перспектив на реалізацію⁴¹.

Тривалий досвід взаємних стосунків поляків та українців є, на жаль, здебільшого історією жорстоких конфліктів. Історія свідчить, що періоди спільного існування виявлялися для обох народів захистом, який дозволяв зберегти своє місце в цій частині Європи. Затяжні польсько-українські сутички мали катастрофічні наслідки для обох народів, а також були однією з вирішальних причин втрати на тривалий час державної самостійності обох народів⁴².

4.2 Національна політика Другої Речі Посполитої в оцінці Л. Василевського

У міжвоєнний період національна політика Другої Речі Посполитої продовжувала коливатися навколо двох програм — національної асиміляції, пропегованої табором національної демократії (ендеків), яка проголошувала, що роль суверена в незалежній державі повинен виконувати польський народ, а також програми державної асиміляції, яка взамін на лояльність держави схильна була надати національним меншинам, що мешкали в Польщі, значну культурну та національну автономію⁴³. Національна асиміляція корінного населення у польському середовищі здійснювалася методами економічної, політичної,

⁴¹ Ibid. — S. 68.

⁴² *Айненкель А.* Політика Польщі стосовно українців у міжвоєнний період // *Ї: Волинь 1943. Боротьба за землю /* Ред. Ісаєвич Я., Расевич В. — Львів, 2003. — № 28. — С. 57–77; *Ajnenkiel A.* Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrane problem // *Polska-Ukraina: Trudne pytania.* — Warszawa: Karta, 1998. — Т. 1–2. — С. 11–28.

⁴³ *Репринцев В.* Україна в польських зовнішньополітичних доктринах. — С. 149.

ідеологічної і культурно-освітньої дискримінації українців⁴⁴. Табір ендеків здійснював шовіністичну політику ополячення Східної Галичини і Західної Волині послідовно і безкомпромісно, за допомогою жорстких репресій та переслідувань. «Польща для поляків!» — було основним гаслом цього політичного табору.

Маючи на меті побудову держави лише для польської нації, теоретики і практики ендеції боролися з усім, що суперечило їхнім планам. Цій меті було підпорядковане завдання повної колонізації української меншини. На практиці національні демократи виходили з того, що єдиною державною мовою може бути виключно польська, а державним навчальним закладом — польськомовний⁴⁵. Українські культурно-освітні та господарські установи могли створюватися лише власними силами. Рівність перед законом усіх жителів держави, проголошена в Конституції, стосувалася лише лояльних до держави громадян. Шляхом зміни національної структури та впливу польської культури планувалося досягти асиміляції українців. Обґрунтовуючи необхідність асиміляції слов'янських народів, лідер національної демократії С. Грабський стверджував, що Польща повинна стати національною державою, оскільки з федеративним устроєм вона проіснує не більше кількох десятків років⁴⁶.

Прихильниками концепції державної асиміляції були політики та публіцисти, пов'язані з політичним табором, зібраним навколо Ю. Пілсудського⁴⁷. Ця концепція також відома в

⁴⁴ *Алексієвець Л.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926. — С. 337–338.

⁴⁵ *Kuczerępa M.* Polityka narodowościowa Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w latach 1919–1939. — С. 31–32.

⁴⁶ *Grabski S.* Narod i państwo. — Lwow, 1922. — S. 9–10.

⁴⁷ *Баран З.А.* Нові аспекти зовнішньої політики міжвоєнної Польщі: міжморська концепція // Вісник Львівського університету. — Львів, 1996. — С. 81–90.

науковій літературі як «прометеїстська»⁴⁸. У 1921–1922 рр. у соціалістичних колах вона природно замінила застарілу федераційну концепцію. Прометейська ідея народилася на початку 1920-х років серед еміграційних еліт поневолених Росією націй. У центрі була концепція співпраці поневолених націй СРСР з Польщею заради боротьби за політичну незалежність. Прометейська програма була продовженням нереалізованої федераційної концепції Ю. Пілсудського⁴⁹. Вона передбачала допомогу східним сусідам, а також всім народам, поневоленим тепер вже Радянською Росією, у створенні незалежних держав, але ж не зачіпаючи кордонів Другої Речі Посполитої. «Польський прометеїзм — це комплекс ідейних інтересів польської політичної думки, що переймається проблемою визволення поневолених народів на Сході і особливо в Росії (СРСР)»⁵⁰, — писав В. Бончковський, палкий пропагандист ідей «прометеїзму». Однак Західну Україну прихильники цього табору вважали споконвічною польською територією, хоча і визнавали, що тут проживає українське населення. Цій концепції була властива принципова суперечність: з одного боку, вона виступала на підтримку самостійної України, а з іншого — знищувала для України всі шанси на самостійність. Ця концепція так і залишилася політичним проектом, не знайшовши втілення у реальному житті, і взагалі — національна політика майже всіх урядів Другої Речі Посполитої була постійним пошуком компромісу між двома вищезгаданими концепціями та реаліями, в яких довелося функціонувати цій державі⁵¹.

⁴⁸ *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011.

⁴⁹ *Корнат М.* Прометеїзм — польська візія перебудови Східної Європи (1921–1939) // Україна Модерна. — 2010. — № 6 (17). — С. 45.

⁵⁰ *Bączkowski W.* Grunwald czy Piławce? — Warszawa, 1938. — S. 25.

⁵¹ *Баран З.А.* Українське питання в політиці польських партій міжвоєнного періоду (1918–1939) // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 1995. — Вип. 30. — С. 62–68.

Говорячи про Л. Василевського як про справжнього «українофіла» в міжвоєнній Польщі, не можна не зупинитись на «прометеїстському русі»⁵². Адже він не тільки був прихильником ідеї прометеїзму, але й виступав у ролі одного з її теоретиків та пропагандистів. Творці прометеїзму виходили з припущення, що визвольні прагнення поневолених націй Російської імперії, а потім і совєтської, можна використати на користь Польщі. Л. Василевський відверто писав про це: «Географічне положення Польщі наперед визначає вектор її зовнішньої політики. Розміщена між двома ворожими до неї державами [СРСР та Німеччиною], позбавлена безпосереднього доступу до портів Балтійського, Чорного й Адріатичного морів, Польща мусить спертися на цілу систему політичних союзів, які б компенсували те, чого позбавило [її] невідале географічне положення»⁵³.

Подальший розвиток концепція прометеїзму дістала в організації «Прометей», створеній наприкінці 1925 р. в Парижі одним з адептів національної політики «табору пілсудчиків» Т. Голувком⁵⁴. Організація «Прометей» координувала так звану прометеїстську акцію, мала на меті відірвати від більшовицької Росії території з неросійським населенням та утворити там

⁵² *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — С. 117–135; *Симонова Т.М.* Прометеизм во внешней политике Польши. 1919–1924 // Новая и новейшая история. — 2002. — № 4. — С. 47–64; *Корнат М.* Прометеїзм — польська візія перебудови Східної Європи (1921–1939) // Україна Модерна. — 2020. — № 6 (17). — С. 44–53.

⁵³ *Old Fellow [Wasilewski L.]*. Drogi rozwoju polskiej polityki zagranicznej // Droga, 1923. — Nr. 5. — S. 3.

⁵⁴ *Wershler I.* Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołówko: Życie i działalność. — Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984; *Madera A.* Prometeizm i polityka etniczna wobec narodów słowiańskich w poglądach i działalności Tadeusza Hołówki // Europa Środkowo-Wschodnia w polskiej muśli politycznej / Pod red. M. Dymarskiego, J. Juchnowskiego. — Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. — S. 53–102; *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — С. 125.

демократичні держави. «Піلسудчики» опосередковано патрунували ті організації й інституції, що перебували у сфері впливів «Прометей» — Інститут досліджень національної політики (ініціатором створення був Т. Голувко, Л. Василевський очолював його з 1931 р.), Науково-дослідний інститут Східної Європи у Вільно (створений 1930р.), Східний інститут у Варшаві (створений 1926 р.), Український науковий інститут у Варшаві (заснований 1930 р., очолюваний О. Лотоцьким), Польсько-українське товариство (засноване 1933 р., очолюване С. Стемповським), журнал «Польсько-український бюлетень» («Biuletyn polsko-ukraiński»). Водночас «піلسудчики» допомагали й політичним емігрантам з країн, які увійшли в статусі республік до Росії. Прихильники «прометейської ідеї» відводили Польщі особливу роль — у разі перемоги над більшовицькою Росією вона мала очолити ті держави, що постануть на руїнах СРСР, допомогти їм у формуванні державності⁵⁵. Планувалося, що потенційні держави утворять єдину федерацію, провідні позиції в якій займатиме Друга Річ Посполита⁵⁶. Автори доктрини відводили для України в цій федераційній програмі важливу роль⁵⁷.

У 1928 р. керівництво прометеївським рухом перейшло до Експозитури № 2 Другого відділу Генерального штабу Польщі, яка була створена спеціально для консолідування зусиль розрізнених еміграційних осередків у антирадянському напрямку. У Варшаві було створено клуб «Прометей» та організаційний комітет, до складу якого увійшли представники емігрантів з України, Азербайджану, Грузії, Криму, Кубані, Північного Кав-

⁵⁵ *Madera A.* Prometeizm i polityka etniczna wobec narodów słowiańskich w poglądach i działalności Tadeusza Hołównki. — S. 92.

⁵⁶ *Репринцев В.* Україна в польських зовнішньополітичних доктринах. — С. 152.

⁵⁷ *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 pp.). — С. 128; *Piotrkiewicz T.* Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach pilsudczyzny 1926–1930. — Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1981.

казу, Туркестану та тюрко-татарських народів з-над Волги і з Криму⁵⁸.

Завданням клубу мало бути культурне і товариське зближення народів, поневолених більшовицькою Росією. Всі ці нації Сходу Європи (умовно кажучи) мали спільні погляди й спільні прагнення та відчували потребу єднання. Був створений Комітет клубу, статут, який затвердила польська влада. Статут «Прометею» створював широкі можливості праці, що дозволяло клубові користуватися всіма правами, належними юридичній особі: володіти й торгувати рухомим та нерухомим майном, організовувати концерти, вистави, екскурсії, засновувати школи, читальні, бібліотеки, добротинні товариства, видавництва, відкривати інформаційні бюро⁵⁹. До комітету не приєдналися представники російської еміграції, яка не визнавала права названих народів на незалежність, узурпуючи собі право репрезентувати усіх вихідців з колишньої Росії.

Перші організаційні збори відбулися 7 грудня 1928 р. у Варшаві. Було обрано управу клубу, до якої згідно зі статутом увійшли представники усіх названих націй. Головою клубу став український мовознавець, політичний діяч та дипломат Р. Смаль-Стоцький, який обіймав цю посаду до кінця існування клубу «Прометей»⁶⁰.

Основною формою діяльності було зібрання членів клубу і гостей, на якому передбачалася доповідь на обрану тему. У жовтні 1929 р. з першою доповіддю виступив проф. О. Лотоцький, який говорив про підстави української державної політики. Протягом 1929–1930-х рр. було заслухано доповіді членів клубу про національно-визвольні рухи народів Кубані, Азербайджану, Криму і т.п., що красномовно свідчить про діяльність установи — обговорення проблеми повернення на батьківщину

⁵⁸ *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — С. 155.

⁵⁹ Там само. — С. 156.

⁶⁰ Там само. — С. 155.

й побудови власної національної держави. Серед почесних членів організації був і Л. Василевський⁶¹.

Слід зазначити, що доповіді на клубних засіданнях виголошували представники всіх народів, але домінували найчисельніші в цьому товаристві українці. У різний час доповіді в клубі читали Г. Лазаревський, В. Біднов, М. Кордуба, М. Ковалевський, А. Ливицький, А. Крижанівський. Польськими доповідачами були Л. Василевський, М. Хандельсман, Ю. Лободовський, В. Бончковський⁶².

31 травня — 1 червня 1936 р. клуб провів «Лінгвістичний конгрес» — конференцію, на якій йшлося про проблеми сучасності та історію русифікаційної політики Росії. Л. Василевський виголосив доповідь, в якій висвітлив основні методи боротьби поляків з русифікацією⁶³.

На думку найбільш авторитетного українського дослідника «прометеївського руху» В. Комара, концепція прометеїзму не була реалізована протягом міжвоєнного періоду. Причинами цього були слабкість Польщі, одночасна загроза її незалежності з боку Німеччини і Радянського Союзу, небажання еліти Литви, а також лідерів політичної еміграції Білорусі й України жити в одній державі та політична неоднорідність правлячого табору в Польщі. Помилковими виявилися положення концепції про слабкість Радянського Союзу, в основі якої була його багатонаціональна структура. Перебільшувалася роль національно-визвольних рухів радянських республік⁶⁴.

⁶¹ *Leon Wasilewski. Piłsudski jakim go знаłem. (Ze wstępem Andrzeja Friszke).* — S. 95.

⁶² *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — С. 156–157.

⁶³ *Портнов А.* Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). — Харків: ХІФТ, 2008. — С. 77.

⁶⁴ *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — С. 302.

Концепція прометеїзму не стала офіційною програмою жодного польського уряду, але мала значний вплив на суспільно-політичне життя міжвоєнної Польщі⁶⁵. Вона також «виховала» чимало польських публіцистів і політиків, які мали відмінний від офіційної польської влади погляд на східну політику. Одним з видатних поляків ХХ століття, чий політичні погляди великою мірою сформував прометеївський рух, був майбутній редактор паризької «Культури» Єжи Гедройць⁶⁶.

У публіцистичних колах Другої Речі Посполитої Леон Василевський вважався «найпершим українофілом». І це не тільки завдяки його солідним українознавчим студіям та майже єдиним на той час українознавчим працям — «Українська національна справа в її історичному розвитку»⁶⁷ і «Українське питання як міжнародна проблема»⁶⁸. Він зажив слави найбільш компетентного знавця та прихильника української проблематики здебільшого завдяки власному життєвому досвіду та особистим контактам з діячами українського національного руху.

Напевно, не було на той час жодної інституції, пов'язаної з українською справою, в якій не брав би участі Леон Василевський. Ще на початку 1924 р. було створено Товариство допомоги українським емігрантам, до якого окрім Леона Василевського належали провідні польські політики Норберт Барліцький, Станіслав Тугутт, Тадеуш Голувко⁶⁹.

⁶⁵ Там само. — С. 296.

⁶⁶ *Гедройць Є.* Автобіографія у чотири руки / Упорядкування та післямова К. Пом'яна. Пер. з польської Л. Лисенко. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015.

⁶⁷ *Wasilewski L.* Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym. — Warszawa, 1925.

⁶⁸ *Wasilewski L.* Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. — Warszawa, 1934.

⁶⁹ *Stoczewska B.* Litwa, Białorus, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. — S. 397; *Портнов А.* Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). — С. 102.; *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce: 1920–1939. —

Л. Василевський був також активним співробітником створеного 1930 р. у Варшаві Українського наукового інституту, який очолював Олександр Лотоцький⁷⁰. Створення цього закладу відбулося з ініціативи польського уряду, в зв'язку із побоюванням кардинальних кроків української громади у справі створення українського університету⁷¹. На цей крок влади істотний вплив мала природа польських «советологічних» досліджень наприкінці 1920-х років. Український науковий інститут проіснував близько дев'яти років і видав понад п'ятдесят томів праць⁷².

З моменту відродження Польської держави восени 1918 р. науковою підставою формування її закордонної політики мало слугувати комплексне вивчення її сусідів. Відтак формуванням відповідних дослідницьких установ опікувалося Міністерство закордонних справ. Під його егідою постали Балтійський Інститут у Торуні, Сілезький Інститут у Катовіцах. Оформленням ідеології «прометеїзму» як підставою східної політики Польщі займався Східний інститут, створений 1926 р. у Варшаві⁷³. Ця установа координувала зусилля з інтеграції емігрантських середовищ різних націй (також географічно віддалених від Польщі, як азербайджанці чи кримські татари). У період 1933–1934 рр.

Toruń: MADO, 2004; Archiwum Akt Nowych, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 75, S. 216.

⁷⁰ *Потульницький В.А.* Український науковий інститут у Варшаві (1930–1939) // Український археографічний щорічник. Нова серія. — К., 1999. — Вип. 3–4. — С. 356–369.

⁷¹ *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — С. 250–251.

⁷² *Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie* // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. — 1932. — № 2 (2). — S. 44–46; *Портнов А.* Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). — С. 159–162.

⁷³ *Портнов А.* Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). — С. 160.

Л. Василевський був викладачем Вищої школи Науково-дослідного інституту Східної Європи у Вільно⁷⁴.

Після травневого перевороту 1926 р., завдяки позиції Т. Голувка, новий імпульс розвитку дістав Інститут дослідження національних справ у Варшаві⁷⁵. З 1931 р. його очолив Леон Василевський⁷⁶. Свого часу ідея створення згаданого вище Українського наукового інституту полягала у протидії радянському принципіві «П'ємонту» і підтримці гасел «прометеїзму», а також у поглибленні діалогу українських і польських вчених на рівні інституційної справи між Українським науковим інститутом й Інститутом дослідження національних справ. Інститут дослідження національних справ збирав та аналізував статистичну інформацію про національні меншини, вивчав «економічне підґрунтя української справи в Польщі», провадив етнологічні дослідження, одним із завдань було теоретичне розв'язання національних проблем Другої Речі Посполитої⁷⁷. Звичайно, Інститут не міг оминати польсько-української проблематики, тому 1933 р. було створено Комісію для дослідів над польсько-українськими питаннями (під головуванням проф. М. Хандельсмана). 1934 р. під грифом цієї комісії та інституції було видано книжку Леона Василевського «Українська справа як міжнародне питання»⁷⁸.

По смерті Л. Василевського Український науковий інститут, разом з польським Інститутом дослідження національних справ,

⁷⁴ Kornat M. *Sowietologia i studia wschodoznawcze w Polsce międzywojennej* // *Zeszyty Historyczne*. — 2000. — Т. 140. — С. 61.

⁷⁵ *Działalność Instytutu Badań Spraw Narodowościowych 1921–1926*. — Warszawa, 1936.

⁷⁶ *Leon Wasilewski*. Piłsudski jakim go знаłem. (Ze wstępem Andrzeja Friszke). — С. 94.

⁷⁷ *Działalność Instytutu Badań Spraw Narodowościowych 1921–1926*. — С. 8; Kornat M. *Sowietologia i studia wschodoznawcze w Polsce międzywojennej*. — С. 63–68.

⁷⁸ *Портнов А.* Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). — С. 173.

взяв активну участь у пам'ятній академії, проведеній 20 лютого 1937 р. Під час академії наголошувалося, що він був «найпалкішим речником української справи, що працював над зближенням обох народів, між якими нормальні стосунки можуть запанувати тоді, коли Україна стане вільною державою»⁷⁹.

Після вбивства Тадеуша Голувка (29 серпня 1931 р.), в якому звинуватили ОУН і яке багатьом українцям видавалося польською провокацією, «прометеїзм» з площини реальної політики остаточно переходить до царини етики й пропаганди. 1932 р. польська влада створює «*Biuletyn polsko-ukraiński*» («Польсько-український бюлетень»), що виходив до 1938 р., спочатку один раз на місяць, а з 17 червня 1933 р. — щотижня. На думку більшості дослідників, «*Biuletyn polsko-ukraiński*» постав з ініціативи експозитури № 2 другого відділу Генерального штабу Польщі, що координував усю політику «прометеїзму»⁸⁰. Нове видання за редакцією Володимира Бончковського⁸¹ фактично було органом Польсько-українського товариства (заснованого 1933 р.). Його програма передбачала розвиток і поглиблення польсько-українського культурного діалогу, надання об'єктивної інформації зі сфери історії, політики, суспільного життя, літератури та мистецтва, пізнання історії й культури сусіднього народу. Серед передумов заснування видання редакція зазначала «посилення уваги до польсько-українських відносин з обох боків», «недостатність знань», яка перешкождала формуванню взаємоповаги, появу публікацій, які оперували псевдоінформацією, агітаційність та значну політичну заангажованість більшості публікацій української преси, відсутність правдивої ін-

⁷⁹ Sprawozdanie z akademii. — Archiwum Akt Nowych, Akta Leona Wasilewskiego. — sygn. 8, S. 25.

⁸⁰ *Chojnowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. — S. 192; *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — С. 273–274.

⁸¹ *Cisek J.* Tylko razem. Włodzimierz Bączkowski // *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej.* — Nr. 5–6 (88–89) — maj–czerwiec, 2008. — S. 76–83.

формації про «об’єктивну суть і розвиток тих взаємин...»⁸². Редакція часопису не акцентувала увагу на зв’язках з органами державної влади й створювала ліберальну атмосферу на його шпальтах. Аналіз змісту цього часопису показує, що його редактори вирішили, насамперед, впливати на польську громадську думку, щоб переконати її в тому, що українці можуть бути партнерами в політичному житті, а їхній культурний доробок може зацікавити багатьох поляків. З іншого боку, часопис мав переконати українців у щирості польських намірів щодо ідеї незалежної України та сприяти створенню атмосфери взаємної довіри й ґрунту для співпраці українських національних сил з пілсудчиками⁸³. Часопис давав змогу пропагувати українську справу самим українцям і в такій формі, в якій окремі публіцисти вважали доречним. Серед найактивніших польських публіцистів, що друкувалися на шпальтах «*Biuletyn polsko-ukraiński*», був і Леон Василевський⁸⁴.

У своїй першій статті на сторінках цього видання «Про шляхи порозуміння» він вітав перший зошит «Бюлетеня» як здоровий симптом у справі пошуку нових шляхів у відносинах між поляками та українцями, тим більше, що цей часопис був розрахований на молоде покоління обох національностей. Водночас він наголошував, що необхідно усвідомлювати всю важкість завдання, оскільки «в польсько-українських відносинах нагромаджено труднощів всілякого роду, що треба бути великим оптимістом і мати велику віру в успіх розпочатої акції, аби не звернути з обраного шляху, не отримавши спочатку жодних

⁸² *Кравченко С.І.* Періодичні видання Польщі 20–30-х років ХХ століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог. — Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. — С. 228.

⁸³ *Комар В.Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — С. 274.

⁸⁴ *Кедрин І.* Леон Василевський. [Некролог]. — Діло. — 1936. — 12 грудня.

результатів»⁸⁵. Публіцист констатував, що труднощі польсько-українського порозуміння сягають корінням і в минуле, і в сукупність десятирічних взаємин, і полягають вони й у самій різниці сьогоденного становища як поляків, з одного боку, так і українців — з іншого: «Не треба тішити себе надією, що традиція польсько-українських відносин — це легенда селянського співжиття двох «братніх», як то зазвичай кажуть, народів. Ні — це є пригадування запеклої боротьби від найдавніших часів. Кількасотлітня історія залишила по собі стільки запеклої крові і таке нагромадження руїн, що праця усунення їх із пам'яті та з дійсності не піде ані легко, ані швидко»⁸⁶.

Однією з причин такого трагічного складання польсько-українських відносин Л. Василевський вважав геополітичне становище Польщі та України, змінної в часі і просторі спільної лінії кордону. Він підкреслював, що поляки перебувають у набагато кращому становищі і мають бути задоволені з свого стану, а українці і досі не можуть говорити з ними «як вільні з вільними і рівні з рівними». І тому на поляків покладається завдання створення таких умов, за яких би і польсько-українські взаємини вийшли на рівень, який задовольнив би обидві сторони. Взагалі в цій невеличкій статті Л. Василевський поставив більше запитань, ніж відповідей щодо державного існування українців у Другій Речі Посполитій. Оцінки його були часом критичні й суворі, викладені низкою риторичних запитань, на які мав би дати собі відповідь кожен поляк. Чому статті нової польської Конституції, які гарантують рівноправність українського населення, на практиці завжди залишаються «порожнім звуком»? Чому молоді українці, які закінчили середню школу, мають їхати до Чехословаччини для подальшого навчання, щоб потім з користю працювати на рідній для них польській землі? Чому на Волині зовсім нема українських шкіл, для чого там існує утраквістичний виклад навіть у тих школах, де зовсім нема

⁸⁵ *Wasilewski L.* O drogi porozumienia // *Biuletyn Polsko-Ukraiński.* — 1932. — nr. 2. — S. 2–4.

⁸⁶ *Ibid.* — S. 3.

польських дітей, чому так не вистачає українських вчителів? Чому в Києві, Харкові чи Одесі виходять коштом уряду «радянських загарбників» не лише агітаційні брошури, але й сотні українських наукових робіт, натомість у бюджеті Польської республіки немає жодних коштів на Товариство ім. Шевченка у Львові? Чому у Польській державі в царині релігії вважається правомірною політика україножерства? На його думку, якщо знайдеться відповідь на всі ці запитання, то це буде набагато кориснішим і важливішим, ніж найліпше сконструйована формула майбутнього співіснування двох народів⁸⁷.

Розглядаючи в цій статті загострення польсько-українських відносин усередині держави, Л. Василевський покладав відповідальність насамперед на поляків, бо вважав, що незалежне становище Польщі зобов'язує її шукати нові шляхи, бажані й корисні для обох сторін: «Безумовно, спільність інтересів Польщі та України, зрозуміла ширше, із загальнонаціональної позиції, може бути рушієм великої ваги. Однак той рушій зможе діяти плідно і швидко лише тоді, коли буде спиратися на щирі згоду, яка виключатиме будь-яку двозначність. І ми, поляки, мусимо добре усвідомлювати те, чого українці можуть чекати від нас, а українці повинні усвідомлювати добре, на що можуть розраховувати з нашого боку. Від цього потрібно починати польсько-українське зближення, бо це зближення повинно супроводжуватися взаємним пізнанням, з якого виникатиме порозуміння»⁸⁸.

В основному на сторінках часопису пропагувалася теза, що слід відкинути намагання національної асиміляції українців. Держава має повернути до себе цю частину суспільства, усуваючи зі своєї політики будь-які елементи, здатні викликати вороже ставлення до Польщі. Насамперед вимагалось, щоб на урядовому рівні було покладено край негачії термінів «українець», «український», щоб на публічних будівлях тих воеводств, де проживало українське населення, були двомовні

⁸⁷ Ibid. — S. 4.

⁸⁸ Ibid. — S. 3.

написи, щоб на терені Галичини й Волині не існувало обмежень щодо української мови, щоб із шкільних підручників вилучили зміст, який зачіпав українську національну гордість, а зі шкільної програми — книжки, які принижують українську людяність або заперечують мужність солдатів українського війська, котрі боролися за волю вітчизни, й, нарешті, вони вимагали свободи у використанні української національної символіки та офіційного дозволу на виконання патріотичних пісень. У сфері освіти передбачалося усунути двомовність у школах, повернути українським гімназіям, що стали державними, статус приватних, а також відкрити у Львові український університет⁸⁹.

Л. Василевський розумів українську точку зору, спираючись на багаторічні дослідження, спостереження та роздуми над розвитком історичних зв'язків польського та українського народів. Судячи з вищенаведених цитат його публіцистики, він небезпідставно вважався в Другій Речі Посполитій справжнім українофілом. Таке саме означення отримали від тогочасного польського суспільства й В. Бончковський, Т. Голувко, Г. Юзефський, А. Бохенський, П. Дунін-Борковський та інші прихильники «прометеїстського» руху. Це означення настільки часто вживалося, що редактору «*Biuletynu Polsko-Ukraińskiego*» довелося відповісти на нього статтею «Ми не є українофілами» («*Nie jesteśmy ukrainofilami*»)⁹⁰, в якій він пояснив свої погляди та обґрунтував їх: «Єдиним джерелом нашої активності у сфері національних проблем Речі Посполитої є належно, реально зрозумілі Благо і Честь Польщі. І нічого більше [...] Знаємо, що могутню Польщу збудуємо єдино і тільки великими кроками великої внутрішньої і зовнішньої політики. Знаємо, що наша міць полягає не у зменшенні українських сил (білоруських чи литовських), а в накресленні спільного напрямку руху, у спільному експансивному зусиллі, у спільному піднесенні охоп-

⁸⁹ *Степень С.* Поляки й українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу. — С. 214.

⁹⁰ *Bączkowski W.* Nie jesteśmy ukrainofilami // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. — 1935. — nr. 3.

леного нашими національними кордонами балтійсько-чорноморського міжмор'я до ролі всесвітнього. Українізм (білорусинізм і литовськість) трактуємо як свого союзника, його органічний і здоровий розвиток з усвідомленням власної мети й експансії трактуємо як зміцнення наших сил. І тому кричимо: «Україна мусить бути вільною!». І тому питання нашої щирості чи нещирості, проблема наших почуттів до українців є питанням наївним та академічним. «Любимо» Україну, за словами Євгена Чикаленка, «до глибини власної кишені», і ніхто нам не дорікне відсутністю щирості в турботі про її вигоду»⁹¹.

В останні роки виходу у світ «*Biuletynu Polsko-Ukraińskiego*» проблема ефективного розв'язання давнього і вже б, здавалося б, звичного питання взаємин двох народів видавалася як ніколи актуальною. Однією з причин потреби зближення українців і поляків, стабільності Польщі була загроза з боку нацистської Німеччини, не менш агресивними були і наміри СРСР. На сторінках тижневика тільки й мови було про те, як розв'язати цю проблему нормалізації відносин, проте жоден із авторів так і не зміг запропонувати чіткої програми⁹². Після опублікування у 1937 р. статті В. Бончковського «Ідемо до нової Хмельниччини» («*Idziemy ku nowej chmielniczyźnie*»)⁹³, що містила в собі критику національної політики урядів Другої Речі Посполитої, за рекомендацією військового міністерства, видання було ліквідоване. Останній номер часопису був опублікований у січні 1939 р. Замість «*Biuletynu Polsko-Ukraińskiego*» з'явилося що-

⁹¹ *Кравченко С.* Україна в геополітичних концепціях польських прометеїстів на шпальтах часопису «*Biuletyn polsko-ukraiński*» (Варшава 1932–1938) // Київські полоністичні студії. — Т. XVIII. — Київ, 2011. — С. 20.

⁹² *Бурдега Т., Кость С.* «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*» (1932–1938) як відображення спроби українсько-польського порозуміння // Вісник Львівського університету. — 2011. — Вип. 35. — С. 135.

⁹³ *Bączkowski W.* *Idziemy ku nowej chmielniczyźnie* // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. — 1937. — nr. 30 (221). — S. 333–335.

місячне видання «Problemy Europy Wschodniej», публікація якого була перервана вибухом Другої світової війни.

Але не можна вважати, що існування часопису було зовсім безслідним. Його завданням було звернення до польського читача і до польського суспільства з метою формування відповідної громадської думки з ідеєю польсько-українського порозуміння. Основну функцію своїх видань В. Бончковський вбачав у переборенні негативних стереотипів і поширенні правдивих відомостей про українців та Україну передусім у середовищі пересічних поляків. Уже наприкінці свого творчого шляху на запитання журналіста про те, що думає зараз про тодішній «*Biuletyn polsko-ukraiński*», письменник відповів: «Коли думаю про «*Biuletyn*», то його місію бачу передусім у тому, що він забезпечив форум обміну поглядів на тему майбутнього польсько-українських відносин. Писали там дуже відомі люди і не бракувало контрверсій чи полемік. Багато заслуг «*Biuletynu*» були очевидними. З історичного погляду там надруковано інформацію та спогади, котрі сьогодні є цінним матеріалом для істориків, особливо тих, які займаються війною 1920 року та польсько-українським союзом. Хто знає, чи не варто сьогодні подумати над таким місячником, який був би присвячений взаєминам по лінії Варшава — Київ». А потім додав: «Та насправді мене найбільше радувала публіцистика на сторінках «*Biuletynu*». Видання виконувало свою місію, і праця в тому колективі людей приносила задоволення. Нам здавалося, що можемо формувати, чи хоча би впливати на взаємини. Тому те, що там писав, і сьогодні є для мене важливим»⁹⁴.

Слід зауважити, що після смерті начальника держави Ю. Пілсудського 1935 р., польська державна політика щодо національних меншин дедалі більше радикалізувалася. Військові чинники, вбачаючи в національних меншостях загрозу обороноспроможності країни у випадку ймовірної війни, люблять

⁹⁴ Кравченко С. Україна в геополітичних концепціях польських прометеїстів на шпальтах часопису «*Biuletyn polsko-ukraiński*» (Варшава 1932–1938). — С. 21.

посилення репресивної політики. На Гуцульщині й Лемківщині влада підтримує сепаратистські рухи місцевих культурних груп у складі українського етносу. 1935 р. найбільша легальна українська політична сила — Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО) уклала «нормалізаційну» угоду з поляками⁹⁵. Проте, як і в попередніх випадках, польська сторона вкотре не дотримувала даного слова. Домовленості про вживання назви «українець» в офіційній документації, зупинення лемківської політики, збільшення представництва українців у місцевому самоврядуванні тощо, залишилися на папері⁹⁶.

З другої половини 1930-х років погляди польських військових остаточно взяли гору. Почалася репресивна політика «повернення до польськості» українського й білоруського населення «кресів», і, водночас, 1938 р. під тиском згори подав у відставку волинський воєвода Г. Юзефський, тим самим підписуючи вирок стратегії територіально обмеженої «державної асиміляції» українців⁹⁷.

Коротко охарактеризувати цей складний період в історії двох народів можна словами І. Кедрина-Рудницького: «Спробу порозуміння з поляками у двадцятирічному періоді післяверсальської Польщі зліквідувала польська національна політика — польський уряд і польське суспільство, насамперед у тих п'ятох південно-східних воєводствах, що їх заселяло автхтонне українське населення, проти якого перманентну війну

⁹⁵ *Запкільняк Л.* Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. // *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa.* — Toruń, 1997. — С. 431–454.

⁹⁶ *Швагуляк М.М.* Суспільно-політична ситуація на Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // *Записки наукового товариства ім. Шевченка: праці історико-філософської секції.* Т. ССХХІІ. — Львів, 1991. — С. 110–145.

⁹⁷ *Chojnowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. — S. 223–234.

вели місцеві польські організації, підтримувані всіма органами державної адміністрації»⁹⁸.

Не вибравши жодної з доктрин національної політики (ані державної, ані національної асиміляції), Друга Річ Посполита пішла шляхом цілковитого хаосу — ідейного, політичного, адміністративного. Кресову програму творили місцеві військові, комісари поліції, старости, а нерідко просто рядові поліцейські. «Пацифікація» 1930 р., яку можна було б провести не з позиції сили, створила для українських націоналістів ще більше прихильників⁹⁹. Слід зауважити, що Л. Василевський дивним чином не сказав про «пацифікацію» жодного слова.

У міжвоєнний період Л. Василевський сконцентрувався на науковій та публіцистичній діяльності, ніяк не пов'язаний ані з політикою, ані з репрезентацією польського уряду на міжнародній арені. До представленого після травневого перевороту 1926 р. проекту керівних принципів, які регулюють ставлення влади до національних меншин, він не мав жодного відношення¹⁰⁰. На думку І. Кедрин-Рудницького, основною причиною усунення Л. Василевського від активної політичної діяльності були риси його характеру, а саме властива йому делікатність, що заважала активній діяльності в польському політичному русі, специфіка якого вимагала «сильніших нервів і твердості характеру»¹⁰¹.

Врешті-решт Л. Василевський визнав, що більшість українців не визнає влади Польської держави. Українці, на його думку, повинні отримати максимальні автономні права, які не зачіпали

⁹⁸ Кедрин І. Життя — події — люди. Спомини і коментарі. — С. 271.

⁹⁹ Лободовський Ю. Проти почвар минулого // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». — К.: Критика, 2005. — С. 91.

¹⁰⁰ Stoczewska B. Litwa, Białorus, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. — S. XXXIV.

¹⁰¹ Кедрин І. Леон Василевский [Некролог]. — Діло. — 1936 — 12 грудня 1936 р.

б інтересів польського населення; «українське питання» у Польщі не вирішене, і центр його вирішення знаходиться в СРСР, де зосереджена більшість українців; українська нація може успішно розвиватися лише як державна й об'єднана; нормалізація польсько-українських відносин є вирішальною у подальшому історичному розвитку Східної Європи¹⁰².

Леон Василевський, як справжній пілсудчик, належав до табору «прометеїстів» та був прибічником концепції державної асиміляції, яка передбачала значні автономні права по відношенню до меншостей. Він слушно ставив запитання: «Що буде, якщо у зовнішній політиці Польща з ентузіазмом буде відстоювати незалежну Україну аж до Кавказу, а у внутрішній буде керуватися моральністю загарбника?»¹⁰³. Обґрунтовуючи в ряді статей політику толерантності щодо національних меншин, він доводив: «Масово піддати денаціоналізації вже неможливо..., бо часи, коли можна було позбавити національних рис якусь групу населення, що вже має національну свідомість, безповоротно минули»¹⁰⁴. На його думку, політика денаціоналізації була небезпечною для суспільства, тому що за польських умов дискримінація третини громадян загрожувала стабільності держави. Василевський вважав, що національна політика держави повинна бути координована через спеціально для цієї цілі створений центральний орган. Наголошував, що основним завданням уряду по відношенню до національних меншин повинно бути доброзичливе ставлення суспільства, і ціль ця була поза всілякою дискусією: «Уряд не може при тому керуватись іншими міркуваннями, ніж доброзичливість держави. Також і в

¹⁰² *Гетьманчук М.П.* Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). — С. 254.

¹⁰³ *Wasilewski L.* O drogi porozumienia // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. — 1932. — nr. 2. — S. 3.

¹⁰⁴ *Wasilewski L.* Sprawa Kresów i mniejszości narodowych w Polsce. — Warszawa: Wydawnictwo Warszawskiego Oddziału Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, 1925. — S. 21.

галузі національно-кресової політики не може статися нічого такого, що б порушило інтереси Польської держави в її нинішніх кордонах. З цього виходить, що завданням національної політики не може бути нічого іншого, як схилити на свою сторону національні меншини для співпраці на розвиток та зміцнення Польської держави»¹⁰⁵.

Зрозуміло, що Л. Василевський не міг оминати увагою й політичне гасло ендеків «Польща для поляків», піддавши його ґрунтовній критиці. В одній зі своїх брошур «Польща для поляків, чи Польща для всіх польських громадян (Справа національних меншин в Польщі)»¹⁰⁶ він писав: «Висуваючи гасло “Польща для поляків“, його прихильники тим самим проголошують поляків єдиними її господарями, без узяття до уваги їх цінності та заслуг перед державою. Українець або білорус, хоча й були б до Польської держави прив’язаними та поводитися якомога сумлінно, виконуючи громадянські обов’язки, не мали б права (на думку прихильників цього гасла) жодним чином впливати на перебіг державних справ та формування внутрішніх відносин. Вони трактувалися б як чужоземці, котрі, щоправда формально, перебувають під опікою закону, але ані депутатів до Сейму не вибирають, ані державних посад не обіймають, ані в польському війську не служать, ані у цілому жодних обов’язків щодо держави, до якої належать, не мають. Чи можливе сьогодні таке трактування власних громадян як чужинців? Уже ми бачимо, що воно суперечило б і Конституції, і зобов’язанням Польщі перед світовою спільнотою. Але й прихильники цього гасла ні в якому разі так далеко не заходять. Не висувають, наприклад, проекту, який не дозволяв би польським громадянам української, білоруської, єврейської національності іти до польської армії. Навпаки, вони вважають, що кожен польський громадянин, без огляду на його національність, зобов’язаний вико-

¹⁰⁵ Ibid. — S. 8.

¹⁰⁶ *Pszczółkowski Maciej [L. Wasilewski]. Polska dla polaków czy Polska dla wszystkich obywateli polskich (Sprawa mniejszości narodowych w Polsce).* — Warszawa, 1924.

нувати перед державою всілякі обов'язки, сплачувати будь-які, накладені державою, податки, служити в польській армії та вмирати за Польщу в разі війни. Вимагають виконання обов'язків, але бажають зменшити їхні права. Натомість усе суспільне життя сучасної демократичної держави спирається на твердження: «Немає прав без обов'язків — немає обов'язків без прав»¹⁰⁷. Л. Василевський у своїй аргументації покликався на статті Конституції Другої Речі Посполитої, які формально забезпечували рівноправність усіх національних меншин (визнання права збереження національної належності, культивування рідної мови та етнічної індивідуальності, існування в рамках територіального самоврядування автономних національних установ: суспільних, релігійних, благодійних, а також шкіл), і закликав до впровадження цих засад у життя та напрацювання Сеймом детальних законів, на основі яких національні меншини могли б у повному обсязі користуватися правами, гарантованими їм Конституцією. На його думку, демократія у цьому випадку — це не стільки правління більшості, скільки захист меншості. Основа демократії полягає в тому, щоб права громадянина не узалежнювалися від того, належить він до більшості, чи до меншості.

Якщо з усієї публіцистичної спадщини Л. Василевського взяти до уваги тільки цю брошуру, то вже можна говорити про нього як про «першого українофіла» Другої Речі Посполитої. Слід зауважити, що постать Л. Василевського була дуже відомою в тогочасному польському суспільстві, а думки подібного роду становили радше виняток. Напевно, через побоювання бути незрозумілим, Л. Василевський скористався псевдонімом (Maciej Pszczółkowski).

Л. Василевський мав деякі конкретні пропозиції щодо врегулювання різних аспектів національної політики Другої Речі Посполитої¹⁰⁸. Меншини, які мешкали у Другій Речі Поспо-

¹⁰⁷ Ibid. — S. 8–9.

¹⁰⁸ Polityka państwowa w sprawie kresow i mniejszosci narodowych (rękopis). — AAN, Akta Leona Wasilewskiego. — sygn. 74, S. 30–36.

литій, він поділяв на екстериторіальні (до них він відносив євреїв та німців) та територіальні (білоруси та українці). Завданням щодо екстериторіальних меншин ставало визнання їх культурної автономії, а щодо територіальних — автономії територіальної. Це були очевидні завдання-максимум, які могли бути реалізовані шляхом часткових реформ. Л. Василевський був переконаний, що політичний сепаратизм меншості, позбавленої національної держави та існуючої в державі іншої національності, можна ліквідувати через визнання її автономії, яка була б помітно більшою від автономії тієї ж меншини в інших державах. Він писав: «Тільки шляхом створення почуття, що цій частині національності в цій державі краще, ніж могло би бути десь в іншій, можна запобігти породженню шкідливих для держави відцентрових прагнень»¹⁰⁹.

Василевський також обстоював диференційований підхід до вирішення нагальних завдань національної політики держави по відношенню до окремих «кресових» частин. Він виділяв декілька районів розташування національних меншин: 1) «Західний», в якому мешкала екстериторіальна німецька меншина (в майбутньому він передбачав її державну асиміляцію або еміграцію); 2) «Південно-східний» — це в основному була споконвічна давня Східна Галичина, в якій мешкало корінне польське та українське населення; 3) «Північна Віленщина» — де серед культурно домінуючої польської народності мешкало білорусько-литовське населення з нерозвинутою національною самосвідомістю; 4) «Східний район» (Новоград, Полісся, Волинь) — землі, на яких мешкало православне українське та білоруське населення¹¹⁰.

Українське населення Другої Речі Посполитої займало східні та південно-східні регіони. На думку Л. Василевського, національна політика Польської держави повинна була взяти до уваги

¹⁰⁹ *Wasilewski L. Zadania polskiej polityki narodowościowej // Droga. — 1923. — nr. 4. — S. 25–26.*

¹¹⁰ *Wasilewski L. Sprawa Kresów i mniejszości narodowych w Polsce. — Warszawa, 1925. — S. 81.*

одні потреби українців на Волині та Поліссі, і зовсім інші в Галичині, оскільки «українці Полісся та Гродненщини перебувають на ще нижчому рівні національної свідомості, ніж білоруси; проміжне місце займають українці Волині; свідомим суспільством, з точки зору національного самовизначення, є українці Східної Малопольщі»¹¹¹. З цієї причини для українців, що мешкають на Волині та Поліссі, він пропонував для початку надання автономії у сфері шкільництва: «На Волині, Поліссі свідомість народу є зовсім недостатньою [...] Самородне існування цього народу дійсно правдиве, однак є вони вже зовсім самородними. Просвіта, просвіта... Для цього потрібно в першу чергу передати їм в управління шкільну справу, а вже пізніше і самоуправління більших або менших гмін»¹¹².

Натомість для територій Східної Галичини і районів з більш розвиненою національною свідомістю меншин Л. Василевський опрацював більш детальну програму покращення суспільно-національних стосунків, яка полягала в наступному: організація самоврядування, яке б гарантувало місцевому населенню повний вплив на місцеве господарство; упорядкування місцевої адміністрації, з якомога більшим представленням місцевих сил; забезпечення присутності української та білоруської мов в адміністрації, суді та інших областях політичного життя; розвиток системи молодшої, середньої та професійної школи; нормалізація релігійних проблем; впровадження аграрної реформи із задоволенням загальнодержавних інтересів, але без утиску місцевого населення¹¹³.

З метою схилення на свою сторону української меншини Л. Василевський готовий був вчинити дуже демонстративні, як

¹¹¹ *Wasilewski L. Zadania polskiej polityki narodowościowej // Droga. — 1923 — nr. 4. — S. 27.*

¹¹² *Wasilewski L. Sprawa Kresów i mniejszości narodowych w Polsce. — S. 83.*

¹¹³ *Wasilewski L. Sprawa Kresów Wschodnich // Droga. — 1924. — nr. 5. — S. 19.*

на той час, жести, наприклад: допустити до участі в роботі уряду деяких представників української меншини.

Самостійна Україна була для нього міжнародною проблемою і питанням, яке неодмінно мало перебувати у колі польських національних інтересів¹¹⁴. У статті «Кон'юнктурні висновки» («Wnioski konjunkturalne»), яка була розміщена на шпальтах «Biuletyn polsko-ukraiński», він проаналізував суть політичних прагнень українців¹¹⁵. Завдання польської сторони вбачав у підтримці українських незалежницьких устремлінь і сприянні розвитку осередків української культури: «Безумовно, політична короткозорість і засліплення нинішньою кон'юнктурою деякий час ще буде приносити смутні тріумфи. Але завданням людей, які випереджають думкою інтереси сьогоднішнього дня, є виголошення тої правди, що кон'юнктура є явищем перехідним і змінним, натомість держава вимагає такої політики, яка б не призвела до поразки при жодній кон'юнктурі. Таким має бути висхідний пункт польської політики»¹¹⁶.

Взагалі Л. Василевський вважав, що становище української меншини Другої Речі Посполитої було набагато кращим, порівняно з населенням українських територій, у складі інших держав. У Чехословаччині, на його думку, українська територія, поділена між Словаччиною та Карпатською Руссю, була дуже дрібною та занадто віддаленою від головних осередків українського життя аби відігравати якусь важливу роль у загальноукраїнському житті. Дрібна буковинська частина української національної території, яка опинилася в складі Румунії, мала, на його думку, ще менше загальнонаціональне значення. Що вже було казати про радянську Україну: «На радянській Україні та

¹¹⁴ *Wasilewski L.* Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. — Warszawa, 1934.

¹¹⁵ *Wasilewski L.* Wnioski koniunkturalne // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. — 1933. — nr. 24. — S. 3.

¹¹⁶ *Кравченко С.* Україна в геополітичній концепції польських прометеїстів на шпальтах часопису «*Biuletyn Polsko-Ukraiński Wasikewski*» (Варшава 1932–1938). — С. 19.

на тих територіях, які рішенням Москви не потрапили до радянської України, стан українського питання сьогодні є таким, що після ліквідації всіляких некомуністичних проявів української культури, політика радянської диктатури перейде вже до ліквідації комуністичних проявів цієї культури і до фізичного винищення української національності»¹¹⁷. Як бачимо, він виявився правим у своїх песимістичних прогнозах.

Треба визнати, що більшість польських діячів, які з розумінням ставилися до української проблеми, визнавали той факт, що українцям у Другій Речі Посполитій живеться краще, ніж у багатьох інших державах. Так, наприклад, один з речників польсько-українського порозуміння граф Ян-Станіслав Лось¹¹⁸ вказував на те, що: 1) Польща не винна у тому, що у 1918–1920 рр. не постала незалежна Україна; 2) будь-яка зміна нинішнього status quo Польщі буде для українців «лиховісною»; 3) у разі поразки Польщі «до більшовицького котла влетить та єдина гілка українського народу, яка може вважати, що збудує майбутнє своєму народові на засадах європейської і християнської цивілізації»; 4) українці в будь-якому випадку зобов'язані підтримувати зовнішню політику Польщі; 5) якщо українці не можуть мати своєї держави, то чи не краще, щоб у Польщі їх було якнайбільше; 6) в інтересах українців кращим є пересування ризького кордону на схід¹¹⁹.

Л. Василевський передбачав, що в майбутньому Україні вдасться здійснити ідею суверенної держави, і що ця ідея виникне саме на території Наддніпрянської України. Наскільки справдилися його прогнози більше ніж вікової давнини, ми вже можемо пересвідчитися сьогодні.

¹¹⁷ Wasilewski L. Wnioski koniunkturalne. — S. 2–3.

¹¹⁸ Лось Я.С. Українська справа у спогадах, листуванні й публіцистиці: Вибрані твори / Ян Станіслав Лось; пер. з польськ. — К.: Ніка-Центр, 2018.

¹¹⁹ Гетьманчук М.П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). — С. 254.

Трагедія Другої Речі Посполитої, на думку деяких дослідників, полягала в тому, що провладний «табір пілсудчиків» так і не спромігся створити цілісної ідеології та впровадити її у життя при вирішенні гостроболучих питань міжнаціональних відносин¹²⁰. Вороже ставлення одне до одного влади та української національної меншини ставало чимось більшим, ніж просто невдачею національної політики уряду. Ця помилка пізніше коштувала дорого: тисяч загублених життів на Волині в 1943 р., як з одної, так і з іншої, сторони, і, врешті-решт, втрати Польщею незалежності на тривалий час¹²¹.

І. Кедрин-Рудницький високо цінував наукову та публіцистичну діяльність Василевського і наголошував, що до кінця свого життя він залишався вірним своєму поглядові, що українська проблема має велике міжнародне значення і що при зміні політичних обставин в Європі безумовно буде реалізована українська державність¹²².

Окрім того, характеризуючи його творчість, пов'язану з культурними і політичними прагненнями інших народів, пропагуванням ідеї взаємодії та співпраці поляків з представниками народів «східних кресів», прагненням до залагодження конфліктів через подолання взаємних упереджень, слід наголосити, що його погляди до певної міри співзвучні поглядам, які пізніше сповідувались осередком паризької «Kultury». Є. Гедройць про-

¹²⁰ *Garlicki A.* U źródeł obozu belwederskiego. — Warszawa: PWN, 1981; *Koko E.* PPS i Piłsudski wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1920: Próba porównania stanowisk // Ukraina i Polska po I wojnie światowej. Religia II Rzeczypospolitej. Materiały z sesji naukowych sekcji historii najnowszej Uniwersytetu Gdańskiego. — Gdańsk, 1987. — S. 65–75.

¹²¹ *Wawruch K.* II Rzeczpospolita wobec mniejszości narodowych i religijnych — nowe wyzwania i oczekiwania // Sprawy Narodowościowe. — 2000. — Zesz. 16–17. — S. 141–154.

¹²² *Кедрин І.* Леон Василевський. [Некролог]. — Діло. — 1936. — 12 грудня.

довжував справу таких діячів, як Л. Василевський, які на сто років раніше виголосили гасло: «За нашу і вашу свободу»¹²³.

Слід пам'ятати, що насамперед Леон Василевський залишався польським патріотом. Як активного політика, який звертався до національної проблематики, його хвилювали конкретні та актуальні питання, а ті чи інші наукові узагальнення обов'язково мали вихід у практичну площину. Після травневого перевороту 1926 р., з яким представники національних меншин пов'язували великі сподівання щодо лібералізації національної політики та які зовсім не справдили їх надії, Л. Василевський писав та друкувався мало, вочевидь, переживаючи небажання і неспроможність його однопартійців реалізувати гасла «прометеїзму» в царині практичної політики. Його останню статтю «Фатальний синтез» («Fatalna synteza»), присвячену українській проблематиці, було опубліковано в листопаді 1934 р., за два роки до смерті, на сторінках «Biuletyn polsko-ukraiński»¹²⁴. У цій статті він передав весь свій смуток щодо ставлення польського суспільства до української меншини. З жалем він констатував, що польська влада ставиться до українців так само, як і свого часу царська Росія до поляків, ба навіть гірше: в теперішній час поляки дивляться на українців не просто крізь «російські окуляри», а крізь «червоні окуляри», натякаючи на людиноненависницьку радянську політику стосовно українців Наддніпрянщини¹²⁵.

Послідовники «прометеїзму» висували деякі постулати щодо нормалізації міжнаціональних відносин, такі як перегляд мовних законів 1924 р., впровадження українського шкільництва, створення у Львові українського університету та зрівняння українців і поляків у праві займати державні посади. Однак повної, завершеної програми вирішення «українського питання»

¹²³ Гнатюк О. Польсько-український діалог: часопис *Kultura* та його спадщина (До сторіччя Єжи Гедройця). — Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2007.

¹²⁴ Wasilewski L. Fatalna synteza // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. — 1934. — nr. 45. — S. 1–3.

¹²⁵ *Ibid.* — S. 3.

в Польщі представлено так і не було. При цьому Л. Василевський залишався одним з небагатьох польських політиків і публіцистів, що розуміли українську точку зору.

Отже, Леон Василевський належав до так званих «білих круків» Другої Речі Посполитої, тобто до тієї незначної частини польського суспільства, яка в міжвоєнний період докладала зусиль до налагодження польсько-українського діалогу та покращення взаємовідносин двох народів, а також критично ставилася до національної політики польської влади. Беручи участь в публічній дискусії на тему польсько-українських відносин, він спирався на багаторічні дослідження, спостереження та роздуми над розвитком історичних зв'язків польського і українського народів.

Пропагування співпраці з Україною не було викликане емоційними зв'язками, які від самого початку діяльності Л. Василевського пов'язували його з українським народом, а спиралося лише на цілком раціональні аргументи.

У своїй публіцистиці Л. Василевський не обмежувався пасивним спогляданням розвитку української політичної думки, а й сам аргументував та пропагував самостійницькі цілі українців.

Л. Василевський мав надію, що період непорозумінь між поляками та українцями скінчиться. Причини непорозумінь він вбачав у концентрації конфлікту на відносно вузькій території Східної Галичини та в неможливості самостійного розв'язання цього конфлікту виключно поляками та українцями, без втручання інших народів. Майбутнє порозуміння, на його думку, повинно ґрунтуватись на розмежуванні територій, на яких мешкають поляки та українці, а також на гарантії прав національних меншин: польської в Україні, та української у Польщі.

У міжвоєнний період Л. Василевський був прихильником ідей прометеїзму та вважався «найпершим українофілом» у публіцистичних колах Другої Речі Посполитої, завдяки майже єдиним на той час українознавчим працям та особистим контактам з діячами українського національного руху. Він брав дільну участь майже в усіх інституціях, пов'язаних з українською справою.

Л. Василевський був прибічником концепції державної асиміляції, яка передбачала значні автономні права щодо меншин. На його думку, політика денаціоналізації була небезпечною для суспільства, тому що за польських умов дискримінація третини громадян погрожувала стабільності держави. Наголошував, що основним завданням уряду по відношенню до нацменшин повинно бути доброзичливе ставлення суспільства, і ціль ця була для нього поза всякою дискусією

Л. Василевський піддавав критиці політичне гасло «ендеків» «Польща для поляків». У своїй аргументації він посилався на статті Конституції Другої Речі Посполитої, які формально забезпечували рівноправність усіх національних меншин (визнання права збереження національної належності, культивування рідної мови та етнічної індивідуальності, існування в рамках територіального самоврядування автономних національних установ: суспільних, релігійних, благодійних, а також шкіл), й закликав до впровадження цих засад у життя та напрацювання Сеймом докладних законів, на основі яких національні меншини могли б у повному обсязі користуватися правами, гарантованими їм Конституцією.

Український мотив був довготривалим та постійно присутнім елементом політичної думки Л. Василевського. Цей публіцист займався Україною всебічно: під історичним, політичним та культурним кутом зору. Без перебільшення можна стверджувати, що в Другій Речі Посполитій він був найавторитетнішим експертом з «українського питання».

Важко переоцінити роль Леона Василевського в подоланні польсько-українських стереотипів та впливі на зміни на краще у ставленні польського суспільства до України. Безсумнівною є той факт, що під впливом політичних подій 1917–1921 рр. та особистої участі у вирішенні важливих питань зовнішньої політики Польщі, погляди Л. Василевського на національні питання, та «українське питання» зокрема, пережили деяку еволюцію. Одним з доказів подібної тези може слугувати хоча б той факт, що в міжвоєнний період він свідомо усунувся від участі в офіційній політиці і почав зближення з представниками українського народу.

ПІСЛЯМОВА

Історія не є простою зміною епох, історія також — це нескінченна галерея історичних портретів. Не всі вони рівноцінні, але кожен посідає своє місце. Ім'я Леона Василевського й досі залишається відомим відносно вузькому колу фахівців-науковців. Для широкого загалу він більше відомий як батько визнаної за радянських часів польської письменниці Ванди Василевської. Також зазвичай його ім'я пов'язують із діяльністю Польської соціалістичної партії та роботою на посаді міністра закордонних справ у першому уряді відродженої Польщі. Водночас, він відчував потяг до вивчення проблем націй та націєтворення. Присвятив цьому майже все своє життя і слушно отримав серед польських учених реноме найвидатнішого знавця в цій царині. Леон Василевський не лише відіграв значну роль у становленні молодой Польської держави та у формуванні її східного кордону, але й зробив вагомий внесок у налагодження польсько-українського діалогу в міжвоєнний період. У поглядах на українські справи та своїми близькими зв'язками з українцями Леон Василевський був у польському суспільстві одним із нечисленних «білих круків», під впливом якого та неначе з його «школи» вийшло чимало польських публіцистів, що ставилися до української проблеми інакше, ніж офіційна польська влада, тобто з більшою компетентністю й апріорною налаштованістю на діалог.

У цій праці на основі всебічного та ґрунтовного опрацювання великого обсягу джерел: документів і матеріалів, наукової та публіцистичної спадщини Л. Василевського, критичного аналізу історіографії проблеми проаналізовано стан дослідження теми та ступінь її джерельного забезпечення. Виявлено, що життєвий шлях, суспільно-політична, наукова та публіцистична діяльність Л. Василевського нині вивчені ще не в повному обсязі.

Аналіз основних етапів біографії Л. Василевського дає підстави стверджувати, що становлення його світоглядних позицій відбувалося під впливом соціального походження та родинного оточення. На цьому ґрунті зростала і міцніла національна свідомість та патріотизм Л. Василевського, який від ранньої молодості займався самоосвітою, самотужки підвищуючи свій інтелектуальний рівень, навчаючись в університетах Центрально-Східної Європи, набираючись мудрості у таких яскравих особистостей, як Т. Масарик та І. Франко. Також від ранньої молодості Л. Василевський відчував симпатії до українського народу, такого ж знедоленого, як і його рідний народ. Здійснений аналіз життєвого шляху, участі у визвольній боротьбі поляків, наукових розвідок та публіцистики дає підстави стверджувати, що світоглядна позиція Л. Василевського сформувалася в юні роки і привела його до соціалістичних ідей. Головною рисою, яка привабила молодого польського патріота в програмі ППС, стало те, що кінцевою метою була визначена незалежність Польщі. Він перебував у лавах цієї партії 40 років, з 26 років і до кінця свого життя, що характеризує його як людину з винятково стійкими переконаннями та послідовністю в діях. У 1936 р., в одній із своїх останніх праць «Про шлях до соціалізму та миру», яку можна сміливо вважати його ідейним заповітом, він висловив переконання в тому, що невіддільний від підвалин демократії європейський соціалізм має всі шанси на перемогу. А його аналіз націонал-соціалізму і комуносоціалізму привів до висновку про спорідненість цих двох ідеологій.

У цьому дослідженні визначена роль Л. Василевського у відновленні незалежності Польщі. Доведено, що події його життєвого шляху були пов'язані з боротьбою за незалежність. Він залишався найближчим соратником Ю. Пілсудського від Першої світової війни й до травневого перевороту 1926 р., був одним з adeptів ідеї федерації з українцями, литовцями та білорусами.

Висвітлено діяльність Л. Василевського на посаді міністра закордонних справ першого уряду Другої Речі Посполитої та під час підписання Ризького мирного договору 1921 р. Хоча його дипломатична діяльність тривала лише два місяці, не можна

недооцінювати її значення. По-перше, за цей час він спромігся створити організаційну структуру міністерства, яке повинно було працювати в далеких від стабільності умовах. По-друге, він був автором відпрацьованої у деталях концепції територіальної форми Польської держави, що спиралася на ідеї федерації, яку Ю. Пілсудський намагався реалізувати в 1919–1920 рр. Залишивши посаду міністра, Л. Василевський як довірена особа Ю. Пілсудського представляв його інтереси на Паризькій мирній конференції.

Здійснено спробу об'єктивного висвітлення одного з суперечливих моментів у біографії Л. Василевського, який досі викликає негативну реакцію в українському суспільстві: він був членом польської делегації під час підписання Ризького мирного договору 1921 р. і керував роботою територіальної комісії, яка займалася детальною розробкою проекту лінії кордону. Це був період у житті Л. Василевського, коли він упритул опікувався вирішенням політичних питань. Підписання цього договору остаточно поховало ідею федерації, яку обстоював табір Ю. Пілсудського, що до нього безпосередньо належав Л. Василевський. Не маючи змоги впливати на перебіг практичної політики, він був позбавлений права критикувати договір, який сам і підписав. Як свідчать його пізніші публіцистичні праці, сумніви стосовно вирішення проблеми східного кордону Польщі він мав ще під час підписання миру в Ризі. Сучасники наголошували на його скептицизмі щодо розв'язання цього питання, але згадували, що толерантність і м'якість Л. Василевського не дозволили відмовитися від роботи над проектом, принциповим супротивником якого він був.

На основі аналізу основних напрямів наукової та публіцистичної діяльності Л. Василевського зроблено висновок, що його творча спадщина має велике значення для вітчизняної науки. З'ясовано, зокрема, що найбільш плідним для Л. Василевського як науковця та публіциста виявився період 1920–1930-х рр., коли його діяльність не була жодним чином пов'язана ані з політикою, ані з дипломатичною діяльністю.

Характерною рисою Л. Василевського-науковця слід вважати широту його дослідницького поля. Завдяки використанню мето-

дів різних галузей знань — джерелознавства, етнографії, статистики, історичної географії — він спромігся поглибити можливість свого творчого пошуку, що було співзвучно новим віянням західноєвропейської науки другої половини XIX ст. через поширення ідей позитивізму. Як історик позитивістської школи, він великого значення надавав фактам, якими блискуче володів та оперував. У лавах ППС він вважався найавторитетнішим знавцем національних проблем. І це не дивно, тому що вивченню проблем національного розвитку він присвятив більшу частину свого життя. Багатий практичний досвід та накопичений фактичний матеріал дозволили йому піднятися у своїх працях до рівня теоретичних узагальнень. Л. Василевський подав своє власне визначення поняттям «нація», «націоналізм», «національна асиміляція», сформулювавши основні закони асиміляції.

У Другій Речі Посполитій Л. Василевський вважався найавторитетнішим експертом з «українського питання». Особливе місце у його творчій спадщині займають проблеми української національної ідентичності в Другій Речі Посполитій. Назвавши в 1912 р. одну зі своїх праць «Україна та українська справа», він став першим з польських публіцистів, хто послуговувався назвою «Україна». Учений подав свою власну теорію походження та розповсюдження назв «Україна» та «українці» і вважав, що невдовзі все польське суспільство перейде до «української» номенклатури. Чисельність українського населення в Другій Речі Посполитій також знайшла відображення у творчості Л. Василевського — він був єдиним з польських дослідників, який перевірів як офіційну польську статистику, так і цифри, надані українською стороною. За його висновками, яких він досяг порівняльними методами, кількість українців становила 4 686 000 осіб, з чим сьогодні погоджуються більшість українських та польських дослідників.

Висвітлено маловідомі сторінки біографії Л. Василевського, які дозволяють визначити його роль у спробі налагодження польсько-українського діалогу у міжвоєнний період. Доведено, що Л. Василевський належить до тієї незначної частини польського політикуму та суспільства, яка в міжвоєнний період

докладала зусиль до налагодження польсько-українського діалогу та покращення взаємовідносин. Він розумів українську точку зору, спираючись на багаторічні дослідження, спостереження та роздуми над розвитком історичних зв'язків польського та українського народів.

Як переконаний пілсудчик Л. Василевський вважав, що виникнення на карті незалежної Української держави буде тільки на користь Польщі, бо слугуватиме своєрідним «оборонним валом» від зазіхань Росії. Він передбачав, що суверенна Українська держава візьме свій початок на Наддніпрянській Україні.

Особиста участь у політичних подіях 1917–1921 рр. сформувала погляди Л. Василевського на «українське питання» та питання міжнаціональних відносин загалом. Він усвідомлював, наскільки несправедливим було становище українців у Другій Речі Посполитій, а політика денационалізації становила, насамперед, небезпеку для державного устрою, позбавляючи державу стабільності. У міжвоєнний період Л. Василевський добровільно відійшов від участі в політичному житті країни та почав налагоджувати контакти з представниками політичного українства. Якщо з усієї наукової та публіцистичної спадщини Л. Василевського взяти до уваги лише брошуру «Польща для поляків, чи Польща для всіх польських громадян (Справа національних меншин в Польщі)», то вже можна говорити про нього як про «першого українофіла» Другої Речі Посполитої.

Леон Василевський залишається знаковою постаттю польсько-українського інтелектуального співробітництва, котра наклала виразний відбиток на взаємовідносини польського й українського народів та їхніх політиків, й донині залишається дещо «у затінку» постатей першого ряду цього співробітництва й спроб налагодження такого діалогу, якими, безперечно, є Ю. Пілсудський та С. Петлюра. Для нас, українців, важливо, що Л. Василевський, завдяки своїм україноцентричним поглядам, належав до малочисленного грона польських діячів, які визнавали важливість врегулювання стосунків з українцями та під впливом яких сформувалося чимало польських публіцистів, котрі відрізнялися своєрідним ставленням до «українського питання», відмінним від офіційної позиції Другої Речі Посполитої.

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Айненкель А.* Політика Польщі стосовно українців у міжвоєнний період // *І: Волинь 1943. Боротьба за землю /* Ред. Ісаєвич Я., Расевич В. — Львів, 2003. — № 28. — С. 57–77.
2. *Алексієвець Л.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. — 446 с.
3. *Баженова С.Е.* Представник «української школи» в польській літературі 20–40-х років XIX ст. — Северин Гощинський // *Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія /* Заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. — Тернопіль, 2002. — Вип. 2. — С. 103–105.
4. *Баран З.А.* Нові аспекти зовнішньої політики міжвоєнної Польщі: міжморська концепція // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* — Львів, 1996. — Вип. 31. — С. 81–90.
5. *Баран З.А.* Українське питання в політиці польських партій міжвоєнного періоду (1918–1939) // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* — Львів, 1995. — Вип. 30. — С. 62–68.
6. *Бауэр О.* Национальный вопрос и социал-демократия. — СПб., 1909. — 600 с.
7. *Бачинський Ю.* Україна irredenta. — Берлін: Видавництво української молоді, 1924. — XXVI — 238 с.
8. *Бовуа Д.* Міф «східних окраїн», або як йому покласти край // *ПРОСФОНИМА: Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича /* Укл. Якимович Б. — Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 1998. — Вип. 5. — С. 125–138.

9. *Бурдега Т., Кость С.* «Biuletyn Polsko-Ukraiński» (1932–1938) як відображення спроби українсько-польського порозуміння // Вісник Львівського університету. — 2011. — Вип. 35. — С. 126–137.
10. *Василевская В.* Страницы прошлого // Василевская В. Собрание сочинений. — М.: Госиздательство художественной литературы, 1955. — Т. 6. — С. 277–343.
11. *Василевский Л. [Плохоцкий].* Социализм и национальная ассимиляция. (Письмо из Австрии) // Русское Богатство. — Санкт-Петербург, 1912. — № 6. — С. 31–55.
12. *Василевский Л. [Плохоцкий].* Венгерские «руснаки» и их судьба. (Письмо из Австрии) // Русское богатство. — Санкт-Петербург, 1914. — № 3. — С. 362–385.
13. *Василевский Л.* Современная Галиция. — СПб., 1900. — 234 с.
14. *Василевский Л.* Современная Польша и ее политические проблемы. — СПб., 1906. — VI + 220 с.
15. *Василевський Л.* Из культурной жизни мелких народностей // Мир Божий, 1896. — № 9. — С. 91–95.
16. *Вебер М.* Политические работы (1895–1919). [пер. с нем. Б.М. Скуратова]. — М.: Праксис, 2003. — 424 с.
17. *Вилков В.Ю.* Теоретико-методологические основы концепции Отто Бауэра // Вісник СевНТУ. Політологія: зб. наук. пр. — Вип. 100. — Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. — С. 146–151.
18. *Витвицький С.* Галичина в міжнародній політиці: 1914–1923 // Український історик. — 1995. — № 1–4. — С. 100–118.
19. *Віднянський С.В.* Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці // Український історичний журнал. — 2003. — № 2. — С. 39–55.
20. *Гедройць Є.* Автобіографія у чотири руки / Упорядкування та післямова К. Пом'яна. Пер. з польської Л. Лисенко. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. — 408 с.
21. *Галицька-Дідух Т.* Ризький мирний договір 1921 р. і Східна Галичина // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. — Івано-Франківськ. — 2001. — № 8. — С. 68–75.

22. *Галицька-Дідух Т.* Українське питання на Ризькій мирній конференції (1920–1921 рр.) // *Нова політика*. — 1999. — № 5 (25). — С. 43–47.
23. *Гетьманчук М.П.* «Українське питання» в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. — Львів: Світ, 1998. — 428 с.
24. *Гетьманчук М.П.* Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). — Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Львівська політехніка». — Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. — 432 с.
25. *Гетьманчук М.П.* Міжнародно-правова оцінка Ризького договору 1921 р. // *Україна на етапі національно-державного відродження: Вісник Львівського Політехнічного інституту*. — Львів, 1992. — № 268. — С. 66–71.
26. *Гетьманчук М.П.* Ризький мир: українсько-польські відносини періоду підготовки, підписання і ратифікації Ризького договору 1921 р. — Львів: Світ, 1998. — 59 с.
27. *Гнатюк О.* Польсько-український діалог: часопис «Kultura» та його спадщина (До сторіччя Єжи Гедройця). — Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2007. — 64 с.
28. *Гранчак Т.* Леон Василевський. Погляд на процес українського національного відродження // *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. — Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1996. — С. 151–162.
29. *Гранчак Т.Ю.* Українське національне відродження другої половини XIX — початку XX ст. в працях польського історика Леона Василевського: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. — К., 2000. — 182 с.
30. *Грицак Я.Й.* Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. — К.: Генеза, 1996. — 360 с.

31. *Грушевський М.* Історія України–Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. — К.: Наукова думка, 1991.
32. *Гудь Б.В.* Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ — першої половини ХХ ст. — Львів, 2006. — 448 с.
33. *Гудь Б.В.* Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. — Харків: Акта, 2011. — 472 с.
34. *Гудь Б.В.* Українці — поляки: хто винен? У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини ХХ ст. — Львів, 2000. — 192 с.
35. *Гудь Б., Голубко В.* Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. — Львів, 1997. — 67 с.
36. *Дашкевич Я.* Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети // Україна в минулому. — Київ–Львів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1994. — Вип. 6. — С. 78–93.
37. *Дашкевич Я.* Шляхи подолання упереджень (перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків) // Україна — Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 29–31 травня 1992). — Київ: Либідь, 1993. — С. 23–29.
38. *Дейвіс Н.* Європа: Історія / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. — К.: Основи, 2001. — 1463 с.
39. *Дильонгова Г.* Історія Польщі. 1795–1990 / Пер. з польс. М. Кірсенка. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — 239 с.
40. *Документи внешней политики СССР.* — М., 1958. — Т. II. — 778 с.
41. *Дудяк О.* Демографічні та соціальні процеси 1920–1939 рр. у польській спільноті Західної України в українській та польській історіографіях // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. — 2009. — № 10. — С. 147–164.

42. *Зайончковский П.А.* Кирилло-Мефодиевское общество. — М., 1959. — 170 с.
43. *Зашикільняк Л.* Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. // *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa.* — Тогуń, 1997. — С. 431–454.
44. *Зашикільняк Л.* Методологія історії від давнини до сучасності. — Львів: Львівський державний університет ім. Івана Франка, 1999. — 224 с.
45. *Зашикільняк Л.О.* Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939 рр.) // *Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939): Матеріали міжнар. наук. конф. (Дрогобич, 8–9 жовтня 2004 р.)* / [упоряд. В. Футала]. — Дрогобич: Коло, 2005. — С. 34–45.
46. *Зашикільняк Л.О., Крикун М.Г.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. — Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. — 752 с.
47. *Зашикільняк Л.* Українське питання в працях і діяльності Леона Василевського // *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість.* — К.: «Либідь», 1993. — С. 142–150.
48. *Зашикільняк Л.* Українсько-польські стосунки у ХХ ст.: традиції і сучасність // *Проблеми слов'язознавства.* — Львів, 1996. — Вип. 49. — С. 71–76.
49. *Ісасевич Я.Д.* Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* — Львів, 1995. — Вип. 2. — С. 3–17.
50. *Касьянов Г.В.* Теорії нації та націоналізму: Монографія. — К.: Либідь, 1999. — 351 с.
51. *Каутский К.* Национальные проблемы. — М.: URSS, Либроком, 2011. — 184 с.
52. *Кедрин І.* Життя — події — люди. Спомини і коментарі. — Нью-Йорк: Червона калина, 1976. — 724 с.
53. *Кедрин І.* Леон Василевский [Некролог]. — Діло — 1936. — 12 грудня.

54. *Кедрин І.* Україна як підмет і предмет міжнародної політики (З нагоди 64-х роковин признання Галичини Польщі) // Альманах Українського Народного Союзу. — 1983. — С. 125–133.
55. *Кедрин-Рудницький І.* Роман Смаль-Стоцький як політик і дипломат // Збірник на пошану сімдесятиріччя уродин Романа Смаль-Стоцького. — Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1963. — С. 22–54.
56. Кирило-Мефодіївське Товариство: у 3 т. / редкол.: П.С. Сохань (головн.ред) [та ін.]: АН УРСР, Археогр. коміс. [та ін.]. — Київ: Наукова думка, 1990.
57. *Клим'юк У.* Погляди Романа Дмовського на розвиток ідеї польської державності під час Першої світової війни // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. — 2010. — Вип. 20. — Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/apvvi/2010_20/klymuk.pdf.
58. *Комар В.Л.* «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) // Український історичний журнал. — 2001. — № 5. — С. 120–128.
59. *Комар В. Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. — 360 с.
60. *Комар В.* Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.): основні напрямки та етапи // Галичина. Науковий і культурно-просвітній красназничий часопис. — Івано-Франківськ, 2001. — № 5–6. — С. 290–294.
61. *Комар В.* Східна політика Польщі 1918–1921 рр.: від федералізму до прометеїзму // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — 2009. — № 18. — С. 42–50.
62. *Кордуба М.* Українська національна територія і кількість українців в Польщі // Календар товариства Просвіта на 1926 р. — Львів, 1925. — С. 57–60.

63. *Корнат М.* Прометеїзм — польська візія перебудови Східної Європи (1921–1939) // Україна Модерна. — 2010. — № 6 (17). — С. 44–53.
64. *Костомаров Н.И.* Исторические произведения. Автобиография. — К., 1990. — 736 с.
65. *Кравченко С.І.* Періодичні видання Польщі 20–30-х років ХХ століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог. — Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. — 508 с.
66. *Кравченко С.* Україна в геополітичних концепціях польських прометеїстів на шпальтах часопису «*Biuletyn polsko-ukraiński*» (Варшава 1932–1938) // Київські полоністичні студії. — Т. XVIII. — Київ, 2011. — С. 19–28.
67. *Красівський О.* Проблема Східної Галичини на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. в контексті польської зовнішньої політики // Наук. зап.: Зб. — К.: ІНВіП, 1997. — Сер. Політологія і етнологія. — Вип. 2. — С. 50–56.
68. *Красівський О.Я.* Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. — Львів: Вид-во ЛФУ ФДУ, 2000. — 416 с.
69. *Красівський О.Я.* Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. Проблеми взаємовідносин. — К.: УАДУ, 1998. — 302 с.
70. *Кубійович В.* Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.01.1939 // Кубійович В. Наукові праці. Т. 1 / Упор., вступ. стаття проф. О. Шаблія. — Париж–Львів, 1996. — С. 281–294.
71. *Кубійович В.* Західні українські землі в межах Польщі 1920–1939 рр. // Кубійович В. Наукові праці. Т. 1 / Упор., вступ. стаття проф. О. Шаблія. — Париж–Львів, 1996. — С. 247–265.
72. *Кугутяк М.* Українсько-польські стосунки 20–30-х років: від конфронтації до нормалізації // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). — Івано-Франківськ, 1997. — Ч. 1. — С. 18–23.

73. *Кульчицький С.* Проблема кордону між Україною і Польщею в радянській політиці 1919–1921 рр. // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — К.: Либідь, 1993. — С. 187–199.
74. *Кульчицький С.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. — 336 с.
75. *Кучерена М.* Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919–1939) // Україна–Польща: важкі питання. Матеріали міжнародного семінару істориків (Варшава, 22–24 травня 1997). — Варшава: Світовий союз воїнів Армії Крайової, 1998. — С. 11–28.
76. *Кучинская М.Е.* Теоретические взгляды Леона Василевского на проблемы наций, национального развития // Версаль и новая Восточная Европа. — Москва, 1996. — С. 239–253.
77. *Лисяк-Рудницький І.* Польсько-українські стосунки: тягар історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе: в 2-х т. / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. — К.: Основи, 1994. — Т. 1. — С. 83–110.
78. *Литвин М.Р., Науменко К.Є.* Історія ЗУНР. — Львів: Видво «ОЛІР», 1995. — 368 с.
79. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. — 488 с.
80. *Лободовський Ю.* Проти почвар минулого // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». — К.: Критика, 2005. — С. 47–118.
81. *Лось Я.С.* Українська справа у спогадах, листуванні й публіцистиці. Вибрані твори / Ян Станіслав Лось; упоряд., наук. ред., комент. М. Маршал і С. Войтович; післямова М. Лося; наук. ред. укр. перекладу С.С. Троян, А.М. Киридон; пер. з польськ. В.Ф. Сагана. — Київ: Ніка-Центр, 2018. — 340 с.
82. *Макар Ю.* Становище українців у міжвоєнній Польщі // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія / Відп.

- ред. С. Кульчицький, В. Даниленко. — Одеса–Київ–Львів, 1999. — Ч. 2. — С. 480–486.
83. *Макарчук С.А.* Ставлення української громадськості Галичини до польської держави (1918–1923) // Дослідження з історії України: Вісник Львівського державного університету Серія історична. — Львів, 1995. — Вип. 30. — С. 63–74.
84. *Макарчук С.А.* Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. — Львов, 1983. — 256 с.
85. *Макарчук С.* Етнодемографічні процеси в Галичині у ХХ ст. // Галичина: етнічна історія: Тематичний збірник статей. — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. — С. 130–164.
86. *Макарчук С.* Населення Західної України за переписом 1931 р. // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 1993. — Вип. 29. — С. 56–65.
87. *Матвеев Г.Ф.* Последняя попытка польско-украинского военного взаимодействия в 1920 г. // Версаль и новая Восточная Европа. — Москва, 1996. — С. 176–186.
88. Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців. Антологія текстів. (За ред. П. Ковалю, Я. Олдаковського, М. Зухняк / Пер. з польськ.). — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. — 440 с.
89. *Михальський Ю.* Польські політичні партії та українське питання в Галичині на поч. ХХ ст. (1902–1914). — Львів: Каменяр, 2002. — 166 с.
90. *Михутина И.В.* Некоторые проблемы истории польско-советской войны 1919–1920 гг. // Версаль и новая Восточная Европа. — Москва, 1996. — С. 159–175.
91. *Наконечний Є.* Украдене ім'я: чому русини стали українцями / Передмова Я. Дашкевича. — 3-є, доп. і випр. вид. — Львів, 2001. — 400 с.
92. *Наленч Д., Наленч Т.* Юзеф Пилсудский — легенды и факты / Пер. с пол. — М.: Политиздат, 1990. — 399 с.
93. Нариси з історії дипломатії України / Під ред. В.А. Смолія. — К.: Альтернативи, 2001. — 736 с.

94. *Наулко В.* Етнічний склад населення УРСР: Статистико-картографічне дослідження. — К.: Наукова думка. — 1965. — 276 с.
95. Національне питання в Україні ХХ — початку ХХІ ст.: Історичні нариси / [Аркуша О.Г., Верстюк В.Ф., Віднянський С.В. та ін.]; під ред. В.А. Смолія. — К.: Ніка-Центр, 2012. — 592 с.
96. *Огоновський В.* Територія і етнічний склад населення // Торжество історичної справедливості. — Львів, 1968. — С. 238–412.
97. *Ольшанский П.Н.* Рижский мир. Из истории борьбы Советского правительства за установление мирных отношений с Польшей (конец 1918 — март 1921 г.). — М.: Наука, 1969. — 260 с.
98. *Оніщенко К.О.* Витоки та перші спроби застосування інституту національно-культурної автономії // Держава і право. — К., 2009. — Вип. 44. — С. 708–715.
99. *Палько О.П.* Поняття «нації» в теорії австро-марксизму // «Дні науки філософського факультету — 2011», Міжн. наук. конф. (2011, Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету — 2011», 20–21 квіт. 2011 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. — Ч. 8. — С. 24–26.
100. *Парнета О.* Польща 1918–1923 рр.: усталення кордонів держави // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2008. — Вип. 17 — С. 138–144.
101. *Піх О.* Науково-освітня діяльність Мирона Кордуби у Варшаві (1928–1940) // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. — Вип. 5. — С. 184–191.
102. *Портнов А.В.* Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). — Харків: ХІФТ, 2008. — 255 с.

103. *Пори М.* Автономія України і її соціал-демократія. — [2-е вид.]. — К.: В-во Знання — то сила, 1917. — 80 с.
104. *Пори М.* До питання про автономію // Літературно-Науковий вісник. — 1907. — Т. XXXIX. — Кн. VIII–IX. — С. 344–359.
105. *Потульніцький В.А.* Український науковий інститут у Варшаві (1930–1939) // Український археографічний щорічник. Нова серія. — К., 1999. — Вип. 3–4. — С. 356–369.
106. *Правобережець В.* [Липинський В.]. Кілька зауваг з приводу книжки д. Васілевського «Україна і справа ukraińska» // Літературно-науковий вісник. — К., 1912. — Т. LIX. — Кн. IX. — С. 333–343.
107. *Расевич В.* Меморандум від липня 1915 р. до Австрійського уряду про необхідність вживання національної назви «українець» // Україна в минулому: Зб. ст. — 1994. — Вип. 5. — С. 172–180.
108. *Репринцев В.* Україна в польських зовнішньополітичних доктринах // Українська державність у ХХ столітті (Історико-політологічний аналіз). — Київ: Політична думка, 1996. — С. 147–161.
109. *Рубльов О.С.* Інститут досліджень національних справ // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наукова думка, 2005. — Т. 3: Е–Й. — С. 485–486.
110. *Рубльов О.С.* Кордуба Мирон Михайлович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наукова думка, 2009. — Т. 5: Кон–Кю. — С. 149.
111. *Рубльов О.С.* Національне питання в II Речі Посполитій // Національне питання в Україні ХХ — початку ХХІ ст.: Історичні нариси. — Київ: Ніка-Центр, 2012. — С. 264–282.
112. *Рудницький С.* Огляд національної території України // Чому ми хочемо самостійної України? — Львів, 1994. — С. 210–271.
113. *Рудницький С.* Огляд національної території України // Степан Рудницький (1877–1937). Історія. Геополітика. Гео-

- графія: в 5-х кн. / Укладач, автор передмови, коментарів, упоряд. візуальн. матер. Ольга Ковалевська; переклад з нім., чеськ., рос. І. Андрущенко; [НАН України. Інститут історії України]. — К.: Темпора, 2017. — Кн. 2: Геополітика. — С. 287–358.
114. *Садовський В.В.* Людність західноукраїнських земель по польському перепису 30 вересня 1921 року // Студії з поля суспільних наук і статистики / Заг. ред. М. Кордуби — Львів, 1927. — Т. 4. Вип.1 — С. 1–51.
115. *Садовський В.В.* Північно-західна Україна в світлі статистики // Літературно-науковий вісник. — Львів, 1924. — Ч. 11. — С. 156–166; Ч. 12. — С. 250–261.
116. *Симонова Т.М.* Прометеизм во внешней политике Польши. 1919–1924 // Новая и новейшая история. — 2002. — № 4. — С. 47–64.
117. *Сисин Ф.* З історії польсько-українських стереотипів // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — К.: Либідь, 1993. — С. 18–22.
118. *Склярів С.А.* Определение польско-украинской границы на Парижской мирной конференции // Версаль и новая Восточная Европа. — Москва, 1996. — С. 136–158.
119. *Сливка Ю.Ю.* Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. — К.: Наукова думка, 1973. — 256 с.
120. *Сливка Ю.Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). — К.: Наукова думка. — 1985. — 271 с.
121. Советско-польские отношения 1918–1945. — М.: Наука, 1974. — 296 с.
122. *Сойка-Машиталєж Г.* Мовний образ українця в польській міжвоєнній пресі 1918–1939 рр. // Проблеми слов'янознавства. — 2003. — Вип. 53. — С. 154–163.
123. *Сосновська Д.* Стереотип України та українця в польській літературі // Часопис «І», 1997. — № 10. — С. 88–96.
124. *Стемпень С.* Польсько-українські культурні взаємини упродовж віків // Часопис «І», 1998. — № 12. — С. 148–177.

125. *Стемпень С.* Поляки й українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — К.: Либідь, 1993. — С. 211–221.
126. *Тихомиров А.* Проблемы определения восточной границы Польши в 1920 — начале 1921 г. // Белорусский журнал международного права и международных отношений. — Минск, 2004. — № 2. — С. 49–61.
127. *Томашівський С.* Десять літ українського питання в Польщі. Переклад стенограми відчиту, уладженого Інститутом дослідів національних справ у Варшаві 12.IV.1929. — Львів, 1929. — 48 с.
128. Україна — Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції, Кам'янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р. — К.: Либідь, 1993. — 264 с.
129. Україна і Польща 1920–1939 рр.: 3 історії дипломатичних відносин УСРР з Другою Річчю Посполитою. Документи і матеріали / НАН України. Інститут історії України; упорядкування, коментарі, вступна стаття: Н.С. Рубльова, О.С. Рубльов. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. — 624 с.
130. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року. — Львів: друкарня наукового товариства імені Шевченка, 1910. — 444 с.
131. *Цветков Г.М.* Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр.: Навч. посібник. — К.: Либідь, 1997. — 232 с.
132. *Цегельський Л.* Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна»? — Львів, 1907. — 91 с.
133. *Швагуляк М.* До історії українсько-польських переговорів у 1921 році. Місія Тита Войнаровського // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. — Праці історично-філософської секції. — Львів, 1997. — Т. ССXXXIII. — С. 126–147.
134. *Швагуляк М.* «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. — АН України Ін-т українознавства. — Львів, 1993. — 52 с.

135. *Швагуляк М.* Польсько-український конфлікт на зламі 20–30-х рр. XX ст.: Проблеми історіографії // Проблеми слов'язознавства. — Львів, 1996. — Вип. 48. — С. 53–61.
136. *Швагуляк М.* Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років XX ст. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. — Праці історично-філософської секції. — Львів, 1997. — Т. ССXXII. — С. 111–145.
137. *Швагуляк М.* Українці і Польська держава: між конфронтацією та порозумінням (кінець 1920-х — 1935 роки) // Вісник Львівського університету Серія історична. — Вип. 38. — Львів, 2003. — С. 368–405.
138. *Швидкий В.П.* Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890–1939-ті рр.). — К.: Інститут історії України НАН України, 2002. — 366 с.
139. *Шпрингер Р. (Реннер К.)* Национальная проблема. Борьба национальностей в Австрии. — М.: URSS, Либроком, 2010. — 328 с.
140. *Юрчук О.* Українське питання у політичній публіцистиці та діяльності польського консерватора Яна Станіслава Лося (1918–1939) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2003. — Вип. VII. — С. 379–388.
141. *Adamowicz Z.* Mniejszości narodowe w Polsce // Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku / Pod red. J. Jachymka. — Lublin: UMCS, 1992. — S. 9–34.
142. *Ajnenkiel A.* Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrane problem // Polska-Ukraina: Trudne pytania. — Warszawa: Karta, 1998. — Т. 1–2. — S. 11–28.
143. Akty i dokumenty. Sprawy granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu 1918–1919 / zebrane i wydane sekretarjat jeneralny polityky delegacji Polskiej. Cześć I. Program terytorialny delegacji. — Paryż, 1920. — 133 s.
144. *Bączkowski W.* Grunwald czy Piławce? — Warszawa: Wydawnictwo «Myśli Polskiej», 1938. — 208 s.
145. *Bączkowski W.* Idziemy ku nowej chmielniczyźnie // Biuletyn Polsko-Ukraiński. — 1937. — nr. 30 (221). — S. 333–335.

146. *Balcerak W.* Koncepcje integracyjne w polskiej polityce zagranicznej (1918–1939) // *Dzieje najnowsze, Rocznik II.* — 1970. — Nr. 1. — S. 31–56.
147. *Bączkowski W.* Kwestia ukraińska, czy kwestia ruska // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, 1936. — nr. 30. — S. 305.
148. *Bączkowski W.* Nie jesteśmy ukrainofilami // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, 1935. — nr. 3. — S. 24–25.
149. *Bączkowski W.* Ruski a ukraiński // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, 1932. — nr. 1. — S. 27.
150. Boudouin de Courtenay J.W kwestii narodowościowej. — Warszawa. — 1926. — 31 s.
151. *Bauer O.* Die Bedingungen der nationalen Assimilation // *Der Kampf.* — Wien. — März, 1912.
152. Bibliografia prac Leona Wasilewskiego. Zestawił W. Pobóg-Malinowski // *Niepodległość*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 279–320.
153. *Boruta M.* Wolni z wolnymi, równi z równymi: Polska i Polacy o niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej. — Kraków: Arcana, — 2002. — 355 s.
154. *Borzęcki J.* Pokój ryski i kształtowanie się międzywojennej Europy Wschodniej. — Warszawa. — 2012. — 429 s.
155. *Bruski J.* Między prometeizmem a realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy sowieckiej 1921–1926. — Kraków, 2010. — 426 s.
156. *Bruski J.* Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924). — Kraków: Arcana, 2000. — 600 s.
157. *Bruski J.* Ryga w perspektywie ukraińskiej // *Traktat Ryski 1921 roku po 75 latach / Stydia pod red. M. Wojciechowskiego.* — Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Kopernika, 1998. — S. 355–360.
158. *Brzechczyn K.* Ukraina w koncepcjach federacyjnych Leona Wasilewskiego // *Zagadnienie rosyjskie. Myślenie o Rosji: oglądy i obrazy spraw rosyjskich. Praca zbiorowa pod red. M. Bohuna i J. Goćkowskiego.* — Kraków: Wydawnictwo i drukarnia «Secesja», 2000. — S. 57–68.

159. *Brzechczyn K.* Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego // Porównanie jako dowód. Polsko-ukraińskie relacje kulturalne, literackie, historyczne 1890–1999. — Poznań: Wydawnictwo naukowe Uam, 2001. — S. 53–67.
160. *Buchowski K.* Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940. — Białystok, 1999. — 342 s.
161. *Budurowycz B.* Polska i problem ukraiński w latach 1921–1929 // *Zeszyty Historyczne*. — 1983. — Z. 66. — S. 18–32.
162. *Chalupeczak H., Browarek T.* Mniejszości narodowe Polsce: 1918–1995. — Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. — 323 s.
163. *Chojnowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. — Wrocław–Warszawa–Kra-ków: Wydawnictwo PAN, 1979. — 262 s.
164. *Chojnowski A.* Pilsudczycy u władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. — Wrocław–Warszawa–Kra-ków: Zakład Narodowy im. Ossolineum, 1986. — 294 s.
165. *Chronica // Sprawy Narodowościowe*. — Warszawa, 1927. — Nr. 1. — S. 45–88.
166. *Chronica // Sprawy Narodowościowe*. — Warszawa, 1928. — Nr. 2. — S. 203–285.
167. *Chronica // Sprawy Narodowościowe*. — Warszawa, 1929. — Nr. 1. — S. 35–78.
168. *Ciołkosz A.* Wanda Wasilewska. — London, 1977. — 62 s.
169. *Cisek J.* Tylko razem. Włodzimierz Bączkowski // *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. — Nr. 5–6 (88–89) — maj–czerwiec, 2008. — S. 76–83.
170. *Czubiński A.* Historia polski XX wieku. — Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. — 464 s.
171. *Czubiński A.* Najnowsze dzieje Polski (1918–1983). — Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987. — 462 s.
172. *Czubiński A.* Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918–1921. — Opole: Institut Śląski w Opolu, 1993. — 313 s.
173. *Deruga A.* Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy 1918–1921. — Warszawa, 1969. — 331 s.

174. *Dominiczak H.* Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939. — Warszawa: Wyd-wo naukowe PWN, 1992. — 288 s.
175. *Dymarski M.* Słowiańszczyzna w myśli politycznej Jana Ludwika Popławskiego i Leona Wasilewskiego // Europa Środkowo-Wschodnia w polskiej myśli politycznej / Pod red. M. Dymarskiego i J. Juchnowskiego. — Wrocław: Wydawnictwo uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. — S. 7–26.
176. *Dzewanowski M.* Józef Piłsudski a European Federalist 1918–1922. — Stenford, 1969. — 189 s.
177. Działalność Instytutu Badań Spraw Narodowościowych 1921–1926. — Warszawa, 1936. — 49 s.
178. Dzieje Polski 1918–1939: wybór materiałów źródłowych / red. i oprac. W. Serczyk. — Kraków: Kraj. Agencja Wydawnicza, 1990. — 454 s.
179. Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej / Pod red. A. Garlickiego i in. — Warszawa: Wiedza Powszechna, 1999. — 544 s.
180. *Faryś J.* Piłsudski i piłsudczycy: Z dziejów koncepcji polityczno-ustrojowej (1918–1939). — Szczecin, 1991. — 157 s.
181. *Feldman W.* Dzieje polskiej myśli politycznej 1864–1914. — Warszawa: Instytut Badania Najnowszej Historji Polski, 1933. — 387 s.
182. *Feliński M.* Ukraińcy w Polsce Odrodzonej. — Warszawa, 1931. — 140 s.
183. *Forma M.* Działalność kulturalno-literacka Wandy Wasilewskiej w latach 1934–1945 // Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne. — Włocławek: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa we Włocławku, 2014. — T. X. — Nr. 1. — S. 165–189.
184. *Garlicki A.* U źródeł obozu belwederskiego. — Warszawa: PWN, 1981. — 387 s.
185. *Grabski S.* Narod i państwo. — Lwow, 1922. — 46 s.
186. *Grünberg K.* Polskie koncepcie federalistyczne 1864–1918. — Warszawa: Książka i Wiedza, 1971. — 357 s.
187. *Gursztyn P.* Białoruś i Białorusini w pracach Leona Wasilewskiego // Białoruskie Zeszyty Historyczne. — Byałystok:

- Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 2001. — Nr. 15. — S. 52–62.
188. *Hauzer P.* Leon Wasilewski (18.XI.1918 r. — 16.I.1919 r.) // *Ministrowe spraw zagranicznych II Rzeczypospolitej / Pod red. J. Pajewskiego.* — Szczecin, 1992. — S. 17–37.
189. *Hauzer P.* Federacyjna wizja Peczypospolitej w poglądach Józefa Piłsudskiego i próba jej urzeczywistnienia w latach 1918–1921 // *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa / Red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka.* — Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1997. — S. 17–39.
190. Józef Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. V. — Instytut Józefa Piłsudskiego, Warszawa, 1937. — XIII+291 s.
191. *Kancewicz J.* Związek Zagraniczny Socjalistów Polskich: organizacja i kierownictwo w latach 1893–1896 // *Przegląd Historyczny.* — 1967. — Nr. 58(1). — S. 67–90.
192. *Kantyka Z.* Zagadnienie mniejszości narodowych w filozofii i działalności politycznej Leona Wasilewskiego // *Mniejszości narodowe a bezpieczeństwo państwa.* — Chorzowskie Studia Polityczne. — no. 10. — Chorzów, 2015. — S. 35–50.
193. *Kapralska Ł.* Pluralizm kulturowy i etniczny a odrębność regionalna Kresów południowo-wschodnich w latach 1918–1939. — Kraków: «Nomos», 2000. — 749 s.
194. *Karpus Z.* Traktat ryski a polscy sojusznicy z okresu wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku // *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach. Studia pod redakcją M. Wojciechowskiego.* — Toruń, 1998. — S. 229–240.
195. *Kawalec K.* Roman Dmowski. — Warszawa, 1996. — 362 s.
196. *Kedryn I.* Białe kruki // *Kultura*, 1997. — nr. 10. — S. 71–80.
197. *Kęsik J.* Ukraińska mniejszość narodowa a II Rzeczpospolita 1918–1939 // *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku.* — T. XI. — Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001. — S. 267–278.
198. *Kęsik J.* Zaufany Komendanta: Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892–1981. — Wrocław, 1995. — 213 s.
199. *Klimecki M.* Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. — Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2000. — 291 s.

200. *Kochanowski J.* Od Dźwiny do Dniestru. Działalność Mieszanej Komisji Granicznej na Wschodzie 1921–1922 // *Przegląd Historyczny*, 1994. — Nr. 85/1–2. — S. 59–74.
201. *Koko E.* PPS i Piłsudski wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1920: Próba porównania stanowisk // *Ukraina i Polska po I wojnie światowej. Religia II Rzeczypospolitej. Materiały z sesji naukowych sekcji historii najnowszej Uniwersytetu Gdańskiego*. — Gdańsk, 1987. — S. 65–75.
202. *Koko E.* Wolni z wolnymi: Polska Partia Socjalistyczna wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925. — Gdańsk: Uniwersytet Gdański, 1991. — 234 s.
203. *Kołodziejczyk E.* Recenzje i sprawozdania // *Świat Słowiański*. — 1912. — R. VIII, t. I. — S. 48.
204. *Kornat M.* Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii // *Kwartalnik Historyczny*. — R.C. — Z. 3. — 2000. — S. 152–199.
205. *Kornat M.* Polska szkoła sowietologiczna. 1930–1939. — Kraków, 2003. — 623 s.
206. *Kornat M.* Sowietologia i studia wschodoznawcze w Polsce międzywojennej // *Zeszyty Historyczne*. — 2000. — T. 140. — S. 61–68.
207. *Kosiński P.* Legiony to żołnierska nuta // *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. — Nr. 5–6 (88–89) — maj–czerwiec, 2008. — S. 43–54.
208. *Kowalski Z. G.* Granica ryska // *Traktat Ryski 1921 roku po 75 latach*. Studia pod red. W. Wojciechowskiego. — Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Kopernika, 1998. — S. 127–140.
209. *Kozak S.* Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie (1930–1939) // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze / Pod red. S. Kozaka*. — Warszawa, 2008. — № 25–26. — S. 15–22.
210. *Krasuski J.* Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919–1945. — Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. — 2000. — 346 s.

211. Kresy i pogranicza: historia, kultura, obyczaje / Red. nauk. Z. Fras, A. Staniszewski. — Olsztyn: Wydawnictwo WSP, 1995. — 266 s.
212. *Krysiński A.* Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce // *Sprawy Narodowościowe.* — Warszawa, 1928. — № 6. — S. 651–707.
213. *Krysiński A.* Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931 r. // *Sprawy Narodowościowe.* — Warszawa, 1932. — № 4–5. — S. 347–391.
214. *Krzyszowski J.* Leon Wasilewski w Kielcach // *Niepodległość,* T. XVI, Warszawa. 1937. — S. 202–209.
215. *Krzywicki L.* Rozbiór krytyczny wyników spisu z dnia 30 września 1921 r. // *Miesięcznik Statystyczny.* — Warszawa, 1922. — T. V. — Zesz. 6. — S. 4–29.
216. *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej* / Pod red. J. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana. — Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza «BGW», 1994. — 580 s.
217. *Kuczerepa M.* Polityka narodowościowa Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w latach 1919–1939 // *Україна — Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків.* — Варшава, 1998. — С. 29–47.
218. *Kuczerepa M.* Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej // *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku* / Pod. red. P. Kosiewskiego, G. Motyki. — Kraków: Universitas, 2000. — S. 11–20.
219. *Kulak T.* Jan Ludwik Popławski. Biografia polityczna. — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1994. — 245 s.
220. *Kumaniecki K. W.* Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 — styczeń 1924. — Nakł. Księgarni J. Czerneckiego. — Warszawa — Kraków, 1924. — 782 s.
221. *Ładoś A.* Leon Wasilewski w rokowaniach ryskich // *Niepodległość,* T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 230–250.
222. Łaszcz Łazarewicz. Święcone kwiecie. Z serbskiego przełożył L. Wasilewski // *Kraj.* — S. Petersburg, 1890–1891. — № 36–38.

223. Leon Wasilewski. Drogi porozumienia. Wybór pism. Wybor dokonała, wstępem i przypisami opatrzyła Barbara Stoczewska. — Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2001. — 213 s.
224. Leon Wasilewski (Notatka biograficzna) // Ku czci Leona Wasilewskiego. — Warszawa: Instytut Badań Spraw Narodowościowych, 1937. — S. 3–24.
225. Leon Wasilewski. Piłsudski jakim go znałem. (Ze wstępem A. Friszke). — Warszawa: Muzeum Historii Polski, 2013. — 268 s.
226. Leon Wasilewski. Wspomnienia 1870–1904 (1914). Fragmenty dziennika 1916–1926. Diariusz podróży po kresach 1927. (Wstęp i opracowanie J. Dufrat. P. Cichoracki). — Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2014. — 368 s.
227. *Lewandowski J.* Konflikt polsko-ukraiński na tle konfliktów narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w. // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. — 1994. — T. 2. — S. 82–86.
228. *Lipiński W.* Leon Wasilewski jako organizator i badacz najnowszej historii Polski // *Niepodległość*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 164–179.
229. *Łossowski P.* Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej. — Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 1994. — 293 s.
230. *Łossowski P.* Konflikt polsko-litewski 1918–1920. — Warszawa: Książka i Wiedza, 1996. — 250 s.
231. *Łotocki O.* Leon Wasilewski o sprawie ukraińskiej // Ku czci Leona Wasilewskiego. — Warszawa: Instytut Badań Spraw Narodowościowych, 1937. — S. 25 — 29.
232. *Madera A.* Prometeizm i polityka etniczna wobec narodów słowiańskich w poglądach i działalności Tadeusza Hołównki // *Europa Środkowo-Wschodnia w polskiej muśli politycznej / Pod red. M. Dymarskiego, J. Juchnowskiego*. — Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. — S. 53–102.
233. *Malinowska I.* Paderewski Ignacz Jan (1860–1941) // *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*. — Warszawa: «Wiedza Powszechna», 1999. — S. 277.

234. *Matelski D.* Ukraińcy i Rusini w Polsce 1918–1935. — Poznań: Inter-Appress, 1996. — 76 s.
235. *Mędrzecki W.* Druga Rzeczpospolita w historiografii polskiej po 1989 roku // *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku /* Pod red. P. Kosiewskiego, G. Motyki. — Kraków: Universitas, 2000. — S. 11–20.
236. *Mich W.* Obcy w polskim domu: nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych 1918–1939. — Lublin, 1994. — 143 s.
237. *Między Polską etniczną a historyczną.* — Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1988. — 284 s.
238. *Mikulicz S.* Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. — Warszawa: Książka i Wiedza, 1971. — 315 s.
239. *Moraczewski J.* Wspomnienia współpracy z Leonem Wasilewskim // *Niepodległość*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 210–220.
240. *Nałęcz T.* Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918. — Wrocław, 1984. — 256 s.
241. *Nie jesteśmy ukrajinofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów.* — Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej, 2002. — 436 s.
242. *Nitsch K.* O nazwy naszych słowiańskich sąsiadów // *Język Polski.* — 1927. — maj–czerwiec. — S. 63–72.
243. *Nowak A.* Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918–1921). Koncepcja i realizacja // *Zeszyty Historyczne.* — Paryż: Wydawnictwo Instytutu Literackiego, 1994. — Z. 107. — S. 3–22.
244. *Nowak A.* Polska i «trzy» Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwitnia 1920 roku). — Kraków, 2001. — 644 s.
245. *Okuliewicz P.* Koncepcja «międzymorza» w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1920. — Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2001. — 418 s.
246. *Olszewski W.* Patriotyzm i tolerancja. Nurt humanistyczny w polskiej myśli etnologicznej do drugiej wojny światowej wobec procesów etnicznych na Kresach. — Toruń. — 2001. — 143 s.

247. *Pajewski J.* Odbudowa państwa polskiego 1914–1918. — Warszawa, 1985. — 384 s.
248. *Papierzyńska-Turek M.* Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej: 1922–1926. — Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. — 399 s.
249. *Paprocka W.* Instytucje i organizacje polskie na kresach wschodnich 1920–1939 // *Etnografia Polska*. — 2001. — T. XLV. — Z. 1–2. — S. 9–22.
250. *Paruch W.* Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939. — Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. — 749 s.
251. *Paruch W.* Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej: Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939). — Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 1997. — 424 s.
252. *Paruch W.* Tradycja i nowoczesność // *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. — 2008, maj–czerwiec. — Nr. 5–6 (88–89) — S. 55–63.
253. Pięć lat istnienia Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie (13.III.1930–13.III.1935). Warszawa. — 1935. — 23 s.
254. *Pietrzak B.* Leon Wasilewski na konferencji w Rydze // *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*. Studia pod redakcją M. Wojciechowskiego. — Toruń, 1998. — S. 347–353.
255. *Piotrkiewicz T.* Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach piłsudczyzny 1926–1930. — Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1981. — 165 s.
256. *Pisuliński J.* Józef Piłsudski a Ukraina (1918–1922) // *Arkana. Kultura–Historia–Polityka*. Dwumiesięcznik. — Marzec–kwiecień. — 2006. — № 68. — S. 101–128.
257. *Pisuliński J.* Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. — Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. — 480 s.
258. *Pisuliński J.* Polityka władz polskich wobec Centrum Państwowego Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie po preliminariach ryskich (1920–1923) // *Biuletyn Ukrainoznawczy*. — Przemyśl, 2007. — № 13. — S. 71–85.

259. *Pobóg-Malinowski W.* Leon Wasilewski. Szkic biograficzny // Niepodległość, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 11–106.
260. *Pobóg-Malinowski W.* Najnowsza historia polityczna Polski. — Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990. — T. 1: 1864–1919. — 398 s.; T. 2: 1919–1939. — 665 s.; T. 3: 1939–1945. — 910 s.
261. Polska odrodzona 1918–1939. Państwo — społeczeństwo — kultura / Pod red. J. Tomickiego. — Warszawa: Wiedza Powszechna, 1988. — 626 s.
262. Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925 / Pod red. H. Janowskiej i T. Jędruszczaka. — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984. — 786 s.
263. *Próchnik A.* Leon Wasilewski w polskim ruchu socjalistycznym // Niepodległość, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 107–163.
264. *Radlińska H.* Leon Wasilewski w Krakowie // Niepodległość, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 221–229.
265. *Sawa M.* Ukraiński emigrant: Działalność i myśl Iwana Kedryna-Rudnyckiego (1896–1995). — Lublin: Instytut Pamięci Narodowej. — Komicja Ściągania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Lublinie, 2016. — 379 s.: il.
266. *Siudut G.* Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe ludności Małopolski i Lwowa wedle spisu ludności z 1931 r. // Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. — Kraków, 1998. — T. II. — S. 261–281.
267. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie Pierwszego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. Województwo Lwowskie. — Warszawa, 1924. T. XIII. — 64 s.
268. *Skrzypek J.* Zagadnienie ukraińskie w pracach Leona Wasilewskiego // Niepodległość, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 193–201.
269. *Śliwa M.* Polska myśl polityczna w I połowie 20 wieku. — Wrocław–Warszawa–Kraków, 1993. — 270 s.
270. *Srokowski K.* Sprawa narodowościowa na Kresach Wschodnich. — Kraków, 1924. — 56 s.

271. *Stepien S.* Położenie prawno-polityczne ludności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej // Rocznik Historyczno-Archivalny. — 1986. — No.3. — S. 7–22.
272. *Stepien S.* Wysiłki Polaków i Ukraińców na rzecz wzajemnego porozumienia się w latach 1918–1939 // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. — 1994. — T. 2. — S. 96–104.
273. *Stoczewska B.* Antykomunizm w polskiej myśli socjalistycznej do roku 1939 // Przegląd Socjalistyczny. — nr 4/5[3/4]. — Warszawa, 2005. — S. 121–135.
274. *Stoczewska B.* Kwestia ukraińska w poglądach Leona Wasilewskiego // Zeszyty Naukowe UJ. Prace z Nauk Politycznych. — Z. 49. — Kraków, 1993. — S. 97–113.
275. *Stoczewska B.* Kwestia żydowska w poglądach Leona Wasilewskiego // Studia Judaica. — nr. 1. — Kraków, 1999. — S. 61–80.
276. *Stoczewska B.* Leon Wasilewski o mniejszościach narodowych II Rzeczypospolitej // Sprawy Narodowościowe. — Z. 1. — Poznań–Warszawa, 1995. — S. 37–50.
277. *Stoczewska B.* Leona Wasilewskiego analiza podstawowych pojęć z zakresu problematyki narodowościowej // Myśl polityczna. Od historii do współczesności. Księga dedykowana Prof. M. Waldenbergowi / Pod red. B. Stoczewskiej i M. Jaskólskiego. — Kraków: Księgarnia akademicka. — 2000. — S. 413–427.
278. *Stoczewska B.* Litwa, Białorus, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. — Kraków, 1998. — 397 s.
279. *Stoczewska B.* Problematyka narodowa w myśli politycznej Leona Wasilewskiego // Prawa mniejszości narodowych / Pod red. T. Gardocka, J. Sobczak. — Toruń, 2010, S. 288–302.
280. Tajne rokowania polsko-radzieckie w 1919 r.: Materiały archiwalne i dokumenty / Zebr. i opr. W. Gostyńska. — Warszawa: PWN, 1986. — 412 s.
281. *Tomaszewski J.* Kresy Wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku // Polska myśl polityczna XIX i XX wieku / Pod red. W. Wrzezińskiego. — T. VI. — Wrocław i in.: PAN, 1988. — S. 98–116.

282. *Tomaszewski J.* Ojczyzna nie tylko Polaków: Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939. — Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985. — 224 s.
283. *Tomaszewski S.* Dziesięć lat kwestji ukraińskiej w Polsce // Sprawy Narodowościowe. — 1929. — Nr. 3–4. — S. 562–575.
284. *Tomczyk R.* W kręgu publicystyki polityczno-historycznej — Leon Wasilewski i sprawa ukraińska. Zarys problemu // Biuletyn ukrainoznawczy. — Nr. 5. — Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemysłu, 1999. — S. 37–45.
285. *Tomicki J.* Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948. — Warszawa, 1983. — 418 s.
286. *Torzecki R.* Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. — Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989. — 467 s.
287. *Torzecki R.* Na temat historiografii stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918–1956 // Dzieje Najnowsze. — 1998. — No. 3. — S. 103–111.
288. Traktat ryski 1921 roku po 75 latach. Studia pod redakcją M. Wojciechowskiego. — Toruń, 1998. — 735 s.
289. Uchwały VII i VIII Zjazdu Rad Partyjnych PPS, b.m.w. — 1906. — 16 s.
290. Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie // Biuletyn Polsko-Ukraiński. — 1932. — № 2 (2). — S. 44–46.
291. *Wandycz P.* Między pluralizmem a totalitaryzmem. Tematyka ustrojowa // Historia Europy Środkowo-Wschodniej / Red. J. Kłoczowski. — Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. — T. 2. — S. 203–218.
292. *Wandycz P.* O polskiej polityce zagranicznej 20-lecia. — Paryż: Kultura, 1964. — Nr. 1–2. — S. 52–58.
293. *Wapiński R.* Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej // Słowianie w dziejach Europy. — Poznań, 1974. — S. 301–308.
294. *Wapiński R.* Endecka koncepcja polityki wschodniej w latach II Rzeczypospolitej // Studia z dziejów ZSSR i Europy Środkowej. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969. — T. 5. — S. 55–100.
295. *Wapiński R.* Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku. — Gdańsk: Arche, 1997. — 326 s.

296. *Wapiński R.* Roman Dmowski. — Lublin, 1988. — 390 s.
297. *Wapiński R.* Świadomość polityczna w Druhej Rzeczypospolitej. — Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1989. — 618 s.
298. *Wasilewski L.* [*Płochockij L.*]. We wspólnem jarzmie. — London, 1901. — 40 s.
299. *Wasilewski L.* [Informator]. Stronnictwa polityczne w Królestwie Polskim. — Kraków: «Książka», 1904. — 116 s.
300. *Wasilewski L.* [*Leon Płochocki*]. Chełmszczyzna i sprawa jej oderwania. — Kraków, 1911. — 113 s.
301. *Wasilewski L.* [Old Fellow]. Drogi rozwoju polskiej polityki zagranicznej // Droga, 1923. — Nr. 5. — S. 3–5.
302. *Wasilewski L.* [*Płochocki L.*]. Ukraina i sprawa ukraińska. — Kraków — 1912. — XII+224 s.
303. *Wasilewski L.* [*Płochocki L.*]. Rosyjskie partie polityczne i ich stosunek do sprawy polskiej. — Kraków: «Książka», 1905. — 144 s.
304. *Wasilewski L.* [*Płochocki L.*]. Ukraina i sprawa Ukraińska. — Kraków, 1912. — str. XII+224.
305. *Wasilewski L.* [*Pszczółkowski Maciej*]. Polska dla polaków czy Polska dla wszystkich obywateli polskich (Sprawa mniejszości narodowych w Polsce). — Warszawa: Spółdzielnia Księgarsko-Wydawnicza Nowe Życie, 1924. — 21 s.
306. *Wasilewski L.* [St. Os...arz]. Narodowa demokracja a ruch rewolucyjny w zaborze rosyjskim. — Warszawa, 1907. — 67 s.
307. *Wasilewski L.* [St. Os...arz]. Przed jutrem. PPS na rozdrożu (Z powodu uchwał VII Zjazdu PPS). — Kraków, 1905. — 27 s.
308. *Wasilewski L.* [*Teofil Woyszwiłł*]. Z odległej parafii. Nowelle. (Drugie wydanie). — Kraków. — 1923. — 128 s.
309. *Wasilewski L.* Asymilacja a denacjonalizacja // Droga, 1926. — Nr. 8. — S. 18–23.
310. *Wasilewski L.* Austria spóczesna. — Warszawa, 1907. — 82 s.
311. *Wasilewski L.* Bakunin wobec polaków i powstania styczniowego. — Warszawa: Księgarnia Robotnicza, 1928. — 28 s.
312. *Wasilewski L.* Białoruś i ruch białoruski // Przegląd Współczesny, 1924. — Nr. 26. — S. 386–396.
313. *Wasilewski L.* Czym jest Polska Organizacja narodowa. — Piotrków, 1914. — 16 s.

314. *Wasilewski L.* Die nationalen und kulturellen Verhältnisse im sogenannten Westrussland. (Нім. мова). — Wien, 1915. — 45 s.
315. *Wasilewski L.* Die Ostprovinzen des alten Polenreichs (Lithanonen u. Weissruthenien die Landschaft Chełm — Ostgalizien — die Ukraine). (Нім. мова). — Krakau, 1916. — 378 s.
316. *Wasilewski L.* Europa po wojnie (z mapa Europy współczesnej). — Warszawa, 1925. — 96 s.
317. *Wasilewski L.* Fatalna synteza // Biuletyn Polsko-Ukraiński. — 1934. — nr. 45. — S. 1–3.
318. *Wasilewski L.* Geografia militarna Królestwa Polskiego // Przedświt. — 1910. — Nr. 5.
319. *Wasilewski L.* Granice Państwa Polskiego na Wschodzie // Kultura Polski. — Zesz. XIII. — 1918. — S. 83–85.
320. *Wasilewski L.* Granice Rzeczypospolitej Polskiej. — Warszawa, 1926. — 16 s. + mapa.
321. *Wasilewski L.* Ile może być Białorusinów w Polsce // Droga, 1926. — Nr. 6–7. — S. 56–58.
322. *Wasilewski L.* Ilu jest Polaków na świecie i gdzie mieszkają. — Kraków, 1908.
323. *Wasilewski L.* Inteligencja ukraińska w Rosji // Świat Słowiański, 1912. — T. II. — Nr. 91. — S. 750–762.
324. *Wasilewski L.* Istotna liczba Ukraińców w Polsce // Sprawy Narodowościowe, 1927. — T. 1. — nr. 3. — S. 228–236.
325. *Wasilewski L.* Jak powstały obecne stosunki narodowościowe w Polsce // Wiedza i Życie, 1927. — Zes. 12. — S. 9–14.
326. *Wasilewski L.* Józef Piłsudski, jakim go znałem. — Warszawa, 1935. — 235 s.
327. *Wasilewski L.* Kilka uwag w sprawie polityki ukraińskiej w Galicji Wschodniej // Droga, 1925. — Nr. 9. — S. 37–39.
328. *Wasilewski L.* Kresy Wschodnie. Litwa i Białoruś — Podlasie i Chełmszczyzna — Galicja Wchodnia — Ukraina. — Warszawa, 1917. — 68 s.
329. *Wasilewski L.* Kwestia żydowska na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. — Lwów: «Zjednoczenie», 1913. — 41 s.
330. *Wasilewski L.* Kwestie narodowościowe w Rosji Sowieckiej // Przegląd Współczesny, 1923. — Nr. 17. — S. 361–373.

331. *Wasilewski L.* Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. — Warszawa: Ukraiński Instytut Naukowy, 1934. — 146 s.
332. *Wasilewski L.* La Paix avec l'Ukraine. Podlachie et Chelm. (Франц. мова). — Genève, 1917. — 48 s.
333. *Wasilewski L.* Les frontières de la république de Pologne. (Франц. мова). — Paris, 1927. — 40 s.
334. *Wasilewski L.* Les minorities nationales de Pologne. (Франц. мова). — Varsovie, 1927. — 42 s.
335. *Wasilewski L.* Likwidacja kresowych posiadłości caratu // Kultura Polski. —1918. — Zesz. XVIII. — S. 275–278.
336. *Wasilewski L.* Litwa i Białoruś. — Przeszłość — Terazniejszość — Tendencje rozwojowe. — Kraków, 1912. — str. XX + 362.
337. *Wasilewski L.* Litwa i Białoruś. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych. — Warszawa, 1925. — str. VIII + 252.
338. *Wasilewski L.* Litwa i jej ludy. — Warszawa, 1907. — 77 s.
339. *Wasilewski L.* Моє wspomnienie ukraińskie // Спогади. Л. Василевський, М. Галин, С. Стемповський, А. Топчибаши, Табуї. Серія мемуарів, книга 2. Том VIII. — Warszawa, 1932. — S. 5–35.
340. *Wasilewski L.* Na Wschodnich Kresach Królestwa Polskiego. — Piotrków, 1916. — 16 s.
341. *Wasilewski L.* Narodowości Austro-Węgier. — Kraków, 1902.
342. *Wasilewski L.* Nasze zadania wobec prądów moskalofilskich wśród Słowian // Przedświt. — Nr. 5. — London. — 1896. — S. 2–6.
343. *Wasilewski L.* O drogę do socializmu i pokoju. — Warszawa: Drukarnia Piotr Pyz i S-ka, 1936. — 31 s.
344. *Wasilewski L.* O drogi porozumienia // Biuletyn Polsko-Ukraiński. — 1932. — nr. 2. — S. 2–5.
345. *Wasilewski L.* O politykę wobec mniejszości narodowych // Droga, 1923. — Nr. 8. — S. 27–30.
346. *Wasilewski L.* O usamodzielnienie Ukrainy // Przedświt. — 1908. — nr. 11. — S 453–460.

347. *Wasilewski L.* O wschodnią granicę państwa polskiego. — Warszawa: Notatki Polityczne, 1917. — 16 s.
348. *Wasilewski L.* Po czwartym przewrocie na Ukrainie // *Kultura Polski*, 1918. — Nr. 20. — S. 305–306.
349. *Wasilewski L.* Polityka narodowościowa Rosji. — Kraków, 1916. — 88 s.
350. *Wasilewski L.* Polityka narodowościowa sowietów // *Przegląd Polityczny*, 1925. — Z. 5–6. — S. 175–181.
351. *Wasilewski L.* Polska zakordonowa. — Londyn, 1901. — 56 s.
352. *Wasilewski L.* Polski ruch niepodległościowy. — Piotrków, 1914. — 16 s.
353. *Wasilewski L.* Rosja «oswobodzicielka» w Galicji. — Piotrków, 1914. — 16 s.
354. *Wasilewski L.* Rosja wobec Polaków w dobie «konstytucyjnej». — Kraków, 1916. — 62 s.
355. *Wasilewski L.* Ruski, rusiński czy ukraiński // *Sprawy Narodowościowe*, 1927. — nr. 4. — S. 388–392.
356. *Wasilewski L.* Skasowanie Rosji // *Przegląd Polityczny*, 1924. — Zes. 3. — S. 70–73.
357. *Wasilewski L.* Skład narodowościowy państw europejskich. — Warszawa, 1933. — 150 s. + mapa.
358. *Wasilewski L.* Słowianie — ich rozsiadlenie i liczba. — Kraków, 1913.
359. *Wasilewski L.* Sprawa kresów i mniejszości narodowych w Polsce. — Warszawa: Wydawnictwo Warszawskiego Oddziału Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, 1925. — 24 s.
360. *Wasilewski L.* Sprawa kresów wschodnich // *Droga*. — 1924. — № 5. — S. 17–20.
361. *Wasilewski L.* Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu. — Warszawa–Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicz, 1929. — str. VIII+234 s.
362. *Wasilewski L.* Tworzenie się narodu ukraińskiego, cz. 1 // *Kultura Polski*. — 1918. — Zesz. XXXV. — S. 523–526.
363. *Wasilewski L.* Ukraina i sprawa ukraińska. — Kraków: Spółka Nakładowa «Książka», 1911. — 224 s.
364. *Wasilewski L.* Ukrainofilstwo, sprawa rusińska a socjaliści polscy // *Przedświt*. — 1896. — nr. 10. — S. 3–12.

365. *Wasilewski L.* Ukraińska Republika Ludowa // *Kultura Polski*. — 1918. — Zesz. VII. — S. 115–118.
366. *Wasilewski L.* Ukraińska Sprawa Narodowa w jej rozwoju historycznym. — Warszawa–Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza, 1925. — 221 s.
367. *Wasilewski L.* W kwestii przygotowań do walki zbrojnej // *Robotnik*. — 1909. — Nr. 235. — S. 1–2.
368. *Wasilewski L.* W sprawie rozwiązania kwestii polsko-ukraińskiej // *Kultura Polski*. — 1918. — Zesz. IV — S. 49–50.
369. *Wasilewski L.* W sprawie stosunków narodowościowych na Kresach Wschodnich // *Sprawy Narodowościowe*, 1927. — № 5. — S. 503–508.
370. *Wasilewski L.* [*Płochocki L.*]. We wspólnym jarzmie (O narodowościach przez carat uciskanych). — Londyn: Wydawnictwo PPS, 1901. — 39 s.
371. *Wasilewski L.* Wnioski koniunkturalne // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. — 1933. — nr. 24. — S. 2–3.
372. *Wasilewski L.* Wschodnia granica Polski // *Miesięcznik Statystyczny*. — T. 6. — Z. 8. — Warszawa, 1923. — S. 225–231.
373. *Wasilewski L.* Współczesna Słowiańszczyzna. Zarys etnograficzno-statystyczny. — Warszawa, 1909. — 156 s.
374. *Wasilewski L.* Współczesne państwo konstytucyjne. — Kraków, 1906.
375. *Wasilewski L.* Z pola naszej etnografii // *Tydzień. Dodatek literacki Kuriera Lwowskiego*. — Lwów, 1894. — S. 113–123.
376. *Wasilewski L.* Z roboty zagranicznej PPS // *Księga pamiątkowa PPS*, Warszawa, 1923. — 164 s.
377. *Wasilewski L.* Zadania polskiej polityki narodowościowej // *Droga*. — 1923. — nr. 4. — S. 25–27.
378. *Wasilewski L.* Zadania żywołu polskiego na Ukrainie // *Kultura Polski*. — 1918. — Zesz. XIII. — S. 201–204.
379. *Wasilewski L.* Zarys dziejów Polskiej Partii Socjalistycznej w związku z historią socjalizmu polskiego w trzech zaborach i na emigracji. — Warszawa: Spółdzielnia Wydawniczo-Księgarska «Nowe Życie», 1925. — 218 s.
380. *Wasilewski L.* Zarys stosunków galicyjskich. — Warszawa, 1906.

381. *Wawruch K.* II Rzeczpospolita wobec mniejszości narodowych i religijnych — nowe wyzwania i oczekiwania // *Sprawy Narodowościowe*. — 2000. — Zesz. 16–17. — S. 141–154.
382. *Wereszycki H.* Leon Wasilewski jako historyk socjalizmu polskiego // *Niepodległość*, T. XVI, Warszawa. — 1937. — S. 180–192.
383. *Wershler I.* Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołówko: Życie i działalność. — Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. — 357 s.
384. *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce: 1920–1939. — Toruń: MADO, 2004. — 750 s.
385. *Woliński J.* Marcei Handelsman // *Kwartalnik Historyczny*. — 1939–1945. — T. 53. — S. 503–511.
386. *Zamoyski J.* Powrót na mapę. Polski Komitet Narodowy w Paryżu 1914–1919. — Warszawa: PWN, 1991. — 167 s.
387. *Zaremba P.* Historia Dwudziestolecia (1918–1939). — Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991. — 519 s.
388. *Żarnowski J.* Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. — Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973. — 434 s.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Айненкель Анджей 17, 163, 188
Аксельрод Павло Борисович 56, 60
Александрович Станіслав 16
Алексєєв Василь 48, 49
Алексієвець Леся Миколаївна 73, 99, 189
Анкель Іван 55
Арабажин Костянтин Іванович 48, 49, 50
Арнольд Ван Геннеп 132
Ашкеназі Шимон 116
- Бадені Казимир Фелікс** 60
Баженова Стефанія Едуардівна 44
Баран Зоя Анатоліївна 189, 190
Барвінський Олександр Григорович 52
Барліцький Норберт 100, 195
Бауер Отто 126, 128, 129, 130, 132, 138, 140, 142, 146
Бачинський Юліан Олександрович 179
Бебель Август 56
Бжехчин Кишиштоф 17, 18, 182, 187
Біднов Василь Олексійович 194
Білецький Маріан 63
Білозерський Василь Михайлович 47
Бодуен де Куртене Іван Олександрович 155, 156
Бончковський Володимир 37, 155, 156, 165, 190, 194, 198, 202,
203
Бохенський Адольф Марія 202
Бродзінський Казімеж 44
Бруський Ян Яцек (Див. Bruski Jan Jacek) 16, 185
Булак-Балахович Станіслав 106, 107, 108
Бурдега Тетяна Василівна 203

- Василевська Ванда 19, 34, 57, 59, 123, 218
Василевська Галина 59, 84
Василевська Марія 41
Василевський Бенедікт 40
Василевський Єжи 40
Василевський Леон 1–222
Василь Лукич (*Див.* Левицький Володимир Лукич)
Вашкевич Людвіг 100
Вебер Макс 126
Верешицький Генрик 7
Вилков Вячеслав Юрьевич (*Див.* Вілков В'ячеслав Юрійович) 128
Вільсон Томас Вудро 72
Віслоух Болеслав 51
Вішка Еміліан 16, 195
Вішлінські Міхал 100
Возницька Софія-Альдона 60
Войнич Вілфрід 62
Войнич Етель Ліліан 62
Войцехівський Станіслав 63
- Галецький Оскар 119
Галецький Тадеуш 63
Галицька-Дідух Тамара В'ячеславівна 104
Ганкевич Микола 52
Гертих Єнджей 155, 176
Геруц Крунослав 46, 47
Герцен Олександр Іванович 46
Гетьманчук Микола Петрович 26, 174, 207, 213
Гітлер Адольф 121
Гнатюк Володимир Михайлович 151
Гнатюк Олександра Євгенівна 215
Голувко Тадеуш 9, 37, 38, 115–117, 165, 191, 192, 195, 197, 198, 202
Гоцинський Северин 44
Грабський Станіслав 100, 102, 103, 189
Гранчак Тетяна Юріївна 28, 29

Грицак Ярослав Йосипович 148
Грушевський Михайло Сергійович 54, 148
Гудь Богдан Васильович 26
Гутовський С. 88

Гедройць Єжи 195, 214

Дашинський Ігнацій 58, 60, 73, 74, 75
Дашкевич Ярослав Романович 153
Дейвіс Норман 149
Денікін Антон Іванович 94, 95
Димарський Мирослав 16
Дмовський Роман 50, 72, 94, 95, 101, 112, 176
Домбський Ян 100, 102, 103, 108
Донцов Дмитро Іванович 67
Достоевський Федір Михайлович 45
Драгоманов Михайло Петрович 48
Дудяк Олег Анатолійович 160
Дунін-Борковський Пйотр 202
Дуфрат Йоанна 6, 20

Жуковський Василь Андрійович 44

Зайончковський Петро Андрійович 48
Заньковецька Марія Костянтинівна 49
Зашкільняк Леонід Опанасович 25, 27, 72, 101, 153, 205
Зеленевська Ванда 59

Йодко Вітольд (*Див. Йодко-Наркевич Вітольд*) 58, 63
Йоффе Адольф Абрамович 107, 108

Ісаєвич Ярослав Дмитрович 147

Кавалковський Александер 186
Каменецький Вітольд 98, 99, 100, 103
Капральська Люція 11, 161, 163

- Карлович Ян 52
Карпуть Збігнєв 16
Каспрович Ян 51
Касьянов Георгій Володимирович 126
Каутський Карл 126
Квірінг Еммануїл Йонович 33, 109, 110
Квятек Юзеф 63
Кедрин-Рудницький Іван Іванович 38, 39, 112, 118, 119, 147,
152–154, 174, 186, 199, 205,
206, 214
- Кесслер Гаррі 82, 83
Кернік Владислав 100
Клим'юк Уляна Богданівна 72
Кнолл Роман 109
Ковалевський Микола Миколайович 194
Коженевський Юзеф 44
Коко Євгеніуш 10, 169, 214
Коланковський Людвік 86
Колчак Олександр Васильович 94
Комар Володимир Леонович 26, 65, 76, 84, 88, 97, 98, 177, 186,
190–194, 196, 198, 199
- Кордуба Мирон Михайлович 51, 119, 162, 169, 194
Корнат Марек 119, 190, 191, 197
Костомаров Микола Іванович 48
Кость Степан Андрійович 203
Коцюбинський Михайло Михайлович 106
Коцюбинський Юрій Михайлович 106
Кошутіч Радован 46, 48, 50
Кравченко Світлана Іванівна 199, 203, 204, 212
Крамарж Карел 88
Красівський Орест Якубович 26, 170, 176
Красінський Зигмунт 44
Крашевський Юзеф-Ігнацій 44
Креславський Ян 7
Крижанівський Андрій Миколайович 194
Крикун Микола Григорович 25, 27, 72, 101

- Крисинський Альфонс* 162, 169
Кубійович Володимир Михайлович 162, 169
Кугутяк Микола Васильович 153
Кукел Маріан 65
Кулінський Мечислав 100, 104
Куліш Пантелеймон Олександрович 47
Кульчицький Станіслав Владиславович 101, 104
Кухажевський Ян 72
Кучерена Микола Михайлович 151, 153, 170, 189
Кучинська Марина Євгеніївна (*Див.* Кучинская Марина Евгеньевна) 24, 127, 130, 137
Кишівіцький Людвік 116, 165, 169
- Ладош Александер* 7, 38, 100–103, 105, 106, 114
Лазаревич Лазар 46
Лазаревський Гліб Олександрович 194
Левицький Володимир Лукич 52
Левицький Кость Антонович 166
Левко Васильчук (*Див.* Василевський Леон) 50
Ленін Володимир Ілліч 121
Лепкий Богдан Сильвестрович 51
Липинський В'ячеслав Казимирович 7
Литвин Микола Романович 84, 150, 185
Лівицький Андрій Миколайович 194
Лободовський Юзеф 194, 206
Лоевенгерц Генрик 115, 117
Лось Ян-Станіслав 213
Лотоцький Олександр Ігнатович 8, 38, 118, 119, 192, 193, 196
Люксембург Роза 22, 56
- Макарчук Степан Арсентійович* 24, 25, 162, 168
Малішевський Едвард 106
Маркс Карл 55
Масарик Томаш-Гарріг 53, 88, 89, 123, 219
Матвеев Геннадій Пилипович (*Див.* Матвеев Геннадий Филиппович) 23

Мечковський Адам 100
Микола II 71
Мирний Панас (*Див.* Рудченко Панас Якович) 48
Михальський Юрій Володимирович 175
Мікуліч Сергіуш 11, 76
Міхутіна Ірина Василівна (*Див.* Михутина Ирина Васильевна) 23
Міцкевич Адам 44
Міцкевич Владислав 81
Млодзяновський Казімеж 117
Моравський Францишек 55
Морачевський Єнджей 6, 7, 38, 75, 81, 83, 90–92, 124
Муссоліні Беніто 121

Наконєчний Євген Петрович 148, 150
Наленч Дарія 63
Наленч Томаш 63
Нарутович Габріель 23, 114
Наулко Всеволод Іванович 162
Нечуй-Левицький Іван Семенович 47, 48
Ніч Казімеж 155, 157

Огоновський Володимир Петрович 162
Огоновський Еміль 51
Одинець Антоні Едвард 44
Окулевич Пйотр 10
Олександр II 46
Ольшанський Прохор Миколайович (*Див.* Ольшанский Прохор Николаевич) 108
Ольшевський Войцех 16
Оніщенко Катерина Олександрівна 127, 128
Охрімович Володимир Юліанович 52

Павлик Михайло Іванович 49, 52
Падеревський Ігнацій Ян 74, 82, 89, 91, 94, 97
Палько Олена Павлівна 129
Папержинська-Турек Мирослава 8, 9, 169

- Папроцький Станіслав 37
Парнета Оксана Йосипівна 104
Парух Вальдемар 10, 11
Пашковська Марія 117
Перл Фелікс 63, 64
Петлюра Симон Васильович 103, 106, 107, 108, 222
Петро І 158
Петшак Беата 17, 103, 110, 111
Піلسудський Юзеф 4, 5, 10–13, 19, 20, 31, 50, 55, 57, 63, 65, 69, 71–76, 82–86, 88–99, 101, 104, 112–117, 124, 125, 185, 186, 189, 190, 204, 219–222
Піх Олег Михайлович 162
Побуг-Малиновський Владислав 6, 19, 31, 34, 38, 40–43, 45, 47, 49, 51–54, 59, 66, 69, 70, 75, 83, 85, 87, 89–95, 97–99, 102, 103, 114, 116
Поплавський Ян Людвік 16
Портнов Андрій Володимирович 194–197
Порш Микола Володимирович 179
Потульницький Володимир Арнольдович 196
Правобережець В. (Див Липинський В'ячеслав Казимирович) 68
Прудзинський М. 167
Прухнік Адам 6, 46, 54, 56, 58, 60–64, 119
Пушкін Олександр Сергійович 44
- Радлінська Хелена* 7
Расевич Василь Васильович 150
Рейтер Марія 40
Реннер Карл 126–128, 130, 146
Репринцев Володимир Федорович 76, 177, 188, 192
Ромер Еугеніуш 106
Ромер Міхал 97
Рубльов Олександр Сергійович 105, 116, 119
Рубльова Наталія Степанівна 105
Рудницький Степан Львович 169
Рябошапка 47

- Савінков Борис Вікторович 107
Садовський Валентин Васильович 163, 164, 169
Садовський Михайло Прович 49
Сазонов Сергій Дмитрович 94
Салтиков-Щедрін Михайло Євграфович 46
Сапега Євстафій (*Див. Sapieha Eustachy Kajetan*) 33, 103, 108, 109
Симонова Тетяна Михайлівна (*Див. Симонова Татьяна Михайловна*) 191
Сисин Франк 147
Сіпович Альфонс 43, 45
Склярів Сергій Анатолійович (*Див. Склярів Сергей Анатольевич*) 23
Скшипек Юзеф 7
Сливка Юрій Юрійович 24, 151
Словацький Юліуш 44
Смаль-Стоцький Роман Степанович 119, 193
Собінський Станіслав 152
Совінський Леонард 44, 47
Сойка-Машталєж Гелена 152
Соколінський Міхал 71
Соснковський Казімеж 65
Спасович Володимир Данилович 44
Сроковський Кость 169
Сталін Йосип 59, 121
Стемпень Станіслав 174, 202
Стемповський Станіслав 37, 192
Сточевська Барбара 11–15, 20, 53, 58, 64, 118, 120, 130, 131, 134, 135, 141, 142, 145, 155, 195, 206
Студинський Кирило Йосипович 151
- Тихомиров Олександр Валентинович* (*Див. Тихомиров Александр Валентинович*) 106
Тов. Віктор (*Див. Пілсудський Юзеф*) 55, 56
Тожецький Ришард 8, 9
Толстой Лев Миколайович 45

Томашівський Степан Теодорович 37, 173

Томчик Ришард 18

Тугутт Станіслав Юзеф 80, 116, 195

Тургенєв Іван Сергійович 45

Унгр Юзеф 44

Франко Іван Якович 51–53, 123, 148, 219

Франко Ольга Федорівна 53

Фрішке Анджей 19, 20

Фудаковський Тадеуш 109

Хандельсман Марцелій 37, 116, 119, 194, 197

Хаузер Пршемислав 15, 74, 79, 80, 82, 84, 87–89, 92, 112

Хойновський Анджей 10, 117, 198, 205

Хруцький Сергій 154

Цветков Гліб Миколайович 91

Цегельський Лонгін Михайлович 149

Ціхорацький Пьотр 6, 20

Чикаленко Євген Харламович 203

Швагуляк Михайло Миколайович 25, 205

Швидкий Василь Павлович 118

Шевченко Тарас Григорович 47, 148

Шептицький Андрей 148

Шидловський, ксьондз 43

Шпрингер Рудольф (*Див.* Реннер Карл)

Юзефський Генрик 202, 205

Юрчук Оксана Федорівна 175

Юшкевич Марія 50, 55

Яблонський Генрик (*Див.* Henryk Jabłoński) 155

Adamowicz Zbigniew 174

Ajnenkiel Andrzej (Див. Айненкель Анджей)

B. P-in (Див. Василевський Леон) 35

b.czl. Ligi Narodowej (Див. Василевський Леон) 35

Bączkowski Włodzimierz (Див. Бончковський Володимир)

Balcerak Wiesław 176

Boruta Mirosław 184

Borzęcki Jerzy 113

Boudouin-de-Courtenay Jan Niecisław (Див. Бодуен де Куртене
Іван Олександрович)

Bruski Jan Jacek (Див. Бруський Ян Яцек)

Brzechczyn Krzysztof (Див. Бжехчин Кшиштоф)

Buchowski Krzysztof 97

Budurowycz Bohdan 151

Chojnowski Andrzej (Див. Хойновський Анджей)

Cichoracki Piotr (Див. Ціхорацький Пьотр)

Cisek Janusz 198

Czubiński Antoni 65, 74, 76

Daleki (Див. Василевський Леон) 35

Dmowski Roman (Див. Дмовський Роман)

Dufrat Joanna (Див. Дуфрат Йоанна)

Dymarski Mirosław (Див. Димарський Мирослав)

Dzewandowski Marian Kamil 112

Ein Pole (Див. Василевський Леон) 35

Feldman Wilhelm 175

Feliński Michał 154

Forma Marzena 57

Friszke Andrzej (Див. Фрішке Анджей)

Garlicki Andrzej 63, 64, 66, 69, 91, 99, 214

Grąbski Stanisław (Див. Грабський Станіслав)

Grünberg Karol 129

Hauser Przemyslaw (Див. Хаузер Пршемислав)

Informator (Див. Василевський Леон) 35

K. Grądzielski (Див. Василевський Леон) 35

Kapralska Lucja (Див. Капральська Люція)

Karpus Zbigniew (Див. Карпусь Збігнев)

Kedrin Ivan (Див. Кедрин-Рудницький Іван Іванович)

Kęsik Jan 173

Klimecki Michał 84

Kochanowski Jerzy 113

Koko Eugeniusz (Див. Коко Євгеніуш)

Kołodziejczyk Edmund 156

Kornat Marek (Див. Корнат Марек)

Kosiński Paweł 65

Kozak Stefan 118

Krasuski Jerzy 92

Krysiński Alfons (Див. Крисинський Альфонс)

Krzyształowski Jan (Див. Креславський Ян)

Krzywicki Ludwik (Див. Кшивіцький Людвік)

Kuczerepa Mykola (Див. Кучерепа Микола Михайлович)

Kulak Teresa 16

Kumaniecki Kazimierz Władysław 73

Ładoś Aleksander (Див. Ладош Александер)

Lector (Див. Василевський Леон) 35

Leon Płochocki (Див. Василевський Леон) 35, 67, 156

Lewandowski Jan 175

Lewko Wasilczuk (Див. Василевський Леон) 35

Lipiński Waclaw (Див. Липинський В'ячеслав Казимирович)

Łojalny (Див. Василевський Леон) 35

Łossowski Piotr 86

Maciej Pszczółkowski (Див. Василевський Леон) 35, 115, 180,
208, 209

Madera Andrzej 191, 192

Mędrzecki Włodzimierz 8

Mich Włodzimier 175

Miecz. Mat. (Див. Василевський Леон) 35

Mikulicz Sergiusz (Див. Мікуліч Сергіуш)

Moraczewski Jędrzej (Див. Морачевський Єнджей)

Nitsch Kazimierz (Див. Ніч Казімеж)

Nowak Andrzej 76, 112

Okuliewicz Piotr (Див. Окулевич Пьотр)

Old Fellow (Див. Василевський Леон) 35, 191

Olszewski Wojciech (Див. Ольшевський Войцех)

Pajewski Janusz 73

Papierzyńska-Turek Mirosława (Див. Папержинська-Турек
Мирослава)

Paruch Waldemar (Див. Парух Вальдемар)

Petersburszczanin (Див. Василевський Леон) 35

Pietrzak Beata (Див. Петшак Беата)

Piotrkiewicz Teofil 192

Pisuliński Jan 76, 80, 93, 95, 100

Pobóg-Malinowski Władysław (Див. Побуг-Малиновський
Владислав)

Polak (Див. Василевський Леон) 35

Pośrednik (Див. Василевський Леон) 35

Próchnik Adam (Див. Прухнік Адам)

Radlińska Helena (Див. Радлінська Хелена)

Sapieha Eustachy Kajetan (Див. Сапега Євстафій)

Sawa Mariusz 38

Siudut Grzegorz 162

Skrzypek Józef (Див. Скшипек Юзеф)

Śliwa Michal 175

Srokowski Konstanty (Див. Сроковський Кость)

St. Os...arz (Див. Василевський Леон) 35, 55

Stoczewska Barbara (Див. Сточевська Барбара)

Swój (Див. Василевський Леон) 35

Sztyg. (Див. Василевський Леон) 35

T. W-o (Див. Василевський Леон) 35

Teofil Woyszwiłło (Див. Василевський Леон) 35, 43

Tomaszewski Jerzy 175

Tomczyk Richard (Див. Томчик Ришард)

Tomicki Jan 178

Torzecki Ryszard (Див. Тожецький Ришард)

Wapinski Roman 73, 175, 176

Wawruch Krzysztof 214

Wershler Iwo 191

Wiszka Emilian (Див. Вішка Еміліан)

Zamoyski Jan 93

Zgorzkniały (Див. Василевський Леон) 35

Наукове видання

Юлія ВЯЛОВА

**Леон Василевський (1870–1936):
постать політика у контексті
польсько-українського діалогу**

Комп'ютерна верстка *Зубець Л.А.*

Обкладинка — *Лупандін О.І.*

Підписано до друку 06.06.2019 р. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 15,58. Обл. вид. арк. 14,2.

Наклад 300 прим. Зам. 16. 2019 р.

Поліграфічна д-ця Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

Свідоцтво

про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р